

Het verbazende vertrek van de Mizrahim

Hoe de Joden uit de Arabische landen alles achter zich lieten en in een paar jaar naar elders vertrokken

MA Scriptie voor het vak Midden-Oosten Studies

Maarten Jan Hijmans
Student nr. 10-444076

Supervisor dr Robbert Woltering
(daarvoor dr Roel Meijer)
Tweede lezer Lucia Admiraal

Amsterdam, 23 september 2018

Inhoudsopgave

Abstract	4
Voorwoord.....	5
1 Inleiding	6
2 Jemen: Joodse bevolking op zoek naar betere levensomstandigheden	21
3 De verdrijving van de Joden uit Irak.....	35
4 Egypte: klem tussen nationalisme en zionistische dadendrang	64
5 "Wenen bij de wateren van Zion"	83
6 Conclusie.....	98
Literatuurlijst.....	100

Abstract

Before 1948 the various Middle Eastern countries had a Jewish population of about 900.000 people. After the birth of the State of Israel this changed at a remarkable speed. Yemen and Iraq lost their Jewish populations almost entirely between 1949 and 1951. The rest followed suit and in the sixties this chapter was closed with migration of the bulk of the Jewish populations of Morocco and the rest of North Africa.

Israel maintains that the departure of the Jewish populations was caused by the antisemitism of their respective countries of origin and that the fact that most of the Jews headed for Israel was due to their Zionist convictions.

This thesis maintains that neither is true. The Jewish populations of Iraq, Yemen or Egypt (or any other Arab country for that matter) were in majority no Zionists, and antisemitism was not the reason for their departure, even though the birth of Israel, and the way the Palestinian question was handled by the Zionists, gave them a hard time. An important reason, though not the only one that the Jews left, was the fact that Zionists needed them. In 1943 the Jewish Agency, the de facto Zionist government in Palestine, adopted a "Plan of the Million" to bring the "Eastern Jews" in, because the stream of Jews from Europe had come to a standstill as a result of the Holocaust. The Zionists adopted many means to convince or even coerce the Jews to leave their countries from that time on. They sent emissaries, put (indirect) pressure on governments, used terrorist tactics, or paid money and provided the means of departure. The version that the Jews had been expelled, was adopted later, as a counterargument against the PLO's emphasis on the "Right of Return". From then on Israel maintained that there had been an exchange of refugees, Palestinians against Jews from the Arab countries.

Voorwoord

De afgelopen jaren heb ik met veel plezier Arabische taal en letterkunde gestudeerd. Ik wil van de gelegenheid gebruikmaken om de docenten van deze opleiding allemaal hartelijk te bedanken voor de uiterst prettige wijze waarop het onderwijs plaatsvond.

Het was de bedoeling dat die studie met deze scriptie zou worden afgerond. Als oud-Midden Oostencorrespondent viel mijn keus op het mysterie van het vertrek van de Joden uit de Arabische wereld, dat nog steeds veel vragen oproept. Het was een complexe keuze, die waarschijnlijk meer geschikt was geweest voor een dissertatie dan een scriptie. De studie van de bronnen vereiste veel meer tijd dan ik had verwacht. Een tweede grote moeilijkheid was dat er nauwelijks Arabische bronnen over het onderwerp bleken te zijn en zeker geen bronnen die in Nederland beschikbaar waren. Niettemin was gebruik van Arabisch bronmateriaal een vereiste in een scriptie waarmee het vak Arabisch moet worden bekroond. Na lang zoeken en een vertraging van maanden vond ik een hoeveelheid Iraakse krantenknipsels, die ooit waren verzameld door de joodse gemeente van Bagdad. Zij werden bij de Amerikaanse invasie van 2003, tezamen met andere joodse bezittingen, aangetroffen in een kelder van de mukhabarat (geheime dienst) in Bagdad. De knipsels stonden op internet, en ik gebruikte ze voor een (verplichte) "term paper" over Irak (ook in deze scriptie opgenomen), die als opstapje voor de scriptie diende. Mijn bedoeling was dat ik de knipsels verder zou bewerken en ook in deze scriptie zou gebruiken. Mijn begeleider vond het echter beter dat ik in plaats van het onderwerp Irak, dat immers al was beoordeeld, nog een ander land behandelde. Dat werd Jemen. Daarmee vervielen de Iraakse kranten in het te beoordelen gedeelte als bron. Andere mogelijke bronnen als Egyptische publicaties of bijvoorbeeld de Egyptische film "An yahud masr", pasten, hoewel curieus door de nostalgie naar het verleden die zij onthulden, niet in de opzet van deze scriptie. Mijn afstudeerrichting is daarom, wat ik betreur, de "algemene" Midden-Oosten Studies geworden en niet Arabisch.

Niettemin: veel dank aan mijn supervisor dr Robbert Woltering, die mij constant uitdaagde (en waardoor het resultaat uitgesprokener, en daardoor vast ook duidelijker is uitgevallen dan het aanvaneklijk was), aan dr Roel Meijer, die daarvóór mijn begeleider en raadgever was, en aan tweede lezer Lucia Admiraal, die bezig is aan een proefschrift over een verwant onderwerp en mij een aantal waardevolle suggesties meegaf.

Amsterdam, september 2018

1 Inleiding

Vóór de Tweede Wereldoorlog woonden er tussen de 800.000 en 900.000 Joden in diverse Arabische landen.¹ Na de stichting van de Staat Israel in 1948 nam dat aantal in hoog tempo af. Het begon in het begin van de jaren vijftig in Jemen. Kort daarna in Irak. Andere landen volgden. De meeste emigranten gingen naar Israel, maar grote aantallen kozen ook bestemmingen als Engeland, Frankrijk, Zwitserland, de VS of Latijns-Amerikaanse landen. Van de Joden in Noord-Afrika gingen grote aantallen ook naar Frankrijk. De Algerijnse Joden deden dat zelfs en masse. Zij verkeerden in de uitzonderingspositie dat zij via het Decreet van Crémieux van 1870 de Franse nationaliteit hadden. Frankrijk was voor hen bijna allemaal het land waar ze naartoe vertrokken toen Algerije in 1962 onafhankelijk werd.

In 1967 waren er nog slechts enkele duizenden Joden achtergebleven in de diverse landen. Nu, in de 21ste eeuw, wonen er nog ongeveer 3.000 in Marokko, enkele honderden in Tunesië en verder verwaarloosbaar kleine aantallen in landen als Egypte, Syrië of Jemen. In het Midden-Oosten hebben, behalve Israel, alleen de niet Arabische landen Turkije en Iran nog een redelijk omvangrijke Joodse bevolking.

De daadwerkelijke exodus begon in 1950 met de Joden uit Jemen. De Joden uit Irak volgden een jaar later. De Joden uit andere landen kwamen niet lang daarna. De meerderheid ging naar Israel en een tijdlang vormde deze groep, de mizrahim, of mizrachische Joden (die aanvankelijk 'sefardim' werden genoemd), de meerderheid van de Israelische bevolking. Dat duurde totdat de komst in de jaren negentig van de vorige eeuw van grote aantallen Russen de balans in het voordeel van de Ashkenazische (Europese) Joden herstelde. De komst van de mizrahim leidde tot een tweedeling in de Israelische maatschappij, onder meer door de wijze waarop ze als tweederangsburgers werden behandeld, en veelal naar de randen van het land werden gedirigeerd. Daar moesten zij de dunbevolkte periferie bevolken. Intussen werden ze als "achterlijk", "onderontwikkeld" en vooral "Levantijns" in alle opzichten gediscrimineerd. Ik beschrijf hun situatie in deze scriptie in een apart hoofdstuk: "Wenen bij de wateren van Zion".

Het vertrek van de Joden uit de Arabische landen had ingrijpende gevolgen. Landen die honderden, of zelfs duizenden, jaren een Joodse minderheid in hun midden hadden gehad, waren deze

---

1 Norman A. Stillman, *Jews of Arab Lands in Modern Times*, Philadelphia: Jewish Publication Society, 5764/2003. Er bestaat geen unanimititeit aangaande het aantal. Stillman noemt het getal 800.000. Het Israelische ministerie van Buitenlandse Zaken spreekt van 850.000. Andere bronnen komen tot 900.000.

minderheid plotseling kwijt. Een stad als Bagdad verloor in een jaar tijd een derde van haar bevolking, Irak raakte het grootste deel van zijn binnenlandse handel kwijt die vooral in Joodse handen was. Jemen verloor vrijwel al zijn handwerkslieden en edelsmeden. In Marokko verdween zo'n 2 tot 3 procent van de bevolking en 10 procent van de inwoners van de grote steden. Het is niet ondenkbaar dat de afwezigheid van Joodse medeburgers bij jongere generaties Arabieren het Israelisch-Arabische conflict mede aan scherpte heeft doen toenemen.

Deze scriptie gaat over de achtergronden van deze exodus. Waarom gingen de Joden weg? De Israelische overheid, en een meerderheid aan Israelische wetenschappers, hebben op deze vraag twee simpele antwoorden: hun zionistische gezindheid en de antisemitische opstelling van hun Arabische landen van herkomst. Deze scriptie is geschreven omdat ik het met deze zienswijze niet eens ben. Ik vind haar simplistisch en bovendien onjuist. Er was weliswaar op sommige plaatsen sprake van antisemitisme, en er was sprake van zionistische activiteit in de meeste Arabische landen, maar deze factoren waren niet van doorslaggevend belang voor de massa-uittocht. Er is onvoldoende onderbouwing voor deze zienswijze. Statistische relaties ontbreken.

Wat was dan wèl doorslaggevend? Het is niet makkelijk daar een eenduidig antwoord op te geven. De omstandigheden per land verschilden en daarom verschillen de verhalen over het verloop van de exodus per land. Maar er zijn oorzaken die overal golden. Dat waren allereerst de grote politieke veranderingen als gevolg van de Eerste Wereldoorlog, de betere verbindingen, het betere onderwijs waar vooral minderheden als christenen en joden van profiteerden en de opkomst van Arabisch nationalisme. Een tweede factor was de invloed die uitging van de verhoudingen in Palestina tussen zionisten en Palestijnen, en vervolgens de verdrijving van 750.000-800.000 Palestijnen door het nieuwe Israel en de oorlog die uitbrak tussen de Arabische Liga en de nieuwe joodse staat. Dat zorgde voor kloven in de verhoudingen tussen Arabieren en joden. Een derde factor, die volgens mij echter van veel groter belang was dan de vorige twee, was dat de nieuwe Staat Israel tot de slotsom was gekomen dat er door de Holocaust van de joden in het Westen, een acuut tekort aan mensen dreigde dat alleen kon worden opgelost door de joden uit de Arabische landen naar Israel te halen. In de jaren '40 werd om deze reden besloten tot een heroriëntatie, waarover dadelijk meer.

Twee soorten literatuur

De scriptie bestaat uit afzonderlijke hoofdstukken over de uittocht uit Jemen, Irak en Egypte, plus een hoofdstuk over de ontvangst van de Mizrahim in Israel. (De uittocht uit Marokko, Tunesië, Libië en Syrië/Libanon worden niet in deze scriptie behandeld). Ik heb bij het schrijven gebruik gemaakt van de bestaande, in recente jaren toegenomen literatuur, veelal aangevuld met bronnen die een ander licht werpen op de toenmalige omstandigheden in de betreffende landen. Arabische

bronnen over de Joodse exodus zijn er helaas nauwelijks of niet, of ze zijn niet toegankelijk. Arabische boeken herhalen meestal eerder gepubliceerde westerse bronnen. Israelische bronnen zijn niet onbeperkt toegankelijk. Wel zijn er krantenpublicaties, Arabische, Hebreeuwse zowel als Westerse. Verder zijn er uitingen van een zekere nostalgie, zoals bijvoorbeeld in Egypte een aantal documentaire films.

De bestaande literatuur valt in twee delen uiteen. Er is een categorie algemene studies, bestaande uit een klein aantal publicaties dat zich bezighoudt met de algemene situatie van de Joden in al de diverse Arabische landen in de 19e en 20ste eeuw en de achtergronden van hun vertrek. Er is *Prophets in Babylon* van Marion Woolfson uit 1980 dat nu voor een groot deel verouderd is, omdat andere, later verschenen studies veel meer details boven water brachten. Dan *Juifs des pays Arabes* van het onderzoekscentrum van de PLO in Beiroet dat, hoewel verschenen in 1971 en vrij beknopt, verrassend correcte informatie bevat. Daarnaast *The Jews of the Middle East 1860-1972* van Hayyim J. Cohen uit 1973 en *Jews of Arab Lands in Modern Times* van Norman A. Stillman uit 2003. Deze beide laatste werken schetsen vooral de ontwikkelingen op het gebied van het onderwijs, en de grote sociale, economische en politieke veranderingen die plaatsvonden vanaf, ruwweg, het begin van de 20ste eeuw. Stillman plaatst de exodus van de Joden zelfs in het kader van dit hele scala aan veranderingen, zoals de entree van Westers onderwijs, dat Joden en christenen in meerdere mate volgden dan de omringende moslim wereld, de betere verbindingen die contacten van Joden met groepen geloofsgenoten elders vergemakkelijkten, zodat ze bewuster werden van hun status en positie, en de opkomst van zionisme, Arabisch nationalisme en antisemitisme. In de inleiding van zijn *Jews of Arab Lands* gaat hij daarbij zover dat hij stelt dat het een "grove oversimplificatie" zou om wat de meeste waarnemers doen, de exodus vooral te wijten aan de stichting van de Staat Israel en het Arabisch-Israëliëse conflict. "As it shall become clear in the course of this book," schrijft hij, "the establishment of a Jewish homeland in Palestine and the Arab-Israeli conflict were only the final manifestations of a complex variety of processes, some subtle and some not, that were at work transforming both the Jews of the Middle East and North Africa (along with Jews elsewhere) and their Arab neighbors over the past century and a half."²

Ik kan me tot op zekere hoogte in Stillmans stellingname vinden. Het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk in het begin van de 20ste eeuw was het beginpunt van een grote reeks veranderingen. Allereerst was er de kolonisatie door Westerse mogendheden. Vervolgens ontwakend Arabisch nationalisme dat soms een exclusief en totalitair karakter aannam. Verder waren er Joods-Palestijnse spanningen in het mandaatgebied Palestina die hun weerslag hadden in de Arabische

---

2 Stillman, *Jews of Arab Lands*, pp. xxii en xxiii

landen. En daartussendoor speelden onderwijsvernieuwingen een rol (onder meer door toedoen van de Alliance israelite universelle) evenals sociaal-economische en politieke ontwikkelingen die de verschillen tussen de groepen vaak vergrootten. Al deze zaken bij elkaar oefenden hun invloed uit waardoor de verhoudingen tussen Joden en moslims aan verandering onderhevig waren.

Tweede categorie

Ik ben het echter volledig oneens met de conclusie van Stillman dat de wordingsgeschiedenis van Israël een soort uitkomst van deze factoren zou zijn. Met alle respect voor zijn zienswijze, het was andersom. Niet de veranderende verhoudingen in het Midden-Oosten gaf de stoot tot Israël, het was de stichting van de Joodse staat die uiteindelijk het lot van de Arabische Joden bezegelde. Dit komt ook naar voren in een belangrijk deel van de tweede categorie beschikbare literatuur: de serie boeken en artikelen over de situatie per land. De belangrijkste, zij het zeker niet de enige, boeken waaruit ik per land putte waren Abbas Shibliak, *Iraqi Jews*, en Orit Bashkin, *New Babylonians* voor wat betreft Irak, het fraaie proefschrift van Ari Ariel, *Jewish-Muslim Relations and Migration from Yemen to Palestine in the Late Nineteenth and Twentieth Centuries* voor Jemen, Joel Beinin, *The Dispersion of Egyptian Jewry* voor Egypte, en een keur aan boeken en artikelen, met name van Yigal bin Nun over Marokko.³ Allemaal schetsen ze de door Stillman (en Cohen) genoemde factoren die van invloed waren en veranderingen veroorzaakten in de verhouding tussen Joden en "andere" Arabieren.⁴ Allemaal geven zij echter ook, onder meer op grond van statistieken, aan hoe de massa-uittocht van Joden in al deze landen pas na de stichting van Israël begon.

In vrijwel alle gevallen (Jemen was een uitzondering) speelde bij de exodus de invloed mee van de verdrijving van 750,000 Palestijnen en de oorlog tussen Israël en de lidstaten van Arabische Liga die in 1948 ontbrandde. Dat bracht scheidslijnen teweeg tussen Joden en anderen, en het leidde tot onlusten waar Joden het slachtoffer van werden, zelfs als zij (zoals in de meeste landen) afstand namen van de gebeurtenissen of opkwamen voor de rechten van de Palestijnen. In sommige landen verloren Joden ook posities, zoals in Irak, waar Joodse overheidsambtenaren hun baan verloren, of in Egypte, waar van zionisme verdachten personen tijdelijk werden geïnterneerd. Het leidde echter, zoals de cijfers uitwezen, niet tot massa-emigratie. Die kwam pas later op gang.

Zionisme en antisemitisme

---

³ Zie literatuurlijst

⁴ Ik denk dat het, min of meer in navolging van Ella Shohat en anderen, niet verkeerd is te spreken van sunnitische, sjitische, christelijke, nusairi, druzische of joodse Arabieren.

Zionistische Israelische sociale wetenschappers geven weer een andere draai aan het verhaal. In de optiek van mensen als Michael Laskier, Esther Meir-Glitzenstein, Moshe Gat en veel anderen was het niet de geboorte van Israel die leidde tot het vertrek van de Joden, maar waren het het antisemitisme van de Arabische staten, en het "eeuwenoude verlangen naar Zion", oftewel hun zionistische gezindheid, die hen aanzetten tot hun exodus. Dit is ook het officiële standpunt van de Staat Israel. Volgens Israel zijn de Joden gevlucht voor het Arabische antisemitisme en gingen zij gedreven door een oud zionistisch verlangen naar Israel.

Het probleem met deze beide laatste visies is dat de feiten en de statistieken in een andere richting wijzen. Om met het laatste, het antisemitisme, te beginnen: deze westerse vorm van vooroordeel en discriminatie bestond aanvankelijk niet in de Arabische wereld. Maar in de jaren twintig en dertig vond dankzij aanhangers van de nazi's antisemitische propaganda zijn weg naar landen in het Midden-Oosten. Het drong daar door in kringen van de Arabische nationalistes zoals de Istiqlal-partij in Irak, Jong Egypte (Misr al Fatat) in Egypte, of de Syrische Sociale Nationale partij SSNP in Libanon en Syrië, en werd vooral ook gevoed door de gebeurtenissen in Palestina en het optreden van de zionistische "yishuv" jegens de Palestijnen. Het leidde vaak tot felle anti-Joodse commentaren in de kranten van deze Arabische (minderheids)partijen. Ook was incidenteel wel sprake van geweld of het dreigen ermee. In geen van de gevallen was dit overigens de politiek van de overheid. Niettemin wordt in retrospectief door veel zionistische auteurs verklaard dat dit antisemitisme ertoe leidde dat de Joden zich realiseerden dat hun land niet langer hun vaderland was. Dat is bijvoorbeeld het geval met de "farhud", een uitbarsting van geweld in Bagdad in 1941 tijdens een kort machtsvacuüm, dat zo'n 135 joden (maar ook veel moslims) het leven kostte. Het probleem is echter dat het feit dat de Joden in Irak op dat moment die gevolgtrekking niet maakten. Er zijn geen joodse publicaties of uitingen bekend van joodse groepen uit die tijd die zover gaan dat te verkondigen. Noch was er op dat moment sprake van een aantoonbare reactie in de vorm van een massa-uittocht van Joden uit Irak. Die volgde pas tien jaar later. In andere landen is de situatie navenant. Het verband tussen Arabisch antisemitisme en massa-uittocht is nooit aangetoond.

Dan het tweede punt, het zionisme. Zoals gezegd voeren veel Israelische auteurs de aantrekkingskracht van het zionisme aan als een reden, maar zonder dat dit te staven met feiten of cijfers. Zionisme, het streven naar een Joodse staat en de vorming van Joodse nationalistische bewegingen, was geen zaak die de Joden in de Arabische landen voor 1948 veel zei. Zionisme was een Europese uitvinding als antwoord op het Europese probleem van de jodenvervolgingen. Het had daarom betrekkelijk weinig weerklank in het Midden-Oosten. Joden uit de Arabische landen beschouwden zichzelf gewoonlijk als een religieuze minderheid en zagen jodendom niet als nationale identiteit. Er zijn ook nooit beroemde zionistische theoretici uit Arabische landen geweest.

Evenmin leverden de Arabische landen befaamde zionistische voormannen. Zionistische organisaties hadden naar verhouding weinig leden en tot in de vroege jaren vijftig emigreerden ook niet meer dan enkele duizenden Joden uit Arabische landen naar Palestina.

Een (indirect) bewijs daarvoor levert een studie van Aviva Halamish over de emigratie van de Joden uit Jemen. Jemenitische Joden waren lang favoriet bij de zionisten in Palestina, omdat ze geacht werden goede arbeidskrachten in de landbouw te zijn. Tot 1950 was ook veruit het grootste aantal Joodse immigranten in Palestina uit de Arabische landen afkomstig uit Jemen. Opgeteld over de periode van 1881 tot rond 1948 waren het er ongeveer 20.000 in totaal. Desondanks schrijft Halamish dat van 1932 tot 1939 van de 52.190 certificaten die werden uitgereikt aan Joden, opdat ze vergunning kregen zich te vestigen in het door de Britten bestuurde Palestina (er gold een immigratiebeperking voor Joden), het overgrote merendeel ging naar Joden in Polen of Duitsland. Slechts 3, 5 procent van de certificaten ging naar de Jemenitische Joden, de groep uit de Arabische landen die bij de zionisten in Palestina veruit favoriet was. De aantallen immigranten uit andere Arabische landen bleven daar ver bij achter. ⁵

"Plan van een miljoen"

Voor een krachtige "push" werking van antisemitische uitingen of actie zijn dus geen bewijzen en de "pull" krachten van het zionisme in de Arabische landen geldt hetzelfde. Joden uit Arabische landen speelden geen grote rol in het zionisme. Maar daarmee wil niet gezegd zijn dat zionisten ook geen rol speelden bij het op gang brengen en houden van de uittocht naar Israel. Dat deden zij wel degelijk. Het was zelfs een hoofdrol. Alleen ging het daarbij overwegend niet om "autochtone" zionisten, maar om zionisten van buiten, die vanuit Palestina of Westerse landen naar de Arabische landen werden gestuurd.

Intussen was het niet alleen een feit dat het zionisme geen wortel schoot in de Arabische landen, ook het zionisme zelf had aanvankelijk weinig tot geen belangstelling voor de "Arabische Joden".⁶ Er waren nauwelijks boeken verschenen met specifieke aandacht voor de Joden in de Arabische wereld. Er waren geen belangrijke leiders uit de Arabische landen, er werden geen seminars aan deze Joden gewijd en bij congressen van de ZWO, de Zionistische Wereld Organisatie, waren op een enkeling na geen deelnemers uit Arabische landen. De interesse van het zionisme voor de Joden uit het oosten veranderde pas in de jaren '40, tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen de zionistische

---

5 Aviva Halamish, "A New Look at Immigration of Jews from Yemen to Mandatory Palestine". *Israel Studies*, Volume 11, Number 1, Spring 2006, pp. 59-78

6 Ella Shohat, "The invention of the Mizrahim", *Journal of Palestine Studies*, Vol.29, No.1 (Autumn 1999) pp.5-20.

leiders in Palestina in de gaten kregen dat het met de Europese Joden onder het Hitlerbewind heel slecht aan het aflopen was. De Joden vormden toen in Palestina nog steeds een minderheid van ongeveer een derde van de bevolking en dat leidde tot een acute vrees dat de Holocaust zou leiden tot een tekort aan Joden in de nog op te richten Joodse staat. Met het oog daarop presenteerde de voorloper van de Israelische regering, de "Jewish Agency", in 1942 het "Plan van een Miljoen" (Tochnit haMillion), gebaseerd op een al eerder plan dat Ben Gurion al in de jaren '30 had uitgedacht.⁷ In dit plan werd het zwaartepunt van de aandacht van de zionistische beweging drastisch verlegd. Het had altijd gelegen in Europa, het gebied vanwaar tot het begin van de oorlog meer dan 95 procent van de immigranten naar Palestina was gekomen. Maar nu werden de Joden van de Arabische landen ineens het belangrijkste. Zoals Ben Gurion in 1942 zei bij de presentatie van het plan tijdens een bijeenkomst van experts en Joodse leiders:

"Our Zionist policy must now pay special attention to the Jewish population groups in the Arab countries. If there are diasporas that it is our obligation to eliminate with the greatest possible urgency by bringing those Jews to the homeland, it is the Arab diasporas: Yemen, Iraq, Syria, Egypt and North Africa, as well as the Jews of Persia and Turkey. What European Jewry is now experiencing obliges us to be especially anxious about the diasporas in the Middle East. Those Jewish groups are the hostages of Zionism..... Our first move with a view to coming events is immigration. But the paths of immigration from Europe are desolate now. The [doors] are shut tight and there are very few countries that have a land link to the country of Israel – the neighbouring countries. All these considerations are cause for anxiety and for special activity to move the Jews in the Arab countries to the Land of Israel speedily. It is a mark of great failure by Zionism that we have not yet eliminated the Yemen exile [diaspora]. If we do not eliminate the Iraq exile by Zionist means, there is a danger that it will be eliminated by Hitlerite means."⁸

En in september 1944 schreef hij in zijn dagboek:

"We are now on the verge of the end of the war, and most Jews have been annihilated. There is now the most important, most practical justification for a non-Zionist solution, because there are no Jews. There has never been such an anti-Zionist weapon. Everyone is asking himself: where will we get Jews for Palestine? We are facing what may be the last decisive hour: yes to Palestine or no

---

7 Esther Meir-Glitzenstein. "From Eastern Europe to the Middle East: The reversal in Zionist policy vis-à-vis the Jews of Islamic countries". *Journal of Israeli History*, 18 June 2008, <https://doi.org/10.1080/13531040108576148>

8 Geciteerd in Yehouda Shenhav, *The Arab Jews*, Stanford: Stanford University Press, 2006

to Palestine for the Jews!' ⁹.

Men kan in Ben Gurions woorden al een voorproefje horen van de Ashkenazische neiging om de Mizrahim onder dezelfde noemer te brengen als de Ashkenazim en hun een gemeenschappelijke geschiedenis toe te dichten, maar het aannemen van dit Plan van een Miljoen is van eminent belang gebleken. Toch is het vreemd genoeg altijd onderbelicht gebleven. Ik heb slechts twee auteurs aangetroffen die er melding van maken, Esther Meir-Glitzenstein (zie noot 6) wijdde er een artikel aan en Yehouda Shenhav maakte er melding van in zijn omvangrijke artikel over zionistische afgezanten in de jaren '40 in het Iraanse Abadan, die onder het cover van employees in de Britse olie-industrie zionistische propaganda kwamen bedrijven.¹⁰ Na het aannemen van dit plan werd alle aandacht verlegd van de Europese naar de Joden in de Arabische landen en werd alle zionistische inspanning erop gericht om hen naar Palestina te halen. Er werden, zoals ook in deze scriptie beschreven, vanaf dat moment zionistische afgezanten naar de Arabische landen gestuurd. Onder meer werd dat mogelijk gemaakt doordat Palestijnse Joden deel uitmaakten van de Britse troepen die behalve in Palestina ook in die landen waren gestationeerd. Ook gebeurde het onder de dekmantel dat zij werkzaam waren in ondernemingen die voor de Britten opdrachten in die landen uitvoerden.¹¹ In Marokko, dat toen nog een Frans protectoraat was, kwamen zij binnen onder van de Fransen geleende aliasen en vaak met Franse paspoorten.¹² Er werden zionistische ondergrondse bewegingen opgezet, in onder meer Irak, Egypte en Marokko, die nadat ze na de oorlog tussen de Arabische Liga en Israel in 1948 waren verboden, werden voortgezet als clandestiene bruggenhoofden, en ondergrondse militaire organisaties. De zionistische shelichim (afgezanten) maakten intussen propaganda voor de uittocht, schoten reiskosten voor aan diegenen die het niet konden betalen, of zetten doorgangskampen op.¹³ Ook pleegden zij sabotageacties in Egypte¹⁴ en (heel waarschijnlijk ook) in Irak¹⁵, die leidden tot een klimaat waarbij de scheidslijnen tussen Joodse en andere bevolkingsgroepen werden vergroot en het gevoel van onveiligheid van de

---

9 Geciteerd in Esther Meir-Glitzenstein. "From Eastern Europe to the Middle East"

10 Yehouda Shenhav "The Phenomenology of Colonialism and the Politics of "Difference", *European Zionist Emissaries and Arab Jews in Colonial Abadan*. *Social Identities*, Vol. 8 No. 4 pp. 522-45, Taylor and Francis.

11 Ibid.

12 Zie onder meer Michael M. Laskier. *North African Jewry in the Twentieth Century, The Jews of Morocco, Tunisia and Algeria*. New York/London: New York University Press, 1994.

13 Zie Michael Laskier, *North African Jewry in the Twentieth Century, The Jews of Morocco, Tunisia and Algeria*, New York/London: New York University Press, 1994; Ari Ariel, *Jewish-Muslim Relations and Migration from Yemen to Palestine in the Late Nineteenth and Twentieth Centuries*. Leiden/Boston: Brill 2014. Zie ook de hoofdstukken over Jemen en Irak in deze scriptie.

14 Joël Beinin, *The Dispersion of Egyptian Jewry*, en het hoofdstuk over Egypte in deze scriptie: Operatie Suzanna

15 Bashkin, *New Babylonians*, Abbas Shiblak, *Iraqi Jews, A History of Mass Emigration*, London: Saqi Books 2005, en het hoofdstuk over Irak in deze scriptie.

Joodse groepen werd versterkt. In Marokko laadden zij de verdenking op zich dat zij opzettelijk een schip met 43 emigranten lieten zinken¹⁶, teneinde internationaal de aandacht te vestigen op het feit dat Marokko probeerde het vertrek van de Joden tegen te houden. In zionistische kringen werd dit wel "cruel zionism" genoemd. Het gerucht wil dat David ben Gurion zelf de term had bedacht.¹⁷ Israël speelde intussen in op veronderstelde ernstige gevaren die de Joodse gemeenschappen in de diverse Arabische landen zouden lopen. De regeringen van Groot-Brittannië, Amerika en Frankrijk, die het zionistische project steunden, gingen in deze aannames mee en oefenden druk uit op de Arabische regeringen. In landen als Jemen, Irak, en de landen van Noord-Afrika hielpen de Westerse landen ook actief mee aan het vertrek van de Joden.¹⁸ Frankrijk had een tijd doorgangskampen voor Noord-Afrikaanse Joden op zijn grondgebied. In het Britse protectoraat Aden (Zuid-Jemen) liet de Britse regering toe dat diverse doorgangskampen voor de Jemenitische Joden werden opgezet. In diverse Westerse hoofdsteden werd onderwijl, op basis van berichten uit Jeruzalem, door Westerse media bericht over niet-bestaande vervolgingen van Joden. Zionistische organisaties hielden demonstraties tegen deze vervolgingen en tegen uitreisverboden, die de meeste Arabische landen hadden ingesteld. Verschillende Arabische landen, zoals het toen nog vrij pro-Westerse Irak of Marokko, voelden zich hierdoor onder druk gezet. Zij hadden de uitreisverboden overigens zowel opgezet om te verhinderen dat de Joden naar de zionistische vijand zouden gaan, als om de economische gevolgen tegen te gaan die een vertrek van veel Joden met zich mee zou kunnen brengen.

Israël zorgde intussen voor (indirecte) contacten tussen de nieuwe Israelische regering en de regimes in Jemen, Irak, en Marokko, met de bedoeling aan te moedigen dat de Joden weg mochten. In Irak werd in het kader van die besprekingen overeengekomen dat Israël een extra bedrag zou betalen bovenop elk vliegticket voor een vertrekkende Jood. In Jemen deden hardnekkige geruchten de ronde dat de heersende Imam Ahmad zich had laten betalen in ruil voor het opheffen van een uitreisverbod. En in Marokko zijn de concrete bedragen die Israël aan koning Hassan II betaalde om de mogelijkheid te creëren voor Joden om te vertrekken bekend.¹⁹ Israël zorgde verder dat er organisaties kwamen onder de vlag van een ander westers land, die logistieke hulp boden in de vorm van vliegtuigen of schepen voor de overtocht. Bij dit alles speelde natuurlijk ook de houding een rol van Israël, dat weigerde VN-resoluties uit te voeren waarin de terugkeer van de Palestijnse

---

16 Zie o.a. Interview avec Yigal bin Nun sur l'émigration des juifs du Maroc. www.terredisrael.com

17 Abbas Shiblak, Iraqi Jews. Zie ook Woolfson. Prophets in Babylon, en het hoofdstuk over Irak in deze scriptie.

18 Zie o.m. de hoofdstukken over Jemen, Irak, en Egypte in deze scriptie.

19 Idem. Zie voor de bedragen aan koning Hassan II van Marokko o.m. Laskier. Het ging in eerste instantie om een halve miljoen dollar. Later om 250 dollar per hoofd.

vluchtelingen werd geëist, en de rol bij het overleg op Rhodos, waar Israel vredesovereenkomsten afwees een niet verder wilde gaan dan wapenstilstandsovereenkomsten. Voor de Egyptische Joden gold het effect van de Israelische houding nog des te meer. De veldtocht die Israel in 1956 samen met Engeland en Frankrijk tegen Egypte ondernam, de Suez-crisis of, zoals het in Egypte wordt genoemd, de "tripartite agressie", zorgde ervoor dat de 80.000 Egyptische Joden definitief in de het kwamp van de vijand werden geplaatst. Hun lot werd daardoor bezegeld.

“Day of the Expulsion”

Het hoeft misschien geen betoog, maar de beschrijving hierboven van hoe gerichte zionistische actie, en later ook het gedrag van Israel een belangrijke, zonet de belangrijkste factor is geweest in het veroorzaken van de exodus van de Joden uit de Arabische landen, is niet de opvatting van de Israelische regering. Integendeel, Israel hanteert een versie van de geschiedenis die erop neerkomt dat de Joden in de Arabische landen werden onderdrukt, eigenlijk geen leven hadden wegens het antisemitisme van hun Arabische medeburgers en zelfs gevaar liepen. Gelukkig hadden zij echter altijd hun liefde voor Zion behouden en 2.000 jaar lang gehoopt in het land van hun vaders ooit de Joodse geschiedenis, die in de verstrooiing had stilgestaan, weer op te kunnen pakken. Het feit dat zij werden verjaagd, zo luidt deze versie, bracht deze droom tot leven.

Wie heden ten dage de site van het Israelische ministerie van Buitenlandse Zaken raadpleegt, komt dan ook tegen dat "vanaf 2015 de datum 1 juni wordt beschouwd als "International Farhud Day".

Deze mededeling wordt vergezeld van de tekst dat:

"On June 1, 2015 International Farhud Day [was] proclaimed at a live globally streamed side event at the United Nations featuring a keynote lecture by author [Edwin Black](#) entitled "The Farhud and the Creation of 850,00 Post-War Refugees From Arab Lands" .²⁰.

Een jaar eerder, zo lezen we op dezelfde site van het ministerie, is 30 november bij wet verklaard tot de eerste "Day of the Expulsion and Deportation of Jews from Arab Lands and Iran". De Israelische president, Reuven Rivlin, hield bij die gelegenheid een rede waarin hij onder meer zei dat

"Jews in Arab countries were born Zionists of Zion. There was no need to promote the idea within their communities or convince them of the importance of returning the people to its land, the establishment of the state or building the country. They did not dare to conceive the 'Uganda' plan, after all, Uganda, was for them exile, not salvation. The love of Zion was and remains in their

---

20 <http://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/History/Pages/June-1-declared-International-Farhud-Day-Jun-2015.aspx>

blood. They fed on it along with their mother's milk, from the verses of prayer, and the stories of their fathers.”²¹

De meeste Israelische wetenschappers die over de exodus hebben gepubliceerd, volgen ook min of meer deze lijn: de Joden in de Arabische landen werden vervolgd en zijn verjaagd en van hun zionistische gezindheid wordt tegelijkertijd hoog opgegeven. Maar daarnaast is er een helaas uiterst kleine minderheid die zich vrolijk maakt over deze draai die aan de geschiedenis wordt gegeven en er scherpe kanttekeningen bij plaatst. Eén van hen is Yehouda Shenhav, wiens wortels liggen in Irak. In een artikel beschrijft hij de opkomst en ondergang van de "World Organisation of Jews from Arab Countries", kortweg WOJAC.²² Deze organisatie werd in de jaren zeventig opgericht met steun van de Israelische overheid om de aandacht te vestigen op het lot van de Joodse "vluchtelingen" uit de Arabische landen. WOJAC moest de claims bundelen van bezittingen die zij bij hun vertrek hadden moeten achterlaten en waar over zij nooit een vergoeding hadden ontvangen. De diepere bedoeling van WOJAC was een tegenwicht te kunnen bieden tegen de claims van de tussen de 700.000 en 800.000 Palestijnen die hun bezit verloren toen zij in de oorlog van 1948 waren verjaagd en niet meer terug mochten naar Israel.

In het artikel wijst Shenhav op een aantal basale contradicties. Met name heeft hij aandacht voor de vraag of een organisatie van vluchtelingen ook tegelijkertijd een zionistische organisatie kon zijn, iets wat WOJAC onmiskenbaar was. Zionisme veronderstelde, vond Shenhav, dat de Joden uit de Arabische landen naar Israel kwamen uit overtuiging en onder indruk van een ideologie. Maar het feit dat zij zich tegelijkertijd afficheerden als vluchtelingen die door vervolging waren verdreven, was zijn inziens daarmee toch wel in tegenspraak. Shenhav signaleerde dat WOJAC er nooit in is geslaagd deze uitgangspunten met elkaar te verzoenen. Bovendien beschreef hij hoe een aantal leden bepaald niet verheugd was over het feit dat Israel alle individuele claims, dus ook de hunne, in één claim had gebundeld en aan de staat Israel had toebedeeld. Shenhav beschreef hoe dat de tot heftige discussies leidde op congressen, die bij lezing nu steeds hilarisch aandoen.

Aan het begin van het artikel wijdde Shenhav aandacht aan de "farhud" in Irak in 1941. Dat was een episode waarin door het vertrek van de regering Kailani, en het achterwege blijven van troepen die de macht overnamen, anderhalve dag lang een machtsvacuüm ontstond waarin werd geplunderd en

---

21 <http://mfa.gov.il/MFA/PressRoom/2014/Pages/President-Rivlin-addresses-first-Expulsion-and-Deportation-of-Jews-from-Arab-Lands-Day-30-Nov-2014.aspx>

22 Yehouda Shenhav. "Ethnicity and National Memory: The World Organization of Jews from Arab Countries (WOJAC) in the Context of the Palestinian National Struggle". *British Journal of Middle Eastern Studies*, 01 May 2002, Vol.29(1), p.27-56

gemoord.²³ Naar schatting 130 tot 160 Joden werden er het slachtoffer van, evenals uiteindelijk een nog veel groter aantal moslims. De (Israelische) zionistische leiders in Palestina verwachtten dat deze gebeurtenis een keerpunt zou worden voor de Joden in Irak en dat ze nu makkelijker gerekruteerd zouden kunnen worden voor zionistische activiteiten. Maar dat was een misrekening. Het duurde nog tien jaar voordat de Joden uit Irak en masse naar Israel kwamen. Niettemin, zo schrijft Shenhav,

"behandelt de Israelische historiografie de farhud als een gebeurtenis met het karakter van een waterscheiding in het kader van de Holocaust. Het is het bewijs dat het leven van de Joden in Irak ondraaglijk was. Dat zij werden vervolgd door de moslims en dat dit onvermijdelijk moest leiden tot hun emigratie naar Israel. Het is deze versie die is goedgekeurd en geratificeerd in de canon van de academische literatuur en wordt gereproduceerd in teksten van functionarissen die zorg dragen voor de officiële herinneringen in Israel. Op die manier kon Shmuel Moreh, een professor van de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem, winnaar van de Israel Prijs en een belangrijke activist van het Centrum voor de Herinnering aan de Babylonische (Iraakse, mjh) Joden, in de inleiding tot het boek "Jodenhaat en pogroms in Irak" schrijven: "Het is aannemelijk dat de farhud de kardinale factor was voor de herleving van het nationalisme van de Joden in Irak, net zoals de Holocaust de reden was voor de stichting van Israel. De Joden van Irak emigreerden als één man naar Israel uit protest tegen de pogroms, het verraad en de schande die de farhud hun bracht." ²⁴

Shenhav voegt er nog aan toe dat ook de verwijzing naar de Holocaust geen toeval is. Het is, zoals hij dat formuleert, de weerslag van een diepgevoelde wens om de Mizrahim, de Joden uit Arabische landen, ook "deel te laten uitmaken van de seculiere religie van de Israeli's waarin de Holocaust een hoofdrol speelt". In de zionistische geschiedschrijving is de farhud een soort keerpunt dat, in Shenhavs woorden, de "onteigening van de rijke, eeuwenoude geschiedenis van de Joden in Irak mogelijk maakt" om deze geschiedenis vervolgens in te lijven bij (één van de peilers van de zionistische ideologie) "de ontkenning van de diaspora" en te voegen bij de lange lijst van "rampen die het Joodse volk hebben getroffen sinds de vernietiging van de Tweede Tempel".

Arabische Joden

---

23 Zie de beschrijvingen in o.m. Orit Bashkin, *New Babylonians*, Abbas Shibliak, *Iraqi Jews* en het hoofdstuk over Irak in deze scriptie. van het vertrek uit Irak.

24 Shenhav, "Ethnicity and National Memory" op. cit.

Shenhav is vrij eenzaam met zijn visie dat de geschiedenis van de Joden in de Arabische landen op zionistische wijze moest worden gehomogeniseerd om hun aansluiting bij de Ashkenazische (Westerse) Joden mogelijk te maken. Toch is hij niet helemaal alleen. Een auteur die op een vergelijkbare manier als Shenhav over dit onderwerp schrijft, en net als hij van Iraakse afkomst is, is Ella Shohat. In haar artikelen "The Sephardim in Israel, Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims" en het latere "The Invention of the Mizrahim" beschrijft zij uitvoerig de cultuurschok die de Joden uit de Arabische landen bij hun aankomst in Israel moesten ondergaan. Mizrahim, zegt Shohat, waren gewend zichzelf te beschouwen als deel uitmakend van de Arabische cultuur, als "Arabische Joden". Maar in de zionistische gedachtewereld zijn "Arabisch" en "Joods" elkaar tegengesteld. Een Arabische Jood is iets onbestaanbaars in Israel, de twee begrippen sluiten elkaar wederzijds uit, (een zienswijze die, zo merkt zij terzijde cynisch op, onder invloed van het zionisme intussen ook in de Arabische wereld ingang heeft gevonden). Het zionisme, zegt Shohat, heeft nooit veel oog gehad voor de Joden in de Arabische landen. Israelische schoolboeken maken nauwelijks melding van de langdurige Joods-islamitische symbiose. Ze melden ook nauwelijks of niet dat heel veel van de bekendste Joodse teksten, bijvoorbeeld van grootheden als Maimonides, Jehuda Halevi of Ibn Gabirol, oorspronkelijk in het Arabisch zijn geschreven en niet in het Hebreeuws. Of dat de Hebreeuwse dichtkunst veel te danken heeft aan de Arabische voorbeelden. Als de zionistische geschiedschrijving de samenleving van Joden en islamieten ter sprake brengt, gebeurt dat vooral in het kader van verhalen over vernederingen en vervolgingen, volgens Shohat. En waar Shenhav het had over het "onteigenen" van de geschiedenis van de mizrahim", heeft Shohat het erover dat de geschiedenis van de Joden in de islamitische wereld is "ontvoerd" (anderen zouden zeggen: wordt opgediend op "neo-lachrymose" wijze ²⁵). Op die manier kunnen de Mizrahim en hun geschiedenis worden ingelijfd bij de "mainstream" van de geschiedenis van de Europese joden, die in Israel als de enige "echte" Joodse geschiedenis wordt gezien. En die Europese Joodse geschiedenis wordt, zoals bekend, wel in tegenstelling tot de Midden-Oosterse, degelijk gekenmerkt door vervolgingen en eindeloze treurnis. ²⁶

Palestijns nationalisme

Shenhav en Shohat leveren met hun kritiek op het "onteigenen" of het "ontvoeren" van de

---

25 Mark R. Cohen. "The Neo-Lachrymose Conception of Arab-Jewish History". *Tikkun*, Vol. 6, Nr 3
https://www.academia.edu/6560487/Neo-lachrymose_Conception_of_Jewish-Arab_History?auto=download

26 Ella Shohat, "Sephardim in Israel, Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims". *Social Text* No 19, Autumn 1988, Durham (North Carolina); Duke University Press. en Ella 1999) Shohat "The Invention of the Mizrahim". *Journal of Palestine Studies*, Vol. 29, No. 1 (August 1999)

geschiedenis van de Joden uit de Arabische landen natuurlijk ook impliciet kritiek op de ideologie erachter. Het "homogeniseren van de geschiedenis van de van de Mizrahische bevolkingsgroepen met die van de Ashkenazim heeft de bedoeling er weer één volk van te smeden. Eén volk dat, overeenkomstig de zionistische ideologie van de "ontkenning van de diaspora", zijn rond het begin van de jaartelling afgebroken geschiedenis nu weer oppakt en voortzet in het "historische vaderland" Israel. Dit is, dat hoeft eigenlijk geen betoog, een ahistorisch uitgangspunt, maar het zionisme heeft nu eenmaal zijn irrationele, mythische kanten. Het is desondanks een ideologie die wortel heeft geschoten in belangrijke delen van de Israelische maatschappij. De ideologie heeft een proces op gang heeft gebracht onder de Mizrahim waarbij afstand is genomen van het Arabische erfgoed. Het is een langzame vervreemding van hun achtergrond die het begrip voor de bewoners van de buurlanden niet bepaald dichterbij bracht, een effect dat nog wordt versterkt door de vijandschap en het enorme wantrouwen dat de Israeli's in de loop der jaren hebben opgebouwd jegens de Palestijnen.

Er is echter nóg een reden waarom de uittocht van de Joden uit de Arabische wereld door de Israeli's in het perspectief is geplaatst van stromen vluchtende Joden, van mensen die er niet bijhoorden en door een onstuitbare Arabisch antisemitisme waren verjaagd. De reden om dat te doen was de opkomst van het Palestijnse nationalisme. In de eerste jaren na de Israelische onafhankelijkheidsoorlog was dat nationalisme nagenoeg monddood en had Israel er dus geen last van. De honderdduizenden vluchtelingen probeerden te wennen aan hun nieuwe leven in kampen, en de Palestijnen die in Israel waren achtergebleven en die hun intellectuele stedelijke voorhoede vrijwel geheel waren kwijtgeraakt, bleven verdwaasd achter en stonden (tot 1966) onder militair bestuur. Verwacht werd dat ze zich wel naar de nieuwe situatie zouden schikken.

Dat gebeurde echter niet. In de jaren '50 ontstond het verschijnsel van het gewapende Palestijnse verzet ("de fedayin" in de Gazastrook) en in 1964 werd Israel opgeschrikt door de geboorte van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie PLO, die zich tooide met nationale symbolen als een vlag een volkslied en ijverde voor de terugkeer van de vluchtelingen naar Palestina onder het door de VN gesanctioneerde "Recht op Terugkeer". Israel zocht naar een tegenoffensief. En dat kwam er in de vorm van boekjes van de Israelische voorlichtingsinstanties, waarin een verhaal van "twee vluchtelingenstromen" werd gepresenteerd. Volgens dat verhaal waren zo'n 700.000 Palestijnen waren uit Israel naar de Arabische buurlanden gevlucht, en uit die landen zelf was er een tegenbeweging geweest in de vorm van een stroom van rond de 800.000 Joden die uit deze landen waren verjaagd. De twee stromen waren "uitgewisseld", zij konden als het waren tegen elkaar worden "weggestreept", aldus deze voorstelling van zaken. Daarbij werd verwezen naar de situaties tussen India en Pakistan, waar zo'n uitwisseling daadwerkelijk had plaatsgevonden, of naar de

stromen vluchtelingen in West-Europa na het einde van de Tweede Wereldoorlog, die uiteindelijk door de landen waar zij zich heen bewogen werden opgenomen. De Arabische landen, zo luidde het verhaal, dienden de Palestijnen in hun midden op te nemen, net zoals Israel dat met de Joodse vluchtelingen had gedaan.

Op deze manier was de toevloed van Joden uit de Arabische landen dus officieus in een vluchtelingenstroom veranderd. En van daar naar een officieel onderdeel van de "nationale discours" was niet meer dan een stap. Daarmee was Israel er echter nog niet, want er werd ook over schadeloosstelling gepraat, onder meer op basis van de bezittingen die de Palestijnen bij hun vlucht hadden moeten achterlaten. Om deze claim te pareren werd in de jaren '70 de al eerder genoemde World Organisation of Jews from Arab Countries (WOJAC) opgericht, onder leiding van Mordechai ben Porat, een Israelisch parlamentslid (en later minister), die een clandestiene zionistische leider was geweest in Irak, met de naam Murad al-Kazzaz. De WOJAC diende de claims te inventariseren van de bezittingen die de Joden hadden achtergelaten in hun landen van herkomst, teneinde die bedragen te kunnen wegstrepen tegen de bedragen van de Palestijnse bezittingen. Zoals hierboven al gemeld liep het WOJAC-initiatief echter uiteindelijk spaak. Onder meer omdat veel Mizrahim zich niet konden verenigen met de gedachte dat hun persoonlijke claim door de staat Israel zou worden overgenomen, maar misschien ook omdat er nog andere tegenstrijdigheden waren. Zo werd de Marokkaanse koning Hassan II tijdens de indirecte onderhandelingen met Israel over het vertrek van de Joden, voorgespiegeld dat Marokko de joodse bezittingen in dat land mocht houden als schadeloosstelling voor de economische verliezen die een gevolg waren van het vertrek van de Joden.²⁷

Wat uit deze aanpak resulteerde, was echter een beeld van het vertrek van de Joden uit de Arabische landen als een soort onafwendbare noodzaak, die tegelijkertijd de vervulling was van een lang gekoesterde droom. Het één was niet minder dan het ander een construct, maar het appelleerde aan een behoefte naar heroïek, en het paste fraai in het patroon van de meest wenselijke ontstaansgeschiedenis van de staat. Mogelijk ook betekende deze versie van de geschiedenis voor veel mensen een bevredigende invulling van veel onbeantwoorde vragen uit een dramatisch persoonlijk verleden.

Ook de meeste Israelische wetenschappers conformeerden zich aan dit zionistische patroon. Waarmee ze, niet voor het eerst, een verhaal omarmden dat een aangepaste versie van de waarheid bleek te zijn. Zo duurde het ruim veertig jaar, gerekend vanaf de geboorte van Israel, tot de

---

²⁷ Zie hiervoor onder meer Michael Laskier, *North African Jewry in the Twentieth Century, The Jews of Morocco, Tunisia and Algeria*. New York/London: New York University Press, 1994.

zogenoemde Israelische "new historians" eind jaren '80 op grond van nieuw onderzoek van inmiddels vrijgegeven Israelische bronnen, het verhaal ontkrachtten dat de Palestijnen "op last van Arabische radiozenders in 1948 het land even verlieten om te kunnen terugkeren als de Arabische legers de oorlog hadden gewonnen".²⁸ De "vlucht" van de Joden uit de Arabische landen is op dit moment de in de westerse wereld de algemeen aanvaarde versie. Hopelijk mag deze scriptie er toe bijdragen dat het niet ook veertig jaar duurt voordat duidelijk wordt dat het hierbij gaat om een mythe.

Tot slot

Tot slot een paar opmerkingen over mijn motivatie om dit onderwerp te kiezen voor mijn scriptie. Ik heb vanaf het einde van de jaren '70 tot het midden van de jaren '90 als journalist in het Midden-Oosten gewerkt en ben daarna het gebied blijven bezoeken en volgen. Ik woonde een aantal jaren als correspondent in Cairo, heb de meeste Midden-Oosterse landen bezocht, veel mensen leren kennen en er vrienden gemaakt. De meesten van hen wisten van mijn achtergrond als Jood. Op die manier kwam ik erachter dat de gangbare opvattingen over Arabisch antisemitisme niet kloppen en dat zeker Arabische intellectuelen al sinds jaren onderscheid maken tussen zionisten en joden. Vandaar mijn nieuwsgierigheid naar de achtergrond van het verhaal over de Arabische vijandigheid en de "vlucht" van de Joden.

Voor deze scriptie heb ik intensief de literatuur bestudeerd, die de laatste jaren met een aantal opmerkelijke publicaties is verrijkt, door onder meer Arie Ariel, Yigal bin-Nun, Orit Bahskin e.a. Veel vragen blijven desondanks open. Additioneel bronnenonderzoek (met name naar de zionistische archieven) zal meer duidelijk kunnen maken. Wat ook dan een open vraag zal blijven betreft met name de maatschappelijke en psychologische processen die zich afspelen bij de besluitvorming van grote groepen mensen, met name in Irak en Marokko, om massaal te vertrekken. Is het iets Joods om zo te reageren? Of is het inherent aan minderheidsgroepen? Het lijkt een uitdaging voor sociologen en massapsychologen om daar een antwoord op te vinden. In de tussentijd hoop ik met deze scriptie te hebben bijgedragen aan een meer genuanceerde beeldvorming van een fenomeen dat de atmosfeer in het Midden-Oosten drastisch heeft veranderd.

Amsterdam, augustus 2018.

---

²⁸ Benny Morris, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press, 2008

2 Jemen: Joodse bevolking op zoek naar betere levensomstandigheden

Jemen was het Arabische land van waaruit de allereerste emigratie van Joden naar Palestina plaatsvond. De eerste kleine groepen gingen al naar Palestina in 1881, nog voordat in 1897 de Zionistische Wereldorganisatie (WZO) in Bazel was opgericht, en nog voordat de eerste golf Russische emigranten (de Biluim) in Palestina neerstreken. Jemen was ook een land waar vrijwel nooit sprake was van spanningen tussen niet-Joden en Joden.²⁹ Met uitzondering van 1948, toen in het toenmalige Britse protectoraat Aden bij het uitroepen van de Staat Israël rellen uitbraken, waarbij slachtoffers vielen.

Voor de rest was het een land van waaruit vanaf het allereerste begin van de emigratie, aan het einde van de 19e eeuw, steeds een kleine stroom emigranten naar Palestina bleef gaan. Tot het moment in de jaren 1949 en 1950 waarin bijna de hele rest van de Jemenitisch Joodse bevolking van Jemen, toen nog ruim 40.000 mensen, in drie fasen via een luchtbrug naar Israël werd overgevlogen, in een operatie die bekend werd onder de namen: de operatie "Vliegend Tapijt" (of ook wel, de naam die de Jemenieten zelf naar aanleiding van een bijbelcitaat eraan gaven, "Op Adelaars Vleugels"). De luchtbrug was overigens een onderneming die, anders dan de romantische namen waaronder zij bekend werd, met allerlei organisatorische en politieke problemen te maken kreeg, met als gevolg dat er een onbekend aantal mensenlevens verloren ging, in ieder geval meer dan 700.³⁰ Meer daarover later.

Het is de vraag van veel onderzoekers waarom de Jemenitische Joden aan hun emigratie begonnen en waarom zo vroeg. Er is het verhaal dat in Jemen op het moment dat de eersten vertrokken het bericht ronde deed dat de Britse Lord Rothschild land gekocht had in Palestina en dat dit zou worden uitgedeeld aan mensen die zelf geen geld hadden om land te kopen. Dit zou de toen in Sana'a wonende Osmaanse gouverneur op een banner bij zijn huis bekend hebben gemaakt. Ari Ariël meldt dit in zijn proefschrift, maar vertelt erbij dat dit bericht om meerdere redenen problematisch is.³¹ De eerste reden is dat Lord Rothschild op dat moment nog geen land gekocht had in Palestina. Hij deed dat pas enkele jaren later. Ten tweede is het zeer onwaarschijnlijk dat de Osmaanse gouverneur een dergelijk spandoek bij zijn huis zou hebben neergezet. Dat zou

---

29 Bat-Zion Eraqi-Klorman, "Yemen: religion, magic, and Jews". *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 39, Papers from the forty-second meeting of the Seminar for Arabian Studies held in London, 24-26 July 2008. pp. 125-134, Zie ook

30 Esther Meir-Glitzenstein, *The "Magic Carpet" Exodus of Yemenite Jewry, an Israeli Formative Myth*. Eastborne/Chicago/Toronto: Sussex Academic Press, 2014

31 Ari Ariël, *Jewish Muslim Relations and Migration from Yemen to Palestine in the Late Nineteen and Twentieth Centuries*. Leiden/Boston: Brill, 2014

impliceren dat de Sultan in Istanbul de komst van Joden uit Jemen naar Palestina zou goedkeuren. Dat was niet het geval, de Turkse sultan had Joden het kopen van land zelfs verboden. Ariel citeert echter een brief van Jemenitische Joden aan de Alliance Israélite Universelle uit datzelfde jaar 1881, waarin het nieuws wordt bevestigd. Ook citeert hij een brief van de in Cairo wonende Jemenitische Jood Faraj Hayyim Mizrahi, die het nieuws in 1882 meldt aan de Hebreeuwse, in Rusland gedrukte krant HaMagid. Het lijkt Ariel waarschijnlijk dat het nieuws ook via deze krant, waarvan bekend was dat hij in Jemen werd gelezen, Jemen binnengekomen was. HaMagid brengt op 2 september 1881 het nieuws dat er plannen zijn van gerespecteerde Britten om van Syrische landeigenaars land in Palestina te kopen om daar Joden te vestigen. De krant nam dit nieuws over van de Britse *Standard* en de *Daily News*.³²

Hoe het ook zij, het is niet onwaarschijnlijk dat nieuws, feitelijk of in de vorm van geruchten, dat er land werd uitgedeeld in Palestina, de eerste Joden uit Jemen in beweging bracht richting Palestina. De eerste groep bestond uit twee families. Zij vertrokken na Shavuot (het Joodse Wekenfeest). De tweede groep kwam kort daarna, rond de rouwdag van Tisha beAv (de herdenking van de verwoesting van de Tweede Tempel), enkele weken later. Deze groep bestond uit 20 families. De derde groep vertrok na Sukkot (het Loofhuttenfeest), in het najaar, en bestond uit enkele tientallen families, rond de 300 personen. Allen vertrokken vanuit Hudaida per schip naar Suez, en vandaar naar Port Said, om tenslotte van Port Said naar Jaffa te varen. De derde groep kwam echter in moeilijkheden, omdat de grens bij Suez gesloten was wegens een cholera epidemie die intussen was uitgebroken in de Hijaz. Zij moesten weer terug naar Hudaida, waar nauwelijks een joodse gemeente was die hen kon opvangen. Een deel reisde daarom door naar Bombay, enkele anderen bekeerden zich tot de islam en een klein deel van de groep begon de reis later een tweede keer.³³ Dit was, in delen opgesplitst, de eerste groep Jemenitische Joden die in Palestina aankwam. Uiteindelijk vertrok de hele Joodse gemeenschap van 60.000, 70.000 mensen vrijwel in zijn geheel naar Palestina/Israel. De grootste aantallen, zo'n 40.000 tot 50.000, vertrokken echter pas in de jaren 1949 en 1950. Zij werden met vliegtuigen opgehaald in een operatie die de naam 'Vliegend Tapijt' kreeg en die de geschiedenis inging als de eerste grote massa-immigratie van Joden uit Arabische landen naar het net opgerichte Israel. Wat de band van de Jemenieten met Israel verder nog tot een bijzondere maakte, was dat, anders dan bij andere Joodse gemeenschappen in de Arabische landen het geval was, de emigratie vanuit Jemen naar Palestina in de tijd tussen 1881 en 1949 geleidelijk bleef doorgaan. Zodat er in 1949 al een basisgemeenschap van mogelijk al een

---

32 Ari Ariel, *Jewish Muslim Relations and Migration from Yemen*, p. 47

33 Ari Ariel, *ibid.*

kleine 20.000 Jemenitische Joodse immigranten in de intussen gestichte Staat Israel aanwezig was.

Waarom emigratie

De vraag die in dit hoofdstuk aan de orde komt, is in de eerste plaats, waarom deze emigratie is ontstaan. Een tweede vraag is vervolgens waarom deze golf zo lang en zo geleidelijk heeft standgehouden. De meeste Israelische en zionistische auteurs voeren twee redenen aan. De eerste is dat de Jemenitische Joden naïef en gelovig waren en door de eeuwen heen een band met het Heilige Land in stand hadden gehouden. In het verleden werd die boodschap in welhaast mystieke termen vervat. Esther Meir-Glitzstein citeert verschillende voorbeelden, waarvan ik er hier één aanhaal, een waar stijlbloempje, een hoofdstuk uit een schoolboek uit 1975, "Oviadia emigrates to Israel":

"Yemen is a poor land, dry and barren. When the miracle occurred, and when Israel overcame her enemies and when the State of Israel was established in perpetuity, the sound of the shofar (ram's horn) announcing the coming of the Messiah was heard even by the Jews in far away Yemen and the message of redemption reached them as if on wings of eagles. So they all rose up in haste, packed their meager belongings, putting their lives at risk. And as one they congregated with their wives and children on the banks of the Red Sea, as had been in the days of the exodus from Egypt – and they joyfully went up to Zion," ³⁴

Of de Joden in Jemen echt zo naïef waren wil ik graag in het midden laten (bij mijn bezoek in 1994 aan de niet al te kleine Joodse gemeenschap in Sa'ada (Noord-Jemen) die daar toen nog was, kreeg ik niet de indruk), maar dat zij niet echt hoog opgeleid waren was zeker wél waar. Dat was mede een gevolg van het feit dat de Joden sterk verspreid waren over een grote menigte dorpen, waar zij vaak in sterke verbondenheid leefden met de moslim omgeving. Die verspreiding maakte dat zij, anders dan Joodse gemeenschappen in Irak of Noord-Afrika, geen modernere schoolsystemen als bijvoorbeeld van de Alliance Israélite Universelle tot hun beschikking hadden gehad. Mede daarom waarschijnlijk waren de Jemenitische Joden nog steeds vrij traditioneel. Opvallend was ook dat de kennis van het Hebreeuws, in een specifieke Jemenitische vorm, redelijk algemeen was. Het lijkt logisch dat deze zaken de keuze mede hebben beïnvloed om af te reizen naar Palestina, toen de mare rondging dat daar land en mogelijk een beter leven op hun wachtte. Alhoewel zeker moet hebben meegespeeld dat twee van de leiders van die allereerste groepen emigranten Joden die naar Israel gingen, Joden uit Sana'a waren, Moshe Hashash en Yosef Mas'ud. Zij waren al eens, nadat de

---

34 Esther Meir-Glitzstein, "*The Maigi Carpet*", p.

Ottomanen in 1872 het centrale bergland en Sana'a hadden veroverd, via Egypte en Palestina als afgezanten naar Istanbul gereisd om daar te pleiten voor de benoeming van een Turkssprekende opperrabbijn, een nieuwe Hakham Bashi.³⁵

Een tweede argument dat door zionistische auteurs wordt gehanteerd is dat de Joden door de moslims werden gediscrimineerd en vervolgd en uiteindelijk verjaagd. Ook daarvoor is geen bewijs. Ariel citeert Ya'akov Meron, die het vertrek uit de Arabische landen in het algemeen een "verdrrijving" noemde. Echter, als hij het over Jemen heeft stelt hij dat "a bribe from the American Joint Distribution Committtee to Yemen's leader, imam Ahmed ibn Yahya, led to his agreeing to the mass exeodus of Jews to Israel in 1949-1950..." Dat spreekt de verdrrijving dus weer tegen. Iets later schrijft Meron toch weer over Jemen dat "this case provides the clearest example of Jews being persecuted for reasons having to do with Islamic law". Ariel; citeert deze beweringen vooral om aan te geven dat het bij dit soort redeneringen om inconsistente logica ging.³⁶

Traditioneel

Er is vrij veel onderzoek gedaan en gepubliceerd over de Joden in Jemen. Tenminste drie studies springen eruit die van Tobi, Nini en Hollander.³⁷ Alledrie schetsen een traditionele maatschappij, waarin de Joden altijd de status van dhimmi (dat wil.zeggen de status van een beschermde, maar schatplichtige minderheid volgens het zogenoemde statuut van Omar) hebben behouden. In alle andere Arabische landen die deel uitmaakten van het Ottomaanse Rijk was dit statuut onder de hervormingen van de Tanzimat afgeschaft. Alle onderdanen waren daardoor voor de wet gelijkgesteld. Jemen was echter een uitzondering. In de praktijk kwam dat erop neer dat de Joodse gemeenschap in haar geheel de jizya, de belasting behorend bij de status van beschermde dhimmi, aan de heersers betaalde en dat Joden een mindere status hadden. Zij mochten geen wapens dragen, geen paarden berijden, en geen huizen bouwen die hoger waren dan die van moslims.³⁸ Dat klinkt ernstiger dan het feitelijk was. Ongeveer 85% van de Joden leefden in kleinere gemeenten op het platteland, zij aan zij met de moslims. De omgang was er familiair. Voor hun bescherming vielen de Joden die buiten Sana'a en andere steden woonden, in het tribale Jemen, rechtstreeks onder de stamleiders. Zulke beschermingen werden bekrachtigd met een ceremonie, waarbij expliciet werd

---

35 Arilel, op. cit, p. 20. (zie ook p. 48)

36 Ariel, op cit. p. 13 Hij citeert Ya'akov Meron, "Why Jews Fled the Arab Countries". Middle East Quarterly 2, No.3 (1995)

37 Yehuda Nini, The Jews of the Yemen 1800-1914, Chur: Harwood Academic Publishers, 1991; Yosef Tobi, The Jews of Yemen: Studies in their History and Culture. Leiden: Brill, 1999; Isaac Hollander, Jews and Muslims in Lower Yemen, A Study in Protection and Restraint 1918-1949. Leiden/Boston: Brill, 2005.

38 Ibid.

uitgesproken dat er bloed zou vloeien als hun een haar werd gekrenkt. De tekst luidde: "wie hem krenkt in water zal door de sheikh (stamleider) worden gewroken in bloed". Het was een soort bloedband. Er zijn gevallen bekend dat stamleiders een strijd aangingen om gestolen bezittingen van Joden terug te veroveren. Soms ook vochten Joden mee in de troepen van een stam.³⁹ Joden waren ook degenen die de Jemenitische munten sloegen, een vak dat veel vertrouwen impliceerde. Vaak werd trouwens met zaken als de hoogte van huizen de hand gelicht.⁴⁰

Dat neemt niet weg dat er wel problemen waren. Zich mede baserend op onder meer Nini beschrijft Ariel hoe na een lange periode van chaos en steeds wisselende heersers in de 19e eeuw, die de geschiedenis inging als de "ayyam al fassad", de periode van corruptie, de Ottomaanse Turken in 1872, het hoger gelegen vasteland van Noord-Jemen en de hoofdstad Sana'a innamen. Zij hadden het eerder geprobeerd in 1849, onder meer uit ongerustheid over het feit dat Engeland zich intussen meester had gemaakt van Aden en Zuid-Jemen. Maar dat was vooral door de slechte logistieke situatie mislukt. Bij deze tweede poging werden zij geholpen door de betere verbindingen, die het gevolg waren van het kort daarvoor geopende Suezkanaal. De Joden van Jemen, die tijdens de roerige jaren voor een groot deel Sana'a waren ontvlucht, verwachtten van deze verovering een verbetering van hun situatie. Immers in de rest van het Ottomaanse rijk gold onder de Tanzimat de gelijkheid van alle burgers. En zij hoopten dat dit principe nu in Jemen ook zou worden ingevoerd.

Veel gevluchte joden keerden terug naar de hoofdstad. Hun verwachting was echter tevergeefs. De Turkse heersers voelden er kennelijk niet voor om terwille van een betrekkelijk kleine groep Joden de verhoudingen met de rest van de Jemenieten op scherp te zetten. Een tweetal zaken zat de Joden met name dwars. Allereerst was er het zogenoemde "Mest opruimingsdecreet" dat waarschijnlijk uit de 18e eeuw stamde. Het stelde de Joden verantwoordelijk voor het opruimen van mest, en ander afval, in de straten van Sana'a. In de praktijk werd dit gedaan door een klein aantal arme families, maar de Joden als geheel zagen dit als een vernedering. Aanvankelijk gingen de Turken in op een verzoek van de gemeenschap hieraan een einde te maken. Maar na klachten van de moslims dat de "joden dit altijd al hadden gedaan", besloten ze toch de moslim gemeenschap niet tegen zich in te nemen. De Joden werden overgehaald er uiteindelijk toch maar mee akkoord te gaan dat de zaken bij het oude zouden worden gelaten. Wél werden de betalingen van de families die dit werk deden aanmerkelijk verbeterd.⁴¹

---

39 Bat-Zion Eraqi-Klorman, op, cit.

40 Nini, op. Cit.

41 Ariel, op. cit.p. 28 en 29

Een andere grief uit die jaren betrof een decreet dat 40 mannen brancards met gewonde soldaten van Sana'a naar Hudaida moesten dragen tijdens het Sukkot (Loofhutten) feest. Dit gebeurde in het jaar 1875. De Joodse gemeente protesteerde. Het betekende een breuk met de wetten van de shabbat en de Joodse feestdagen. Bovendien waren de Joden uit Sana'a dit werk niet gewend en niet sterk genoeg, zo luidden de argumenten. De Turkse heersers verordonneerden vervolgens dat dan niet 40 maar 80 man aan de operatie moesten deelnemen. De Joodse gemeente bleef zich verzetten, waarop een gewelddadige inval in de Joodse wijk volgde. De Joden konden daarna niet anders dan het decreet opvolgen. Met als gevolg dat verschillende dragers het uiteindelijk niet overleefden.⁴² Dit laatste voorval was een reden om afgezanten naar Istanbul te sturen om te kijken of er niet een Turkssprekende opperrabbin in Jemen kon worden benoemd. Dat lukte. In 1876 werd Yitzak Shaul, een in Jeruzalem geboren en in Istanbul wonende rabbijn, tot Hacham Bashi benoemd. De resultaten waren echter mager. Opperrabbin Shaul kwam in botsing met gemeentes buiten Sana'a, die hij probeerde belasting op te leggen. Ook stuurde hij Turkse soldaten op hen af, toen de gemeenten aanvoerden dat dit helemaal niet wettelijk verplicht was. Een ander probleem was dat de Turkse autoriteiten een jaar voor zijn benoeming besloten dat de rabbijnse rechtbank in Sana'a, het Bet Din, alleen nog bevoegd was beslissingen te nemen over zaken betreffende het familierecht. Alle andere zaken vielen vanaf toen onder de Ottomaanse jurisdictie. Dat was een aanslag op het gezag van het autochtone hoofd van de rabbijnse rechtbank, de "Rosh Bet Din", Sulayman al-Qareh. Het is onduidelijk of, en zo ja wanneer, de maatregel later weer werd teruggedraaid. De bronnen verschillen hierover van mening.⁴³

Wat uit deze feiten echter blijkt, is dat de Turkse verovering van Jemen een "mixed blessing" was. De Turken herstelde de orde en veel Joden die Sana'a in de voorgaande jaren waren ontvlucht keerden terug. Maar al snel stelden de Turken belastingen in op de slacht van vee, op de handel en op de oogst. Die belastingen werden ieder jaar verhoogd en kwamen bovendien bovenop de jizya, de belasting die de Joden krachtens hun dhimmi-status nog steeds verplicht waren te betalen en die in de loop der jaren ruimschoots werd verdubbeld. Het betekende een zware aanslag op hun economische situatie, die sowieso te lijden had van de veranderingen die Jemen onderging als gevolg van het Suezkanaal, de aansluiting bij het Turkse rijk en de ontwikkeling van Aden tot een belangrijk knooppunt. Eén van deze veranderingen was dat het Midden-Oosten in die jaren aansluiting vond bij de wereldhandel, wat leidde tot een grote toename van kant en klare industriële producten van elders die de markten overstroomden. Aden was in 1850 een vrijhaven geworden van

---

42 Ariel, op cit. p. 29

43 Ariel, op. cit. p. 30

waaruit handel werd gedreven met onder meer Bombay en Java.. De havens Mocha en al-Hudaida verloren tegelijk aan belang. Deze ontwikkelingen zorgden voor grote veranderingen. Vooral de positie van de Jemenitische Joden had hieronder te lijden. De Joden waren met name werkzaam in ambachten als pottenbakken, weven, het maken van schoeisel en zadels, het handmatig kopiëren van boeken, en het smeden van goud en zilver. Dat waren allemaal zaken die zwaar te lijden hadden onder de concurrentie van de nieuwe toestroom van industriële producten. Shmuel Yavneli, die in 1911 door de World Zionist Organisation vanuit Palestina naar Jemen werd gestuurd om daar Jemenitische arbeidskrachten te werven, constateerde dat de markt was overstroomd door machinaal voorbedrukte stoffen uit Engeland, wat een slag moet zijn geweest voor de Jemenitische Joodse gemeenschap die daarvoor die stoffen vooral zelf produceerde.⁴⁴ De gevolgen waren onder meer dat veel Joden zich afwendden van de ambachten en zich wierpen op de handel, onder meer als marskramers die vaak een hele week onderweg waren.⁴⁵ De Joodse bevolking van een stad als Sana'a nam weer af, evenals van steden als Taiz, Ibb of Dhamar.

Emigratie als proces

De Joodse gemeenschap was in de jaren van Turkse overheersing duidelijk niet gelukkig. Er was de status van de Joden, de verontachtzaming van religieuze voorschriften zoals in het decreet om gewonden naar Hudaida te dragen, maar bovenal was er de zware belastingen die des te harder aankwamen in een tijd dat de Joodse gemeenschap economisch gezien moeilijke tijden doormaakte. Er was nóg een factor in de tijd dat de eerste Joden naar Palestina kwamen. Er waren, door de verbeterde verbindingen, meer dan voorheen contacten geweest met andere Joodse gemeenschappen. Bovendien waren er Joodse artsen bij de Turkse troepen die na 1872 waren gekomen. Het viel op dat die met meer achting behandeld werden dan de Jemenitische Joden. Het is niet ondenkbaar dat de Jemenitische Joden dankzij de vergelijking met andere Joodse gemeenschappen een ander beeld van zichzelf ontwikkelden, een nieuw zelfbeeld, al is dat moeilijk te achterhalen. Maar al deze overwegingen, de lage status, het geringe ontslag voor de voorschriften van het joodse geloof, en vooral de economisch moeilijke tijd, hebben vermoedelijk een rol gespeeld bij de besluiten van die eerste groepen Joden die in 1881 emigreerden naar Jeruzalem. Ariel is in zijn proefschrift, waarin hij probeert de emigratie uit Jemen van zijn mystieke interpretaties te ontdoen, ook innovatief, in de zin dat hij bij het aspect van de over een lange tijd uitgesmeerde emigratie vanuit Jemen, auteurs aan het woord laat die een studie van het onderwerp

---

44 Ariel, op. cit. p. 35

45 Bat-Zion Eraqi-Klorman, op cit.

'migratie' hebben gemaakt. Hij citeert onder meer Douglas Massey (et al.), die heel in het kort hier samengevat, betogen dat economische factoren meestal bepalend zijn (hoewel ideologische kunnen meespelen) bij het op gang brengen van een emigratie, maar dat als het proces eenmaal is begonnen de al aanwezige "netwerken" in het land van bestemming als het ware garanderen dat het proces daarna zal worden doorzetteren. Immers de netwerken verminderen de risico's en zijn behulpzaam, zowel bij het organiseren van de reis als bij het zoeken naar werk, huisvesting etc. op de plaats van bestemming.⁴⁶

Ook haalt Ariel Gunnar Myrdal aan, die het element "cumulative causation" aanvoerde, waarop Massey et al. doorboreduren. Het wil zoveel zeggen dat, wanneer emigratie eenmaal begonnen is, het de neiging ontwikkelt een zichzelf stimulerend proces te worden, omdat het de situatie verandert, in termen van sociale, culturele en politieke realiteit en hoe die worden ervaren. Er zal mogelijk een "cultuur van emigratie" ontstaan die emigreren ziet als "een aanvaardbare vorm van sociale en economische mobiliteit" en er kunnen faciliteiten ontstaan in de regio van vertrek, zoals bijvoorbeeld een bureau dat behulpzaam is bij het organiseren van de reis. Beide zijn inderdaad van toepassing op het langdurige proces van de emigratie, zoals dat in Jemen het geval is geweest.⁴⁷

Weeskinderen

In 1888 waren er al zo'n 650 Jemenitische Joden gevestigd in Jeruzalem, en een kleine gemeenschap in Jaffa. Twintig jaar later, in 1908 waren het er 2.500 in Jeruzalem en zo'n 290 in Jaffa. In die tijd vond de emigratie, die overigens bemoeilijkt werd door de opstand van imam Yahya en een grote droogte, ook plaats vanuit Sa'ada in het noorden en plaatsen in Zuid Jemen. Een aantal Jemenitische Joden ging toen ook in de buurt van agrarische nederzettingen in Palestina wonen om daar in de landbouw te werken, aangezien de economische situatie in de steden niet florissant was. Dat bracht de organisatie haPoel haTzair (één van de pionierende Joodse organisaties in Palestina) ertoe om te streven naar een grotere immigratie van Jemenieten die in de landbouw zouden kunnen werken. Zij zouden in het kader van de toen steeds luider klinkende roep om "avoda 'ivry" (te vertalen als "Joodse, of Hebreeuwse, arbeid"), kunnen worden ingezet om de Palestijnse werkers te vervangen en zo de arbeid te verjoodsen. Samen met de Zionistische Wereldorganisatie

---

46 Ariel, op. cit p. 18 en 19. Hij citeert onder meer Douglas S. Massey, Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouaouci, Adela Pellegrino and J. Edward Taylor, *Worlds in Motion, Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford/New York: Clarendon Press; Oxford /New York: Oxford University Press, 1998.

47 Ariel verwijst hier naar Gunnar Myrdal, *Rich Lands and Poor: The Road to World Prosperity*. New York: Harper & Row, 1957

en een landbouworganisatie werd Shmuel Yavnieli naar Jemen gestuurd als een afgezant die op onderzoek uit zou gaan. (Curieus genoeg was daar een jaar eerder door de Alliance israélite universelle eveneens een afgezant heen gestuurd, Yom Tov Semah, die ongeveer het omgekeerde van Yavnieli probeerde. Hij wilde de in de dorpen wonende Joden samenbrengen in de steden, opdat daar scholen van de Alliance konden worden gevestigd). Yavnieli reisde het hele land door en wist inderdaad de emigratie op gang te brengen, al klaagde hij (onder meer in een brief aan Arthur Ruppin van de WZO) dat niet het perspectief van een Joods land hen zozeer lokte, als meer een mogelijke verbetering van hun economische positie. Uiteindelijk was de emigratie echter zoveel toegenomen en een zichzelf versterkend proces geworden, dat, toen de Yishuv (de Joodse gemeenschap in Palestina) de Jemenieten niet meer kon bergen en vroeg om de toevloed te stoppen, Yavnieli daar niet toe in staat bleek te zijn.

De Eerste Wereldoorlog legde echter wel beperkingen op. Maar in 1919 kwam de emigratie weer op gang. Van 1919 tot 1928 werden 1.413 emigranten geboekt, in 1929 werd in Aden een bureau van de Jewish Agency gevestigd dat de emigratie vergemakkelijkte, en van 1932 tot 1939 waren het 6.416 Jemenieten die emigreerden. Tussen 1943 en 1949 waren het er zelfs ruim 15.000.

Maar alvorens verder te gaan met het verhaal van de massa-emigratie die in 1949, na de geboorte van de staat Israel tot stand kwam, eerst een opmerking over een zaak die door veel auteurs naar voren wordt gebracht als een reden voor de Jemenitische Joden om te emigreren "teneinde aan vervolging te ontkomen". Die zaak was een decreet, dat bepaalde dat Joodse kinderen die wees werden, moesten worden opgehaald, tot de islam moesten worden bekeerd en vervolgens op islamitische wijze moesten worden opgevoed. De zaak speelde na 1918. Het Turkse rijk was ineengestort en imam Yahya had de heerschappij over Jemen overgenomen. Hij had er de Zaidi shari'a weer ingevoerd.. De Zaidi islam een vorm van shi'itische islam die door iets minder dan de helft van de Jemenieten wordt aangehangen.⁴⁸ De invoering van de shari'a veranderde weinig voor de Joden, maar het wezendecreet deed dat wel.⁴⁹ Diverse auteurs geven echter aan dat de zaak, die destijds veel ruchtbaarheid kreeg, nogal was opgeblazen. Bat-Zion Eraqi-Klorman, die zich onder meer diepgaand bezig heeft gehouden met het geloof van de Jemenitische Joden, schreef er een artikel over, waarin zij betoogt dat de praktijk minder vaak voorkwam dan werd beweerd. Mogelijk was er de nadruk op gelegd om druk te zetten op de autoriteiten in Palestina om meer

---

48 De Zaidi-islam ontleent zijn naam aan Zaid ibn Ali, kleinzoon van Hussein ibn Ali en achterkleinzoon van de schoonzoon van de profeet Mohamed die de ware opvolger (kalief) van Mohammed zou zijn. In de Zaidi islam worden vijf imams erkend, in tegenstelling tot de latere "Twaalver Shia". De heersende godsdienst in Iran die er 12 kent.

49 Zie bijv. S.D. Goitein. *Jews and Arabs, A Concise History of their Social and Cultural Relations*. Mineola, New York: Dover Publications Inc. 2005, p.78, 79

inreisvergunningen voor Jemenitische Joden los te krijgen, meende zij. De praktijk was volgens haar ook beperkt tot Centraal Jemen. Daar waar de zeggenschap van de imam minder telde en de stamhoofden de baas waren, en dat was praktisch heel Jemen buiten de grote steden, werd het decreet niet nageleefd, stelde zij. Ook waren er moslims, die het niet eens waren met het decreet en aks het zo uitkwam Joden hielpen bij het naar buiten smokkelen van wezen.⁵⁰ De gouverneur van Aden, Reginald Champion, dacht eveneens dat de zaak werd overdreven.⁵¹

Ariel wijdt een heel hoofdstuk aan het onderwerp, waarin hij redelijk overtuigend aantoont dat imam Yahya, die zeker niet als onvriendelijk tegenover de Joden bekend stond, het decreet had ingevoerd om zijn gezag en legitimiteit te bekrachtigen. Ariel geeft voorbeelden waaruit blijkt dat dat de imam het decreet een aantal malen liet uitvoeren om zijn gezag kracht bij te zetten tegenover rebelse plaatselijke leiders, maar het vaak achterwege liet in andere gevallen waarbij sprake was van gezagsgetrouwe lokale voormannen. Ariel geeft zelf een voorbeeld van een voorval, waarbij een Joods jongetje is ontvoerd en "geïslamiseerd", wat imam Yahya terugdraait om de plaatselijke leider op zijn nummer te zetten. Imam Yahya gebruikte daarbij het argument dat het kind te jong was om de draagwijdte van de bekering te kunnen overzien.

Ariel schat dat het aantal gedwongen bekeringen in de jaren 1918 tot 1949 zeker niet ver boven de 300 uitkwam. Dat neemt echter niet weg dat Joden wel degelijk last hadden van het decreet. Zij zagen het uiteraard als vernederend en probeerden het te ontduiken, onder meer door weeskinderen uit dorpen te laten onderduiken in de meer anonieme Joodse gemeenschap van Sana'a en ze vervolgens via Aden naar Palestina te smokkelen. Ariel neemt aan dat dit in een aantal gevallen zelfs gebeurde met medeweten van imam Yahya zelf. Het decreet was dan ook volgens hem niet als anti-Joods bedoeld. Hij meent dat het overdreven is, zoals sommige Isarelsice auteurs doen, om het aan te voeren als een reden voor de Joden om Jemen massaal de rug toe te keren "teneinde aan vervolging te ontkomen".

Aden

De laatste fase van de emigratie vond plaats in de oorlogsjaren en vlak daarna, kort nadat de staat Israël was uitgeroepen. In de eerste jaren van WOII was er aanvankelijk niet veel bijzonders aan de hand, behalve dat er logistieke problemen waren. Het transport, dat verliep per schip naar Suez en vervolgens per trein van Port Said naar Palestina, stokte. Met als gevolg dat de bevolking in het

---

50 Bat-Zion Eraqi-Klorman. "The Forced Conversion of Jewish Orphans in Yemen". *International Journal of Middle East Studies*, 33 no. 1, Februari 2001, p 33-47

51 Ariel. op. cit. p, 123

doorgangskamp in het Protectoraat Aden toenam. Later, in 1943 en 1944 werd dat een groot probleem. Het kamp raakte overvol en er braken ook ziektes uit, zoals typhus en later dysenterie, waarbij slachtoffers vielen. De Britse autoriteiten deden verschillende malen een beroep op imam Yahya om de Joden te verbieden te emigreren (wat in feite trouwens al verboden was), maar het bleek ondoenlijk om de grenzen te sluiten. De emigranten vonden vaak hun weg via de sultanaatjes ten noorden van Aden. Later in de oorlogsjaren werd de toestand in het kamp in Aden zelfs nog erger. Onder invloed van droogte in Jemen en een gebrek aan eerste levensbehoeften zwol de toevloed van emigranten alleen maar aan.. Tot tweemaal toe wisten de Britten de imam zelfs over te halen om te verklaren dat Joden die vanuit Aden wilden terugkeren weer welkom waren, niet zouden worden gestraft en hun huizen en bezittingen weer terug zouden kunnen krijgen. Nadat de Britten in 1947 een aantal van 53 mensen lieten oppakken en naar Hudaida verschepen, vanwaar ze op ezeltjes terug naar huis gingen, gingen uiteindelijk in fasen ook 1.100 mensen weer terug.⁵² Ook sloten de Britten een tweede kamp in Shaykh Uthman, dat zij eerder in verband met de uitbraak van ziektes hadden geopend, samen met het (Amerikaanse) Joint Distribution Committee (JDC) dat zich intussen met de emigratie was gaan bemoeien.

Maar niets hielp, de emigranten bleven komen. Zo kon het gebeuren dat het belangrijkste doorgangskamp, het Hashed kamp dat was ingericht voor een 1.000 tal mensen, in 1948 een bevolking had van 14.000 mensen. Dat was het roerige jaar waarin imam Yahya (samen met zijn kleinzoon) in Sana'a werd vermoord, waarna op verschillende plaatsen (waaronder Sana'a) gevechten uitbraken omdat zijn zoon, imam Ahmed ibn Yahya, de opvolging veilig probeerde te stellen. Het was trouwens ook het jaar waarin de staat Israël werd uitgeroepen en de nieuwe staat zich met de emigratie ging bemoeien. In de kampen was door de overbevolking op dat moment aan ongeveer alles gebrek. Er was veel te weinig voedsel, schoon drinkwater, medicijnen en medische hulp, en velen stierven⁵³.

Voor het zover was, was er eind 1947 nog een incident als gevolg van het aannemen van de Delingsresolutie (resolutie AVVN 181) van Palestina. In Aden werd als protest hiertegen een driedaagse staking uitgeroepen, die als vreedzaam was bedoeld, maar die volledig uit de hand liep. Woedende menigten stortten zich op de Joodse inwoners van Aden, die vooral in de Crater woonden, een wijk in de buurt van de haven. In totaal een 300-tal mensen werd hierbij gedood (122 van hen Joden), maar belangrijker nog: tientallen huizen en winkels van Joden in de Crater werden

---

⁵² Ariel, op. cit. p. 70

⁵³ Ariel. op. cit/ pp 45 t/m 73. Zie ook Esther Meir-Glitzenstein, "Operation Magic Carpet: Constructing the Myth of the Magical Immigration of Yemenite Jews to Israel". *Israel Studies*, Vol. 16, No. 3

door brand verwoest. Ongeveer 4.000 Joden uit Aden moesten vanuit de Crater worden geëvacueerd naar het kamp in Shaykh Uthman.

Vanaf 1949 veranderde de situatie. Het Joint Distribution Committee wist in onderhandelingen met imam Ahmed, de opvolger van de vermoorde imam Yahya, gedaan te krijgen dat hij toestemming gaf voor het vertrek van de Joden. Er zijn hardnekkige gerichten dat imam Ahmed daarbij, behalve dat hij de bezittingen van de vertrekkende Joden mocht houden, ook geld is aangeboden. Bewijzen zijn echter vooralsnog niet geleverd. Engeland had al eerder, nadat het Britse mandaat in Palestina geëindigd was, alle bezwaren opzij geschoven. In juni 1949 werd het kamp bij Shaykh Uthman dat eerder was gesloten in de hoop de stroom in te dammen, weer geopend. Tussen juni 1949 en januari 1950 werden 32.833 Joden overgevlogen via een luchtbrug in een tempo van 250 per week. In mei was dat aantal 42.069. Toen het kamp dichtging in september 1950 waren 48.818 Jemenitische Joden overgevlogen. Voordat het Britse mandaat eindigde waren er al 15.430 Joden naar Palestina geëmigreerd. Het totaal komt daarmee op 64.248.

Zoals eerder gezegd riep de luchtbrug van de Jemenitische Joden in de Westerse wereld een stroom aan sympathie op voor deze "primitieve mensen die na 2.000 jaar ballingschap als het ware op vliegende tapijten" weer terugkeerden naar hun "historische vaderland". In Israël zelf werd de mythe meer dan waar ook ter wereld omarmd. Uiteindelijk ging dit "heroïsche" verhaal ook deel uitmaken van de totale, door velen als "wonderbaarlijk" ervaren, wordingsgeschiedenis van de Israelische staat. De Israelische historica Esther Meir-Glitzenstein heeft in een artikel, en een boek, deze mythevorming echter scherp tegen het licht gehouden en gedeeltelijk van zijn heroïek ontdaan. Zij wijst erop dat het Joint Distribution Committee (JDC) maar ook later Israël, volstrekt en totaal tekort schoten bij het opvangen van de grote stroom emigranten. De enorme overbevolking van de kampen (de 14-voudige bezetting van het Hashed kamp bijvoorbeeld) leidden ertoe dat honderden als gevolg van ondervoeding, uitputting en gebrek aan goede medische voorzieningen bezweken. Hetzelfde geldt voor het feit dat de JDC geen goede voorzieningen bood bij het opvangen van de duizenden die te voet van Noord-Jemen naar Aden trokken, vaak door droge gebieden en zonder voldoende voedsel of drinken. Ook daar vielen honderden doden bij. Meir-Glitzenstein schat hun aantal op tenminste 700. Ze vindt zich op over het feit dat dit bij alle juichkreten in Israël nauwelijks ooit aandacht heeft gekregen. Voeg daar nog bij dat veel van de nieuw aangekomenen in die laatste luchtbrug-fase in ziekenhuizen belandden wegens een veelheid aan kwalen en met moeite weer konden worden opgelapt. Tenslotte besteedt ze ook aandacht aan het feit van de "verdwenen baby's". In diezelfde chaotische fase zijn veel baby's van vooral Jemenieten (maar ook van andere mizrahim) verdwenen in wat vermoedelijk een groot schandaal van illegale adopties is geweest. De ouders en verwanten kregen van de staf van ziekenhuizen te

horen dat hun baby na de geboorte, of de behandeling, was overleden maar begraafplaatsen en graven zijn in deze gevallen onvindbaar gebleven en overlijdenscertificaten zijn nooit overhandigd. Ondanks het werk van meerdere Israelische onderzoekscommissies is de ware toedracht echter nooit opgehelderd. De protesten duren tot op de huidige dag voort.⁵⁴ De Jemenieten hebben desondanks hun plaats in Israel intussen wel gevonden. Maar deze zwarte bladzijden dienen absoluut aan het verhaal te worden toegevoegd.

---

54 Esther Meir-Glitzenstein, "Operation Magic Carpet:", op. cit.

3 De verdrijving van de Joden uit Irak

Term paper 2017

Maarten Jan Hijmans, student nr 10444076
docent dr Roel Meijer

Inleiding

Iraks Joodse gemeenschap was ooit één van de oudste ter wereld. Schattingen gaven aan dat het ging om een 130.000 a 150.000 mensen, vermoedelijk grotendeels afstammelingen van diegenen die besloten niet terug te keren na de "Babylonische ballingschap", zo'n 2.600 jaar geleden. Het was de gemeenschap die de "Baylonische Talmoed" en vele belangrijke Joodse wijzen heeft voortgebracht. Het was ook een gemeenschap die in de Iraakse samenleving van het begin van de 20ste eeuw volledig was ingebed. De gemeenschap deed het goed. Zij was belangrijk voor het toenmalige Irak, dat na de val van het Ottomaanse Rijk was samengesteld uit de provincies Bagdad, Basra en Mosul en dat in 1920 tijdens de Conferentie van San Remo tot Brits mandaatgebied was bestempeld. Zij leverde belangrijke bijdragen aan de Iraakse economie en cultuur. Volgens de Iraakse grondwet van 1932 was het één van de gelijkberechtigde nationale minderheden in de nieuwe staat. De meerderheid van de Joden was voornamelijk gevestigd in de grote steden Bagdad (waar zij ongeveer een derde van de bevolking vormden) en Basra. Joden hadden het grootste deel in handen van de detailhandel en de import, en waren sterk vertegenwoordigd bij het transport (met name de spoorwegen), het bankwezen, de ambtenarij en als administratieve krachten. Maar in ongeveer een jaar vertrok deze gemeenschap in 1950-1951 vrijwel in haar geheel uit Irak. Dat vond plaats in een tijd, ruwweg van 1949 tot midden jaren '50, waarin zo'n volksverhuizing in meer Arabische landen plaatsvond. Grofweg verlieten zo'n 800.000 Joden uit landen als Jemen, Irak, Egypte, Marokko, Tunesië, Libië en Syrië. Het merendeel van hen ging naar Israël. Het hoeft geen betoog dat deze volksverhuizing gepaard ging aan een sterke verandering in de verhouding tussen Joden en Arabieren die een kleine 2.000 jaar overwegend goed was geweest.

Er is veel discussie geweest over de vraag hoe die volksverhuizing en die verandering in de verhoudingen mogelijk was. Deze paper richt zich bij het beantwoorden van die vraag op Irak. Was het de aloude roep van Zion die bij het tot stand komen van Israël de overhand kreeg, zoals in Israël de officiële lezing luidt? Was het toegenomen antisemitisme van de Arabieren, zoals tegenwoordig ook vaak te horen is? Of was het de vooropgezette bedoeling van de zionistische beweging die, zoals onder meer Ben Gurion in 1942 duidelijk maakte, de Arabische Joden nodig had om Israël te bevolken, nu de nazi's verhinderden dat Israël kon terugvallen op het reservoir aan Ashkenazische Joden in Europa?

Feit is dat er meerder factoren waren die in Irak van invloed waren de verhoudingen onder druk zetten. Er was de "Farhud" van 1941, een oproer van anderhalve dag waarvan vooral Joden het slachtoffer werden. De gebeurtenis was traumatische voor de Joden en uitzonderlijk, maar de gevolgen ervan bleven uiteindelijk beperkt. Er was vervolgens de "Palestijnse dimensie", die in toenemende mate naarmate de gebeurtenissen in Palestina zich ontsponnen, van invloed werd op de situatie van de Joden. Zeker toen zo'n 700.000 Palestijnen en tijdens wat Israël haar "onafhankelijkheidsoorlog" noemde werden verdreven of vluchtten. Er was de invloed van zionistische organisatievorming. En er was – vooral – de oorlog die Irak in 1948 voerde met de nieuwe staat Israël, waarin de Joden in een uitzonderingssituatie werden geplaatst en waarin hen tal van beperkingen werden opgelegd bij het volgen van studies of het uitoefenen van hun beroep. Als gevolg van de druk verlieten tussen 1948 en 1950 enkele duizenden Joden Irak illegaal. Om het illegale element in te perken nam Irak in maart 1950 een wet aan waarbij het Joden werd toegestaan het land te verlaten met inlevering van hun nationaliteit. Slechts enkele honderden meldden zich aanvankelijk aan. Totdat in datzelfde jaar 1950-1951 een aantal bomaanslagen plaatsvond op de Joodse gemeenschap. De trage uittocht zwol toen in hoog tempo aan tot een vlucht van tienduizenden en uiteindelijk vrijwel de gehele Iraaks-Joodse bevolking. Waren het de gegroeide tegenstellingen tussen Joden en Arabieren die hiervoor verantwoordelijk waren en werden de bommen gehooid door Arabische nationalist? Of waren het de zionisten die, als een uiting van wat onder de naam "cruel zionisme" bekend zou worden, de aftocht een handje hielpen? Feit is dat in beide gevallen de opkomst van het zionisme en de geboorte van Israël in eerste instantie de aanleiding leverden. Maar aangezien sindsdien vrijwel algemeen de mening heeft postgevat dat de "antisemitische Arabieren de Joden eruit hebben gegooid" is de vraag wie de bommenleggers waren, van meer dan incidenteel belang. Het is één van de vragen waarmee deze paper zich bezighoudt.

Klein Irak

Or Yehuda is een dorp op ongeveer 7,5 kilometer ten oosten van Tel Aviv op land dat voor 1948 toebehoorde aan de Palestijnse plaats Saqiya. Er staan rijen flats met tweekamerwoningen. Ooit was het een tentenkamp, later een verzameling hutten. De flats kwamen in de jaren vijftig. Het is nog steeds een "ontwikkelings" gemeente al ligt het niet aan de rand van het land. Het is niet langer exclusief Iraaks, nadat er in de jaren negentig ook Russen en Ethiopiërs zijn gekomen, maar de Iraakse invloed overheerst. Op straat wordt op veel plaatsen nog het Arabische dialect van Bagdad gesproken, en overal worden Iraakse hapjes verkocht. Het heet dan ook wel "Klein Irak". In Or Yehuda is een Iraaks "herinneringscentrum", waar de herinneringen aan Irak levend worden

gehouden en waar regelmatig bussen vol schoolklassen worden uitgeladen. Er is een monument ter herdenking van twee Joden, Shlomo Salih Shalom en Yusuf Basri, die in 1951 in verband met bomaanslagen in Bagdad ter dood werden veroordeeld en later werden opgehangen. De expositie begint met de woorden: "Na 2600 jaar in de Diaspora keerden de Joden van Babylon massaal terug naar Eretz Israël en ze integreerden in alle sferen van het leven in de Staat Israël." Een volgende tekst voegt daaraan toe: "Vanaf de dagen van de eerste ballingschap in de achtste eeuw BCE tot vandaag de dag verloren de Joden van Babylon nooit hun liefde voor Zion of hun drang om terug te keren naar Eretz Israël. .... De Joden van Irak werden vanaf het begin lid van de zionistische beweging en zetten plaatselijke zionistische organisaties op."⁵⁵

Het probleem met deze teksten is dat de meerderheid van de bewoners van Or Yehuda er hun schouders over ophalen. En zij niet alleen. Het lezen van willekeurig welk boek of artikel over de Joden van Irak maakt duidelijk dat deze teksten weliswaar mogelijk de mening uitdrukken van een meerderheid van de zionistische beweging, maar niet die van de meerderheid van de Joden die afkomstig zijn uit Irak.⁵⁶ De Joden van Irak behielden inderdaad al die tijd hun liefde voor Zion en ook spraken ze op de Sederavond van Pesach traditioneel de woorden "Volgend jaar in Jeruzalem". Maar het was een figuurlijke liefde, al waren er door de eeuwen wel Joden die vanuit Babylon op bedevaart gingen. De Joodse gemeenschap van Irak was een gemeenschap die stevig was geworteld in het Irak dat na de ineenstorting van het Osmaanse Rijk was gevormd uit de provincies Bagdad, Basra en Mosul. In 1947 was hun aantal 118.000 volgens H.J. Cohen, die dat baseert op een telling van dat jaar van het Iraakse ministerie van Sociale Zaken. Dat kwam neer op ruim 3 procent van de totale Iraakse bevolking. Andere schattingen komen tot 150.000. Van hen woonde 75 procent in Bagdad en de havenstad Basra, die na de aanleg van het Suezkanaal aanmerkelijk aan belang had gewonnen. Volgens sommige schattingen vormden zij in Bagdad een derde van de bevolking. Er waren ook kleinere gemeenschappen in steden als Hilla en Amara. En na de opkomst van de olieindustrie in de jaren na de Eerste Wereldoorlog was een deel naar noordelijke steden als Mosul, Kirkuk, Sulaimaniya en Arbil geëmigreerd. In 1947 waren dat er een kleine 20.000. Verder woonde zo'n 3,5 procent op het platteland, voornamelijk in Koerdistan.⁵⁷

---

⁵⁵ Rachel Shabi. *Not the enemy. Israël's Jews from Arab Lands*. New Haven and London: Yale University Press, 2009, pp. 77, 78

⁵⁶ Marion Woolfson, *Prophets in Baylon: Jews in the Arab World*. London and Boston: Faber and Faber, 1980; Abbas Shiblak, *Iraqi Jews: A History of Mass Exodus*, London, Saqi Books 1986 and 2005; Orit Bashkin. *New Babylonians, A History of Jews in Modern Iraq*, Stanford (Ca): Stanford University Press, 2012; Ella Shohat, "Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims", *Social Text* No 19, Autumn 1988, Durham (NC): Duke University Press,; etc.

⁵⁷ H.J. Cohen, *The Jews of the Middle East 1870 – 1972*. Jerusalem: Israël University Press, 1973, geciteerd in

De gemeenschap was zeer homogeen, anders dan bijvoorbeeld de Joodse gemeenschap in Egypte, die voor een groot deel uit aanwas uit Europese landen bestond en dus gemengd was en bestond uit een deels Sefardische (oostelijke Joodse) en deels Ashkenazische (Europees Joodse) gemeenschap. De Iraakse Joden waren autochtoon Iraaks en Sefardisch, de aantallen Joden van elders die zich in Irak hadden gevestigd waren verwaarloosbaar. Wel waren er contacten met het buitenland. Er hadden zich na de ontbinding van de *British East India Company*, die een handelsmonopolie bezat, in 1858 Joden uit Irak in India gevestigd, een ruime 6.500 "Baghdadi" Joden, die contacten met Iraaks Joodse handelshuizen onderhielden. Ook waren er vestigingen van Iraakse handelshuizen in Londen. Verder hadden de bemoeienissen van de Franse "Alliance israélite universelle" zich naar Irak uitgestrekt. In 1865 werd de eerste school van de AIU voor jongens in Bagdad gevestigd. Scholen in kleinere plaatsen volgden. In 1893 volgde een school voor meisjes. Het onderwijs van de "Alliance" vond plaats in meerdere talen: naast Arabisch, ook Frans, Engels en Turks. Meertaligheid was een eigenschap die ervoor zorgde dat veel Joden in overheidsfuncties terecht kwamen nadat de Britten na de Eerste Wereldoorlog het mandaat over Irak hadden gekregen. Trouwens ook in de buitenlandse handel, die voor een heel groot deel in Joodse handen was, de olieindustrie of de bankwereld kwam dit goed van pas.

De economische positie van de Joodse gemeenschap ging na de Eerste Wereldoorlog gestaag vooruit en dat vertaalde zich ook in het aantal scholen dat de gemeenschap zelf, vaak met geld van filantropen, opzette en die werden onderhouden door bijdragen van de overheid en van de eigen Joodse gemeenschap. Daarnaast waren er speciale overheidsscholen voor muziek, beroepsscholing en dergelijke. In de jaren '30, na het bereiken van de onafhankelijkheid, zette Irak een systeem van staatsscholen op, mede met het doel nationale saamhorigheid te smeden. Veel Joden maakten ook hiervan gebruik, mede omdat ze gratis waren. Gangbaar was bijvoorbeeld om de lagere school van de eigen gemeenschap te volgen en daarna de middelbare overheidsschool. Na de Eerste Wereldoorlog ging ook een groeiend aantal Joodse studenten naar universiteiten in Irak, of vaak met beurzen, naar universiteiten in landen als Engeland, de VS, Turkije, Libanon of Egypte. De Iraakse Joden behoorden daarmee tot de beter opgeleide groepen in Irak. Een indicatie daarvoor is te vinden in overzichten in het kader van de Israëlische census van 1961. Daaruit blijkt dat het alfabetisme van de in Israël terecht gekomen Iraki's, voor mannen zowel als vrouwen (waarbij vooral in de oudere leeftijdscategorieën de verschillen nog groot waren) in ieder geval boven de 50 procent lag. In heel Irak was dat in de jaren '50 rond de 15 procent. Ook bleek dat de Joden uit Irak

daarmee kwamen na Turkije, Egypte, Syrië en Libanon, maar hoger scoorden dan de Joden uit Iran of Jemen⁵⁸.

Uit een andere statistiek volgt dat de Joodse immigranten in Israël (die niet alle Iraakse Joden omvatten, een 5.000-tal bleef in 1951 achter in Irak en een aantal, mogelijk 10 procent, ging naar andere bestemmingen, waaronder Engeland) het grootste aantal mensen werkzaam in commerciële beroepen had van alle groepen immigranten (28,4 procent). Ook de aantallen handwerkslieden en werkers afkomstig uit industrie lag hoog. Daarnaast waren de Iraki's goed vertegenwoordigd in de medische sector en in het onderwijs.⁵⁹ De statistieken weerspiegelen de situatie van de Joden voor hun vertrek. Nagenoeg het hele binnenlandse commerciële leven, winkels etc. was in hun handen. Verder waren zij sterk vertegenwoordigd in de transportsector, de oliesector en het bankwezen en was een redelijk aantal werkzaam in intellectuele of academische beroepen.

De Joden in Irak hadden Arabisch als hun voertaal, zelfs tijdens diensten in de synagoge. In feite bestond er in Bagdad een eigen Joods-Arabisch dialect, net als een christen-Arabische variant trouwens. Er waren meerdere Joodse kranten en periodieken, *al-Haris* (1920), *al-Misbah* (1924-1929), *al-Hasid* (1929-1937), *al-Bustan* (1929-1938), *al-Barid al-Yawmi* (1948). Alle waren in het Arabisch. Anders dan in landen als Egypte, Libanon of Tunesië waren er geen Hebreeuwse periodieken. Veel Joodse journalisten werkten ook bij niet-Joodse kranten. Er was een aantal toneelspelers, grote aantallen musici (vooral ook onder de uitvoerders van traditionele Arabische muziek), en meerdere (welbekende) dichters en schrijvers, onder wie Anwar Shaul, Mir Basri, Murad Michael, Ya'coub Balboul, de gebroeders Salim en Salman Darwish, Ibrahim Ya'coub, Ubaydah en Salim al Katib, en Salim Kattan. Joodse schrijvers waren ook onder de eersten die Europese literatuur vertaalden in het Arabisch.⁶⁰

Wat hun situatie in het Iraakse leven betreft, was de Joodse gemeenschap één van de minderheidsgroepen, zoals de christenen, de Yazidi's, de Assyriërs, of de (eveneens christelijke) Armeniërs. De grondwet van 1932 gaf alle groepen gelijke rechten. De Joden vereenzelvigden zich in de jaren '20 en '30 meer en meer met het ontwakende Iraakse, Arabische nationalisme. Maar als groep die over het algemeen redelijk welvarend was, waren zij aanvankelijk niet erg politiek actief. Wel zaten er Joodse prominenten in het parlement (onder wie senator Menachem Salih Daniël). Zelfs is er een Joodse minister van Financiën geweest. Twee zaken zouden die politieke afzijdigheid echter geleidelijk veranderen. Eén was de invloed van de gebeurtenissen in Palestina. De andere

---

⁵⁸ Shibliak, *Iraqi Jews*, pp. 38 – 43.

⁵⁹ Shibliak, *Iraqi Jews*, pp 51 – 53.

⁶⁰ Ibid. p. 46

was de aantrekkingskracht van het communisme met zijn gelijkheidsidealen, dat naast christenen ook veel Joden lokte, zoals dat ook onder Joden elders het geval is geweest. Verschillende auteurs, onder wie Hanna Batatu, geven aan dat zij in die partij geen overheersende positie hadden. Exacte cijfers ontbreken echter. De Joden, volgens Batatu

*do not appear to have minded much their exclusion from certain political and social roles and in an economical sense were better off than all other communities. Indeed their relative prosperity amidst general distress became a source of danger to them. This factor, and to a much greater extent the after-effects of the advance of Zionism in Palestine, combined to place their entire position in Iraq in jeopardy. It is therefore, in the first place, to a growing sense of insecurity that has to be attributed the drift of Jewish intellectuals towards Communism in the forties.*⁶¹

Zionisme en de kolonisatie van Palestina lieten dus vanaf de jaren '20 hun invloed gelden. Irak was overwegend pro-Palestijns en de gebeurtenissen in Palestina hadden effect op de situatie van de Joden in Irak. Dat was al het geval vanaf eind jaren '28, toen het bezoek van een belangrijke zionist (Alfred Mond) aan Bagdad tot anti-zionistische demonstraties leidde. Het was ook het geval tijdens de Palestijnse opstand van een jaar later. En het werd nog duidelijker in de jaren van de grote Palestijnse opstand van 1936 tot 1939, een effect dat nog werd versterkt doordat de verbannen Groot-moefti van Jeruzalem, Hajj Amin al-Husayni, en een aantal andere verbannen Palestijnse kopstukken, in 1939 in Bagdad waren neergestreken. De moefti, met zijn antisemitische aanpak, vond hier en daar gehoor, onder meer bij de al-Muthanna-club, een club van ultra-nationalisten, zoals in die tijd in meer Midden-Oosterse landen gevonden konden worden. (Voorbeelden zijn onder meer Young Egypt (Misr al Fatat) in Egypte, de Phalangisten in Libanon of de Syrische Sociale Nationale Partij). Al-Muthanna had onder zijn leden onder meer de vier kolonels die de 'ruggengraat' zouden gaan vormen van de latere nationalistische regering Kaylani, die door de Britten in 1941 werd verjaagd, omdat zij in de oorlog teveel pro-nazi, of correcter gezegd, teveel op de hand van de As-mogendheden zou zijn. Of dat werkelijk het geval was, is een zaak die ter discussie staat. Meer daarover later. Maar ook over de vraag of de al-Muthanna als club antisemitisch was, zijn de meningen verdeeld. Orit Bashkin meent van wel. Zij wijst op het bestaan van een Comité voor de Verdediging van Palestina (Lajnat al-difa' 'an Filastin), waarmee de moefti contact had gemaakt en dat pamfletten verspreidde. Zij wijst eveneens op de invloed van de Duitse

---

⁶¹ Hanna Batatu. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movement in Iraq, A study of Iraq's Old Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists and Free Officers*, London, Saqi Books, 2004, quoted in Shiblak, p. 81

propaganda. En zij somt (op gezag van berichten uit het archief van het Britse Foreign Office) een aantal incidenten op als geweldplegingen en ook moorden jegens Joden aan het einde van de jaren '30.⁶²

Gilbert Achcar is minder beïnvloed door een zionistische kijk op de gebeurtenissen, en meent dat de al-Muthannaclub hoogstens "impliciet" antisemitisch was. Hij geeft de informatie dat al-Muthanna in 1939 een pamflet over het nazisme uitgaf waarin dat systeem scherp werd bekritiseerd. Het nazisme werd expansionistisch genoemd, een systeem dat internationale verdragen schond en volken niet de vrijheid gaf zelf keuzes te maken. Het antisemitisme van de nazi's bleef echter geheel ongenoemd. Ook vermeldt Achcar dat één van de prominente leden van de club en één van de leiders van de putsch van 1941, Yusuf al-Sab'awi weliswaar *Mein Kampf* in het Arabisch vertaalde, maar dat hij ook, ondanks het feit dat hij als het meest pro-nazi van allemaal werd beschouwd, in 1941 na zijn vlucht naar Iran contact zocht met de Sovjet ambassade daar, om om communistische hulp te vragen bij het organiseren van een opstand.⁶³

Wat vooral uit het lezen van diverse weergaven uit die tijd duidelijk wordt, is dat het een periode was, waarin (ultra)rechtse Arabische nationalistengroepen wedijverden met liberale en linksere partijen, en waarin de tegenstellingen tussen de As-mogendheden en de Britse overheersers een grote rol speelden. Het beeld wordt verder gecompliceerd doordat juist in die jaren de Arabische bevolking van Irak een ontwikkeling doormaakte naar grotere welvaart en betere opleidingsniveaus. Dat verscherpte de concurrentie tussen hen en de Joodse bevolking bij het zoeken naar banen. Joden verloren posities aan de naar de "effendiyya" (middenklasse) opklimmende andere groepen. En tenslotte was er dan ook nog eens de kwestie van de Palestijnen die de stemming bedierf en in veel kringen verwarring wakte over de vraag of zionisme en judaïsme eigenlijk niet één en hetzelfde ding waren. De Joodse gemeenschap, die al in 1919 afstand had genomen van de Balfour-Verklaring, pareerde dat consequent met verklaringen waarin partij werd gekozen voor de Palestijnen, of met het inzamelen van geld voor de Palestijnen, lezen we bij Bashkin.⁶⁴ De totaalindruk is dat er geen algehele anti-Joodse stemming ontstond, maar wel dat de zaak ongemakkelijker werd. Dit werd onder meer ook onder woorden gebracht door de Iraakse premier Nuri al-Sa'id tijdens de "Vredesconferentie" in Londen in februari 1939. Al-Sa'id herinnerde eraan dat de rond 800.000 Joden in het voormalige Ottomaanse Rijk zich meer met hun Arabische burenen

---

62 Orit Bashkin, *New Babylonians: A History of Jews in Modern Iraq*, Stanford (Ca) Stanford University Press, 2012, pp. 102-111.

63 Gilbert Achcar, *The Arabs and the Holocaust: The Arab-Israeli War of Narratives*; London: Saqi Books, 2010/2011 (translation of "Les arabes et le shoah"). pp. 88-91.

64 Bashkin, *New Babylonians*, p. 104

identificeerden dan met Joden elders in het Britse Rijk. En dat zij ook vlak na de (Eerste Wereld)oorlog geweigerd hadden op een Brits verzoek in te gaan een vestiging van het Joodse Agentschap in Bagdad te accepteren, omdat ze niet met het zionisme geïdentificeerd wilden worden. Maar de onlusten van de "Klaagmuur" in 1929 hadden demonstraties uitgelokt die de regering soms wel had tegengegaan, maar die de publieke opinie meer op de Palestijnse zaak hadden geattendeerd. De onderdrukking van de Palestijnen daarna en de bomaanslagen die tot de Arabische opstand hadden geleid, hadden de zaak verergerd en soms tot (verijdelde) aanslagen in de Joodse wijken van Bagdad geleid. De regering in Bagdad, aldus Nuri al-Sa'id, "wil geen pogroms en treedt daar tegen op. Maar zij is daardoor wel gedwongen zich volop bezig te houden met de situatie in Palestina die burgers tegen elkaar opzet en de handhaving van wet en orde in Irak zelf bemoeilijkt."⁶⁵

Farhud

Zoals gezegd zorgden de groeiende olieindustrie en de uitdijende dienstensector er in de jaren '30 voor dat er een groei plaatsvond van de Iraakse middenklasse. Ook zorgde dat voor tegenstellingen tussen deze nieuwe klasse en de oude feodale elite rond het koninklijk huis, die fervent pro-Brits was. En dit alles vond plaats tegen de achtergrond van het feit dat het Britse mandaat eindigde en Irak in 1932 onafhankelijk werd. Tegelijkertijd bleef echter wel het in 1930 met de Britten gesloten akkoord voor een alliantie tussen de twee landen van kracht. En dat belemmerde volgens veel historici de ontwikkeling van een werkelijk onafhankelijk Irak. De nieuwe klassen wilden een einde aan de oude alliantie met Groot-Brittannië, meer vrijheid en democratische rechten, terwijl de oude garde bleef vasthouden aan de van de Britten geërfdde oude structuren. De tegenstellingen uitte zich onder meer in de vorm van tribale opstanden, stedelijke onlusten en stakingen. Tegen de onrust werd vaak opgetreden met het uitroepen van een staat van beleg. Tegelijkertijd tekende zich een splitsing af tussen de gelederen van de nationalist die naar onafhankelijkheid streefden. Er was een meer democratische nationalistische vleugel (onder meer vertegenwoordigd door de sociaal democratische al-Ahali groep) aan de ene kant en een pan-Arabische, anti-democratische tendens die weinig op had met minderheden aan de andere kant. Na de Tweede Wereldoorlog zou de eerste groep zich uitkristalliseren in de Nationaal Democratische Partij en de Communisten aan de ene kant. De ander kant werd toen vertegenwoordigd door de Istiqlal (Onafhankelijkheids) partij. In 1936 leidde de onrust tot een eerste militaire coup, onder leiding van generaal Bakr Sidqi. Een

---

⁶⁵ Geciteerd in David Ben Gurion, *My Talks with Arab Leaders*; New Rochelle (NY), Okpatu Communications Corp., 2011.

wankele coalitie met de al-Ahali groep leidde tot een kortstondige liberale periode (1936-1937). Een tweede militaire coup vond plaats in april 1941. Vier kolonels die alle vier verbonden waren met de hierboven al genoemde al-Muthanna Club, waren de drijvende kracht erachter en brachten de militaire regering van Rashid 'Ali al-Kaylani aan het bewind.⁶⁶ Nuri al-Sa'id en de regent, 'Abd Ilah, vluchtten. Met Kaylani kwam de rechtse pan-Arabische vleugel aan de macht, de vleugel die ook het meest van alle vleugels pro-Palestijns was. Eén van de vier kolonels achter Kaylani, Salah ad-Din al-Sabbagh, die na het mislukken van de coup zou worden opgehangen, verklaarde dat één van de redenen voor de coup het feit zou zijn geweest dat de zaak van de Palestijnen te weinig aandacht kreeg in Irak.⁶⁷ Feit is ook dat in de regering de invloed voelbaar was van de het "Arabische Comité". Dat was een organisatie waarin diverse Palestijnse vluchtelingen (onder wie de Palestijnse moefiti Hajj Amin al-Husayni) samen met Iraakse en Syrische nationalist pan-Arabische idealen propageerden, idealen die overigens niet alleen golden voor Irak, maar ook voor Syrië en Palestina.

Een tweede aspect van de regering-Kaylani was de al of niet vermeende pro-Duitse houding ervan. Er waren zeker mensen met pro-Duitse sympathieën in de omgeving van Kaylani, wat niet hetzelfde wil zeggen als pro-nazi.⁶⁸ Zelf probeerde Kaylani het midden te houden. Hij verklaarde dat hij Irak buiten de oorlog wilde houden en niet wenste te tornen aan het verdrag met Groot-Brittannië. Voor de Britten was het echter niet voldoende. Zij stuurden hun troepen terug, Irak binnen. Kaylani die geen probleem wilde, gaf toestemming. Maar na bombardementen op Iraakse troepen in Falluja en Mosul, werd duidelijk dat de Britten erop uit waren het land te heroveren. Kaylani vluchtte. Hij belandde later in Berlijn, waar hij net als de moefiti, die hem voorgedaan was, een rol kreeg in de propaganda van het Derde Rijk, al was zijn positie daar minder uitgesproken dan van Hajj Amin al-Hussayni.

Anti-Joodse uitpattingen kwamen nauwelijks voor zolang de regering-Kaylani op zijn plaats was, al brachten, volgens Batatu, aangehaald door Siblak, de communisten naderhand wel een aantal gevallen boven water. Ook was de sfeer grimmig doordat nationalistische, semi-militaire jeugdbewegingen als de Futuwwa of de Kata'ib al-Shabab door de straten van Bagdad paradeerden. Maar op 30 mei waren Kaylani c.s. vertrokken en kozen Britse troepen positie buiten Bagdad, zonder de stad binnen te trekken. Op 1 juni kwam de regent terug in de stad. En op die dag begon

---

66 De naam van deze premier wordt op verschillende manieren gespeld: Kilani, Gaylani en Kaylani. Ik koos voor de laatste vorm.

67 Siblak, p. 70

68 Ik verwees hierboven al naar een brochure van al-Muthanna club.

een periode van rond de 30 uur, waarin er geen duidelijk gezag was in Bagdad. In die 30 uur vonden grootscheepse plunderingen plaats, waarin met name Joodse wijken het moesten ontgelden. Over het antwoord op de vraag wat de aanvallen op Joden en Joodse eigendommen op gang bracht, bestaat geen eensgezindheid. Bashkin wijst op berichten dat de Joden als pro-Brits waren afgeschilderd door de Duitse propaganda. Zij verwijst naar Kedouri.⁶⁹ Shiblak haalt de Iraakse historicus Hasani (1953) en Kedouri's echtgenote Sylvia Haim aan, die beiden zeggen dat de zaak mogelijk is uitgelokt doordat aantallen Joden (ondanks waarschuwingen van leiders van de gemeenschap) met Iraakse vlaggen waren uitgelopen om de terugkerende regent te begroeten.⁷⁰ Cohen meldt eveneens dat er een treffen was op een brug tussen van die begroeting terugkerende Joden en een groep nationalisten, waarbij een Jood werd gedood en een aantal gewond raakte. Dezelfde auteur legt de nadruk op de aanwezigheid op straat van nationalistische en door Duitse propaganda beïnvloede jeugdbewegingen.⁷¹

Hoe dat ook zij, gedurende 30 uur werd er geplunderd en gemoord, vooral in de Joodse wijken van Bagdad. In die periode kwamen tussen de 135 en 189 Joden om. Pas na zo'n 30 uur kwam de regent in actie en stuurde hij zijn troepen erop af met het bevel op de plunders te schieten. Daarna was het snel over, maar het dodental liep op, tot zo'n 350.⁷² Volgens één van de leden van de onderzoekscommissie die daarna zou worden ingesteld, en die leidde tot onder meer het ontslag van de chefs van politie, was het aantal doden echter veel hoger, tegen de 600. Om de regering niet in verlegenheid te brengen werd dat echter niet bekend gemaakt.⁷³

Een intrigerende vraag is waarom er niet eerder werd ingegrepen. Kedouri citeert een Britse inlichtingenofficier die vertelt dat de Britse troepen met opzet enkele kilometers van de stad af waren gelegerd. De Britten wilden niet graag de indruk wekken dat de regent alleen met hun hulp kon terugkeren. De regent zelf zou geaarzeld hebben voordat hij zijn gezag weer wilde vestigen. Waarom werd Kedouri niet helemaal duidelijk.⁷⁴ Maar volgens Cohen is het mogelijk dat hij wachtte op de komst van troepen die hij kon vertrouwen, Koerden en Sikhs, die pas later aankwamen.⁷⁵

---

⁶⁹ Bashkin, *New Babylonians*, p.114.

⁷⁰ Shiblak, *Iraqi Jews*, p. 71

⁷¹ Haim J. Cohen, "The anti Jewish "Farhud" in Baghdad", 1941, *Middle Eastern Studies*, Vol. 3, No. 1 (Oct., 1966), pp. 2-17, Oxford/New York: Taylor & Francis.

⁷² Bashkin, *New Babylonians*, p. 117

⁷³ Bashkin, *New Babylonians*, p.121

⁷⁴ Kedouri, Elie "De Sack of Basra and the Farhud in Baghdad". *Arab Political Memoirs and Other Studies*, London en Portland (USA): Frank Cass. 1974

⁷⁵ Cohen, The anti Jewish "Farhud". op. Cit.

Het was een aanval waarvan, zeker aanvankelijk, vooral Joden en Joodse bezittingen het slachtoffer werden. Als zodanig was het enig in zijn soort en achteraf heeft dat tot veel discussie geleid over de vraag of dit nu een anti-Joodse uitbarsting was geweest, die een anti-Joodse houding van de Iraakse bevolking verried. Kedouri (en anderen) wijzen erop dat de Joden bekend stonden als pro-Brits en dat de aanval op hen mogelijk een uiting van delen van de bevolking geweest kan zijn die hun woede koelden om de verjaging van Kaylani. Verder speelde de Palestina-dimensie een zekere rol. Een andere suggestie, eveneens van Kedouri (en Cohen), is dat er zonder enige twijfel ook lieden onder de aanvallers zaten die beïnvloed waren door de nazistische, antisemitische propaganda. Kedouri gaat zelfs zonder meer een paar stappen verder als hij ook de regering-Kaylani van nazi-sympathieën beticht.⁷⁶ Aan het andere uiterste is er echter Achcar, die talloze gevallen ophaalt (daarbij onder meer de vroeger Iraakse Israëli Nissim Rejwan citerend) van moslim families die Joden redden, bijvoorbeeld door hen tijdelijk onderdak te verschaffen. Of zoals een arts in een ziekenhuis die twee pistolen onder zijn riem deed en dreigde op iedereen te zullen schieten die in het ziekenhuis het Joodse personeel of de patiënten een haar zou krenken⁷⁷.

De discussie blijft, ook zoveel jaren later onbeslist. De Joodse gemeenschap was geschokt, maar feit is dat het normale leven vrij snel zijn loop hernam en dat er niet sprake was van een blijvende kloof tussen de Iraakse Joden en de andere Iraki's. In Israël daarentegen groeide een tendens om de Farhud te bestempelen als een "pogrom", en een duidelijk symptoom dat de Joden in Irak gevaar liepen en dienden te worden gered. Het is deze taal die bijvoorbeeld kan worden gevonden in het "Herinneringscentrum" in Or Yehuda in Israël. De Farhud wordt volgens deze zelfde historiografie ook aangemerkt als het serieuze begin van een zionistische beweging in Irak.

Communisme en Zionisme

De jaren van de Tweede Wereldoorlog waren voorspoedig in Irak, vooral door de aanbestedingen van de Britse troepen die in Irak gelegerd bleven. Het waren ook jaren waarin veel in beweging kwam, met name op sociaal gebied. Ook waren dit jaren waarin politieke partijen aan belangrijkheid toenamen. Rond 1946 was er een periode van relatieve liberalisatie, waaronder vijf partijen werden gedoogd, van pan Arabisch rechts (de Istiqlal partij) tot uiterst links. Joden hadden zich lang buiten de politiek gehouden en dat generaties volgehouden, maar onder invloed van de toenemende sociale mobiliteit kwam hier nu gaandeweg een eind aan. Bovendien speelden daarbij een aantal specifiek voor de Joden geldende factoren een grote rol bij. Allereerst waren dat de

---

⁷⁶ Kedouri, "The Sack of Basra" op. cit.

⁷⁷ Achcar, *The Arabs and the Holocaust*, op. cit. pp. 100 en 101

naweeën van de Farhud, die tot een soort onzekerheid had geleid. Vervolgens de toenemende invloed van de ontwikkelingen in Palestina. En tenslotte ook de invloed van het zionisme en de zionistische propaganda. Sommige Joden kwamen terecht in Nationaal Democratische partij, die links van het midden was, en droegen erg zelfs bij aan het partijblad. Relatief veel jongeren kozen voor de (clandestiene) Iraakse Communistische Partij (ICP). Zij volgden hiermee het patroon van veel minderheden in andere landen. Zich bewust van hun kwetsbaarheid als minderheidsgroep (die voor Joden die in veel opzicht beter af waren dan het gemiddelde en daarom nog wel meer gold dan voor anderen), sloten ze zich aan bij een partij die gelijkheid voor allen predikte, ongeacht hun religieuze achtergrond. In één periode waarin stakingen hadden geleid tot een regelrecht oproer, de "wathba" van 1946, stonden de Joden zelfs zij aan zij met andere Iraakse patriotten. Een Jood die tijdens de opstand werd gedood, Sha'ul Tweig, werd in dat verband geëerd als een nationale held. Toch waren de Joden niet, zoals in Egypte, onder de oprichters van de communistische partij of vertegenwoordigd in het topkader. Dat waren veelal christenen. Joden speelden slechts korte tijd een beslissende rol, nadat de leiders, onder wie Yusuf Salman Yusuf (bijgenaamd Fahd) werd gearresteerd. (Fahd werd later, evenals twee Joodse leiders, ter dood veroordeeld. Zij werden in 1948 en '49 geëxecuteerd).

Wat daarnaast belangrijk was, en waar veel Joden een grote rol in speelden, was de Liga ter Bestrijding van het Zionisme (LBZ). De Liga kreeg, in tegenstelling tot de ICP, (in 1946) wel een vergunning van de autoriteiten en gaf zelfs kort een eigen dagblad uit met een oplage van zo'n 6.000 exemplaren: *al-Usba*. Vergaderingen van de Liga trokken duizenden bezoekers, terwijl zionistische bijeenkomsten slechts enkele tientallen trokken⁷⁸. Maar drie maanden na het verlenen van de vergunning werd *al-Usba* echter, na een pro-Palestijnse betoging, alweer verboden. Grote aantallen leden van de LBZ werden opgepakt. Tegen hen werd later de paradoxale beschuldiging ingebracht dat zij het zionisme bevorderden. Diezelfde lijn werd aangehouden voor de Joodse communisten. Ook zij kregen te maken met de beschuldiging dat communisme en zionisme in feite één en hetzelfde waren.⁷⁹

Wat het zionisme zelf betreft, de organisatie werd aanvankelijk, vooral in de jaren '20 onder Brits bestuur, gedoogd. De verbreiding ervan werd vergemakkelijkt doordat zionisten in Britse legereenheden dienden die uitgewisseld werden tussen Palestina en Irak, of doordat personeel van zionistische ondernemingen uit Palestina, zoals de bouwonderneming Solel Boneh, werkten in Irak of het naburige Iran. Het was mogelijk om zo vanuit Palestina onder een dekmantel propagandisten

---

⁷⁸ Y. Atlas, geciteerd in Shiblak, pag. 82

⁷⁹ Shiblak, *Iraqi Jews*, pag. 85, Bashkin, *New Babylonians*, pag. 174, 175

naar Irak af te vaardigen. De beweging met haar Europese karakter sprak echter de Iraakse Joden, ingebed als zij waren in de Iraakse maatschappij, aanvankelijk helemaal niet aan. Zelfs niet, tot verbazing van een drietal zionistische afgevaardigden uit Palestina, na de Farhud.⁸⁰ In de oorlogsjaren, waarin in het algemeen sprake was van een geleidelijk toename van politieke activiteiten, ook van de Joden, nam echter de aantrekkingskracht van het zionisme toe, vooral onder jongeren uit de lagere klassen. Die aantrekkingskracht werd waarschijnlijk mede in de hand gewerkt door de nazi propaganda die in die jaren ook, zij het niet wijd verbreid, doordrong tot Irak. Wat zeker ook invloed had waren de verslagen van de vervolging van de Palestijnen in Palestina, en de toename van de aantallen Palestijnse vluchtelingen in Irak. Zionisme was daar voor sommigen een reactie op, het werd echter nimmer een massabeweging. De Joodse elite was er zelfs volledig immuun voor. Zij koos stevast de kant van de Palestijnen en afficheerde zich als trouw aan de staat Irak.

In het jaar 1948 werd het echter lastiger. Nadat in Palestina David ben Gurion de staat Israël had uitgeroepen waarvan hij de eerste premier werd, was Irak één van de landen die de nieuwe staat de oorlog verklaarde. Dat ging gepaard met het uitvaardigen van een uitzonderingstoestand. Vooral Joden, als mogelijke bondgenoten van Israël, kregen het zwaar. Er werd een uitreisverbod ingesteld (uitzonderingen werden alleen gemaakt op basis van hoge borgsommen), importvergunningen werden uiterst moeizaam verleend, wat handeldrijven ernstig bemoeilijkte, en Joden werden ontslagen uit veel overheidsfuncties, zoals de ambtenarij en de spoorwegen. In totaal zo'n 1.500 mensen verloren hun baan. Zionisme werd in juni van dat jaar 1948 tot een misdaad verklaard, waarop als maximumstraf zelfs de doodstraf stond. Het krijgen van een plek op een hogeschool of universiteit werd veel moeilijker voor Joden en zij werden geweerd uit gevechtsfuncties in het leger.⁸¹ De situatie werd verder bemoeilijkt doordat de rechtse, pan-Arabische Istiqlal-partij intussen in de regering zat. Zij voerde een krachtige anti-Joodse campagne, onder meer in haar twee dagbladen. Vooral de krant al-Yadhqa ging ronduit antisemitisch te keer en behandelde Joden als een soort vijfde colonne van zionisten die vijandig waren aan de Iraakse staat.

Het vertrouwen werd verder ondermijnd doordat in september '48 ook de rijke Jood Shafiq 'Adas uit Basra, een man met veel contacten met de allerhoogst geplaatsten onder wie zelfs de regent, schuldig werd bevonden aan het verkopen van oorlogsmaterieel aan Israël en publiekelijk werd opgehangen. In feite verkocht 'Adas oud Brits legermaterieel als schroot naar Italië. Maar het is achteraf niet uit te sluiten dat delen daarvan inderdaad in handen van de Israëli's vielen.

---

⁸⁰ Bashkin, *New Babylonians*, pag. 138 citeert de zionistische afgevaardigde Enzo Sereni.

⁸¹ Bashkin, *New Babylonians*, p. 188

Eind 1949 werd bovendien een zionistische netwerk ontdekt. Het viel, tijdens een zoektocht naar communisten, toevallig in handen van de politie en werd volledig opgerold. Ruim 40 man werden opgepakt. Ze bleven in arrest (uiteindelijk vielen er ook 38 veroordelingen) en dat leidde tot protesten tegen rabbijn Sassoon Khadouri en de andere antizionistische leiders van de Joodse gemeenschap. Internationaal werd de zaak hevig op de spits gedreven door zionistische campagnes. Die maakten dat in de VS en in Europa de zaak in de pers naar voren werd gebracht als een vervolging met duizenden arrestaties, waaraan martelingen en concentratiekampen te pas kwamen. De Iraakse regering, waar premier Nuri al-Sa'id intussen plaats had gemaakt voor Tawfiq al-Suwaydi, werd door de internationale berichten in de pers en de demonstraties in diverse hoofdsteden stevig in het defensief gedrongen. De Israëliëse radio startte ondertussen een serie uitzendingen waarin de Iraakse Joden werd beloofd dat ze zouden worden "gered". In Irak zelf liepen de Joodse protesten uit op een staking van het eten van kosher vlees, die de leiding van de gemeenschap van haar inkomsten, de belasting op dat koshere vlees, beroofde. Rabbijn Khadouri trad tenslotte af, tezamen met zijn medebestuurders. Een pro-zionist, Hesqel Shemtov, nam het over met een bestuur dat die zionisten gunstig gezind was.⁸²

Vlucht

Met het arresteren van rond de 40 mensen was bijna het gehele zionistische netwerk opgerold (ook enkele tientallen ontvluchtten Irak). Maar slechts enkele maanden later kwam er een wet die het netwerk weer nieuw leven inblies. Op 4 maart 1950 slaagde minister van Binnenlandse Zaken Salih Jabr van het kabinet-Suwaydi erin Wet 1/1950 door de Kamer van Afgevaardigden en de Senaat aangenomen te laten worden. Het was een aanvulling op Wet 62/1933 over het verliezen van de Iraakse nationaliteit. Joden die dat wilden, konden onder de nieuwe wet Irak verlaten, maar moesten hun Iraakse nationaliteit opgeven. De wet werd tijdens de debatten in de Kamer en de Senaat gepresenteerd als een manier om "disloyale en subversieve elementen" onder de Joden de gelegenheid te geven te vertrekken. Ook wilde de wet een einde maken aan het fenomeen van de smokkel van Joden naar het buitenland. Voorafgaande aan de wet waren er in de Iraakse kranten namelijk tal van gevallen gemeld van Joden die met behulp van smokkelaars uitweken naar Iran (en vaak vandaar naar Israël). De regering schatte, bij het presenteren van de nieuwe wet, dat op die manier zo'n 3.000 mensen illegaal waren vertrokken. Nadat in december '49 de noodtoestand weer was opgeheven (en daarmee de straffen die stonden op illegaal vertrekken) was dit nu alleen nog

---

⁸² Shibliak, *Iraqi Jews*, p. 98 - 103.

strafbaar met een boete van 100 Dinar onder de Paspoortwet. Ook aan die anomalie wilde de nieuwe wet een einde maken.⁸³ Wellicht speelde bij het indienen van de nieuwe wet ook de zaak mee van een zevental mensen, dat nog voordat de staat van beleg was afgeschaft, naar Iran was vertrokken en in maart 1949 ter dood was veroordeeld. Ook die zaak zette de regering onder druk. Shiblak meldt dat er in meerdere landen felle protesten werden georganiseerd. Er werd een beroep gedaan op de VN en in New York werd in demonstraties het stopzetten van de wapenstilstandsbesprekingen met Israël geëist, als de zeven niet gespaard zouden worden. Weggelaten daarbij werd echter dat hun leven helemaal niet werd bedreigd, omdat ze intussen al lang en breed buiten Irak waren.⁸⁴

Shiblak meldt nog meer: hij citeert H.J.Cohen *Ha-pe'lut ha-tzionit be-Iraq* (1969, Ivriet) en Shalom Darwish, *Kul shai' hadi fi'l-iyada* (1981, voor de Iraqi Graduate League in Jeruzalem) twee auteurs die beiden melding maken van het feit dat er sprake was van hevige druk van buitenlandse regeringen op de regering van Irak. Cohen heeft het over Amerikaanse druk, Darwish vermeldt druk van de Britse regering. Daarnaast is er tenminste één auteur die meldt dat er ook rechtstreeks contact is geweest tussen de Israëlische regering en de Iraakse. Shiblak vermeldt dat Abu Mazin (Mahmoud Abbas), in een publicatie in het Egyptische blad *al-Tali'a*, in 1976 het artikel "Mulahazat hawl hijra yahud al-Iraq" (Opmerkingen over de uittocht van de Joden van Irak) plaatste, waarin hij zonder bronvermelding meldt dat de wet in 1949 in Wenen werd besproken tijdens een ontmoeting van Ben Gurion, Nuri al-Sa'id en een Britse official.⁸⁵

Intussen was het zionistische netwerk weer redelijk uitgebreid, onder meer met Israëlische agenten, van wie sommigen met (vervalste) buitenlandse nationaliteiten. Een belangrijke man was Shlomo Hillel, een Iraakse Jood die naar Palestina was geëmigreerd en nu terugkeerde, poserend als een Amerikaan, die optrad als vertegenwoordiger van de Near East Transport Inc. (NEATI). Dit was een luchtvaartmaatschappij die zich voordeed als Amerikaans, maar in feite volledig eigendom was van het Joodse Agentschap. Dezelfde maatschappij was eerder ingezet voor het transport van de Joden uit Jemen. Hillel werkte voor de Mossad, hij zou later in Israël minister van Politie worden. Hij onderhandelde een maand lang met de regering-Suwaidy over het vervoer van de te evacueren Joden. Zijn missie werd krachtig gesteund door de VS. Ook de Britten, die overigens niet blij waren dat er geen Britse luchtvaartmaatschappijen aan bod kwamen, besloten zich hierbij aan te sluiten en

---

83 De behandeling van de wet in het parlement wordt elders in deze scriptie in het kort apart vermeld aan de hand van Iraakse kantenverslagen.

84 Shiblak, *Iraqi Jews*, p. 105.

85 Shiblak, *Iraqi Jews*, p.106. De effecten van door Israël aangestuurde berichtgeving verdienen het om verder te worden uitgezocht.

oefenden druk uit op de Iraakse regering om de evacuatie vrij baan te geven. Blijkbaar gebeurde dit onder druk van door Israël geïnspireerde berichtgeving dat de Joden in gevaar verkeerden.⁸⁶ Uiteindelijk kreeg Hillel een exclusief contract. Daarvoor betaalde hij de regering van Suwaidy 14 Britse ponden per passagier. Ook werd bekend dat de afhandeling verliep via de maatschappij "Iraq Tours" waarin Suwaidy een belang had. Desalniettemin is, ondanks krachtige verdenkingen, nooit vast komen te staan dat Iraakse regeringsleden waren omgekocht of zelf beter werden van de deal. De klacht werd wel gesubstantieerd. Onder meer toen Suwaidy in 1958, na de val van de monarchie, terecht moest ontstaan op de beschuldigingen dat hij de Joden naar Israël had laten vertrekken en dat hij persoonlijk gewin had nagestreefd.⁸⁷

Aanslagen

De regering-Suwaidy schatte dat na het in werking treden van de wet zich zo'n 7.000 Joden zouden melden. Andere schattingen gingen uit van hooguit 10.000. In de eerste weken na het begin van de registratie meldden zich slechts 126 mensen. Op 8 april 1950, om half tien 's avonds werd een bom (een handgranaat) gegooid naar het al-Bayda koffiehuis in de Abu Nuwas straat in Bagdad, waar veel Joden in de tuin bijeen waren. Een aantal mensen raakte gewond, er vielen geen doden. De volgende ochtend, bij het vroege ochtendgebed, werd een gestencild pamflet verspreid dat Joden opriep te vertrekken.⁸⁸ "Oh zonen van Zion, inwoners van Babylon, bevrijd jullie zelf....Oh Joodse broeders, Israël roept jullie." ⁸⁹ (Later, onder meer bij de processen die erover werden gevoerd, werd er, vanwege dit vroege verschijnen van de pamfletten, gespeculeerd dat de opstellers voorkennis moesten hebben gehad). Het aantal aanmeldingen van would-be emigranten steeg na deze aanslag spectaculair. Op 26 april, een kleine drie weken na de aanslag was het aantal van 126 gestegen tot 23.000 aanmeldingen. Aan het eind van het jaar waren er al 31.500 mensen in Israël aangekomen ⁹⁰.

De tweede handgranaat werd gegooid naar de Mas'uda Shemtov synagoge op 14 januari 1951, dus negen maanden later. De synagoge was op dat moment ook een registratiekantoor voor de Joden die wilden emigreren. Er werden vijf mensen gedood, onder wie een jongetje van zeven. Meer dan 20 mensen raakten gewond. Voorafgaande aan de aanslag was naar het schijnt het aantal registraties

---

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ De gang van zaken rond NEATI wordt door Shiblak (pp 146 t/m 151) uitgebreid beschreven. Hij verwijst ook naar Shlomo Hillel, "Operation Ezra and Nehemia", in: Izriel Eisenberg and Leah Ain Glob, *Home at Last*, New York: Block Publishing Company, 1977

⁸⁸ Marion Woolfson, *Prophets in Babylon, Jews in the Arab World*, London and Boston: Faber & Faber, 1980, p. 193

⁸⁹ Shiblak, *Iraqi Jews*, p. 153

⁹⁰ Shiblak, *Iraqi Jews*, pp. 161 en 162.

dalende. Nu schoot het, in het zicht van de einddatum van de wet in maart, weer omhoog; 2.300 hadden zich aangemeld in de zes weken vóór de aanslag, 7.600 meldden zich aan in de twee weken erna. Op 8 maart 1951, de deadline van de wet (die overigens later zou zijn verlengd), hadden zich 105.000 mensen aangemeld; 40.000 van hen waren al in Israël ⁹¹.

Er volgden nog drie andere aanslagen: op 14 maart 1951 op het Amerikaanse Informatiecentrum in de Rashid straat, tegenover de Suq al-Saffarin waar veel Joden kwamen. Er vielen alleen gewonden. Op 10 mei werd het Lawy-gebouw getroffen, dat eigendom was van een Joodse importeur van Ford auto's. Er was alleen materiële schade. En in de nacht van 5 juni van dat jaar was er een explosie bij het gebouw van de Joodse firma Stanley Sha'ashoua. Daar was geen schade.

Er werden nooit daders gepakt. Dat wil zeggen: Woolfson meldt dat, na een politieonderzoek omtrent de gestencilde pamfletten twee broers werden gepakt van de Joodse familie Muallem. Ze werden echter op last van de minister van Justitie weer vrijgelaten, terwijl het onderzoek naar een andere rechter werd verwezen. Woolfson suggereert medeplichtigheid van de Iraakse regering.⁹² Op 26 juni 1951 echter maakte de Iraakse regering bekend dat zij een "spionage netwerk" had opgerold dat werd geleid door twee vreemdelingen: een Israëli, Yehuda Taggar, en een Brit met de naam Rodney, (die overigens een medewerker was van de Israëlische geheime dienst Mossad. Hij dreef een bordeel dat diende als ontmoetingsplek, meldt Woolfson ⁹³). De autoriteiten vonden explosieven en wapens, plus typemachines, dossiers en ledenlijsten die verborgen waren in synagogen en privé huizen in Bagdad. Het bleek dat enkele honderden Iraakse Joden, die lid waren van de T'nua (beweging) een militaire training hadden ontvangen.

Dat "oprollen van het netwerk " was overigens toeval geweest. Taggar was in een warenhuis dat hij bezocht, herkend als een Israëlische officier, door een Palestijnse employé die hem ooit in een officiersmess in Akka in Israël koffie had geserveerd. Hij werd gearresteerd. Dit gebeurde overigens pas toen hij zo dom was om zich voor de tweede maal in hetzelfde warenhuis te vertonen. Hij werd opgepakt samen met Mordechai ben Porat (toen beter bekend onder zijn oorspronkelijke Iraakse naam Murad Kazzaz) die later in Israël burgemeester van het plaatsje Or Yehuda, een lid van de Knesset en minister zou worden. Ben Porat, die in feite de leider was van de ondergrondse Iraaks zionistische beweging, wist het te doen voorkomen alsof hij Taggar niet kende en werd vrijgelaten op een borgtocht van 2.000 dinar. Hij vluchtte daarop onmiddellijk naar het buitenland. Taggar bleek in het bezit van een opschrijfboekje met alle adressen en telefoonnummers van de leden van

---

⁹¹ Shiblak, *Iraqi Jews*, p.162.

⁹² Woolfson, *Prophets in Babylon*, p. 193

⁹³ Woolfson, *Prophets in Babylon*, p. 196

de "T'nua". Dat leidde tot de arrestatie van Yusif Basri, een jonge advocaat, en Shlomo Salih Shalom, een jeugdige schoenmaker, die de autoriteiten uiteindelijk het wapenarsenaal en de ongeveer 15 wapenopslagplaatsen toonde.

De hele zaak mondde uit in een proces, waarbij bleek dat de gevonden typewriters waren gebruikt om de na de aanslagen verspreide pamfletten te schrijven, en dat de gevonden scherven van de granaten overeen kwamen met de in de zionistische arsenalen gevonden granaten. Vijftien van de 25 verdachten werden schuldig bevonden. Shalom en Basri werden, als mensen die present waren op de tijd en de plaats waar de bommen waren gegooid, ter dood veroordeeld en later opgehangen. Taggar kreeg levenslang (hij kwam vrij na tien jaar, bij de revolutie van Abd al-Karim Qasim), de overigen kregen gevangenisstraffen variërend van vijf maanden tot 15 jaar.⁹⁴ Shiblak voegt eraan toe dat de Iraakse regering van mening was dat de aanslagen waren uitgevoerd:

- 1) om de Joden angst aan te jagen en hen te dwingen naar Israël te emigreren,
- 2) om Irak in het buitenland in diskrediet te brengen en
- 3) om de interesse van de Britten en de Amerikanen te wekken in de relaties tussen Joden en Arabieren.⁹⁵

In de tijd dat Basri en Shalom werden opgehangen was zo goed als de hele Joodse gemeenschap van Irak al vertrokken. Shiblak meldt dat volgens Israëlische statistieken tussen 1948, de stichting van de staat en eind 1953, 124,646 Joden uit Irak naar Israël kwamen, een deel van hen illegaal; 4.906 Joden, vooral behorende tot de meest welgestelde, best gewortelde families, bleven achter. Veruit de meerderheid van hen verliet Irak later, in de jaren zestig en zeventig, hun bestemming was over het algemeen Europa of de VS. Ook een geschatte 10.000 naar Israël verhuisde Joden vertrok in de vroege jaren vijftig weer naar een ander buitenland, gevolgd door een onbekend aantal in latere jaren.

Degenen die uit Irak vertrokken konden slechts een beperkte hoeveelheid geld (200 dinar per persoon) meenemen. De rest van hun bezit bleef in Irak achter en werd in 1951, mede omdat inmiddels duidelijk was geworden dat Israël zijn Palestijnse vluchtelingen niet toestond terug te keren en hen geen compensatie verleende, tot eigendom van de staat Irak verklaard. Een reden temeer was dat de bezittingen van de vertrokken Joden een immens kapitaal vertegenwoordigden, dat de staat Irak in moeilijkheden had kunnen brengen als het er afstand van had moeten doen. (De

---

⁹⁴ Shiblak, *Iraqi Jews*, p. 152 - 155

⁹⁵ A.R al-Hasani, *Tarikh al-wizarat al- 'irakiya* (geschiedenis van de Iraakse ministeries), Sidon: Matba'at al-Irfan, 1955b, (geciteerd in Shiblak, p.152).

Iraakse Istiqlal-partij had al op het verbeurd verklaren van de bezittingen van de Joden aangedrongen tijdens de debatten bij het indienen van de emigratiewet van 1950). Voor Israël was dit een teken dat de achtergelaten bezittingen in Irak konden worden weggestreept tegen de onbetaalde vergoedingen aan de uit Palestina/Israël verjaagde en vertrokken Palestijnen. Israëls minister van Buitenlandse Zaken Moshe Sharett verklaarde een paar dagen na het aannemen van de Iraakse wet waarbij de Joodse bezettingen verbeurd werden verklaard: *"The act that has now been perpetrated by the kingdom of Iraq .... forces us to link the two accounts,"* aldus de Iraaks Israëlische wetenschapper Yehouda Shenhav.⁹⁶ Shenhav meent overigens dat dit geen vooropgezette actie van de Israëlische regering is geweest, maar meer het aangrijpen van een gelegenheid die zich voordeed. Wél werd dit argument van het met gesloten beurzen tegen elkaar wegstrepen van de rekeningen later met duidelijk politieke oogmerken in stelling gebracht. In 1975 werd voor dit doel de "World Organization of Jews from the Arab Countries" (WOJAC) opgericht. Voorzitter ervan werd de al eerder genoemde Mordechai ben Porat, die in 1977 in de Algemene Vergadering van de VN het standpunt verdedigde dat het probleem van de Arabische (Palestijnse) en Joodse vluchtelingen in het Midden-Oosten lag in de "uitwisseling van bevolkingsgroepen die al heeft plaats gevonden". WOJAC drong er ook op aan dat individuele Joden schadeclaims zouden indienen, overigens niet om die ook individueel te presenteren, maar om de "onderhandelingspositie van de Israëlische regering te vergroten". Shenhav meent dat de WOJAC vooral was opgericht om de weigering kracht bij te zetten om de Palestijnen terug te laten keren of om hun schadevergoeding toe te kennen.⁹⁷ Hij staat daarin overigens niet alleen. Een verwijt aan WOJAC van geëmigreerde joden uit Arabische land is in het algemeen dat de organisatie voorgaf te spreken namens een fictief algemeen belang en ten nadele van niet geraadpleegde individuen, ongeveer zoals Israël ook wel de neiging heeft te spreken in naam van "de Joden van deze wereld" zonder hun mening daarbij te laten meeklinken. WOJAC is uiteindelijk een zachte dood gestorven, maar van tijd tot tijd zijn er initiatieven om het idee nieuw leven in te blazen. In 2016 trachtte de voormalige Israëlische staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Danny Ayalon dat bijvoorbeeld te doen.

Schuldvragen

Het bovenstaande geeft aanleiding tot twee vragen: 1) Was de zionistische beweging, c.q. Israël

---

⁹⁶ Yehouda Shenhav, "The Jews of Iraq: Zionist Ideology and the Property of the Palestinian Refugees of 1948", An Anomaly of National Accounting". *International Journal of Middle East Studies*, no 31, 1999, pp. 605-630, Cambridge University Press, geciteerd door Shiblak pag. 164.

⁹⁷ Shenhav, "The Jews if Iraq". op. cit.

verantwoordelijk voor de bomaanslagen of waren anderen de daders, en 2) was het tegen elkaar wegstrepen van de bezittingen van de Palestijnen tegen de bezittingen van de Joden in Irak (of ook in andere Arabische landen) een vooropgezet plan?

Om met het laatste te beginnen: Israël heeft nooit de terugname van de Palestijnse vluchtelingen van 1948 overwogen. Evenmin heeft het serieuze plannen ontwikkeld om de Palestijnen te compenseren. De zionistische leiding speelde al minstens sinds 1937 (het jaar van het "Peel plan") met de gedachte aan verdrijving van de Palestijnen, eventueel in overleg met de buurlanden. Nur Masalha, die veel over de situatie van de Palestijnen publiceerde, wijst er, met uitgebreide citaten, op dat er plannen daaromtrent bestonden, en dat zionisten van hoog tot laag zich ermee bezighielden en erover discussieerden. Ben Gurion schreef erover in zijn dagboek in 1937. Binnen de zionistische organisaties bestonden zelfs commissies om de plannen uit te werken. Vooral verdienstelijk was Josef Weitz, de leider van de nederzettingenafdeling van het Joods Nationaal Fonds, die al in een vroeg stadium, dat wil zeggen de jaren '30, lijsten aanlegde van te ontruimen dorpen en de betreffende gebieden in kaart bracht en voorzag van beschrijvingen ⁹⁸. Dat was de ene kant. De andere was dat in de jaren veertig al snel duidelijk werd dat de toevloed van Europese Joden belemmerd werd en mogelijk zelfs grotendeels zou gaan opdrogen. Ben Gurion zou in 1941, in het licht van de dreigende onderbevolking van de nieuwe Joodse staat in wording, hebben geopperd dat het in deze situatie zaak was om de Joden uit de Arabische landen naar Israël te halen. De zionisten zouden het anders niet redden om het land voldoende te bevolken en om stand te houden tegen de omringende landen. Al in 1942 kwam hij tijdens een bijeenkomst in Rehovot met een uitgewerkt plan voor de dag, compleet met routes, de plaats van de kampen, de te leveren diensten en de training die de Arabische Joden zouden ontvangen, tot de voeding aan toe. ⁹⁹ Een andere bron meldt dit plan "voor een miljoen" ook, met de toevoeging dat Ben Gurion het vergezeld liet gaan van de uitspraak: *"If we do not do away with Iraqi Jewry in the Zionist manner, there is a danger that it will be done away in the Hitlerian manner."* ¹⁰⁰

Een combinatie van de twee, een uitwisseling van volken, lag blijkbaar voor sommigen eveneens voor de hand. Zo heeft bijvoorbeeld de Iraakse premier Nuri al-Sa'id openlijk met de gedachte gespeeld van een uitwisseling van Iraakse Joden tegen 100.000 vluchtelingen uit Palestina. Bashkin meldt dat de Britten hem dit afraadden, omdat het gesprekken over terugkeer van de Palestijnse

---

⁹⁸ Nur Masalha, *PSholitics of Denial, Israel and the Palestinian Problem*, London, Pluto Press, 2003.

⁹⁹ Shenhav, "The Jews of Iraq", op. cit. aangehaald door Shibliak, p. 156

¹⁰⁰ Esther Meir-Glitzenstein, *Zionisme in an Arab Country, Jews in Iraq in the Early 1940s*, London, Routledge, 2004, p. 70, aangehaald in Rachel Shabi, *Not the Enemy Israël's Jews from Arab Lands*, New Haven and London: Yale University Press, 2004.

vluchtelingen zou doorkruisen. Overigens ontraadden ze het pas nadat ze zelf dit idee lieten varen na er kort tijd mee te hebben gespeeld.¹⁰¹ Nuri al-Sa'id was overigens opvallend coöperatief ten opzichte van Israël. Hij kende een aantal zionistische leiders onder meer had hij in 1939 een ontmoeting met Weizmann, de latere president van Israël.¹⁰² Hij verbleef in de jaren veertig enige tijd in het door de Britten bestuurde Palestina. En hij heeft daarbij hoogst waarschijnlijk ook Ben Gurion ontmoet.¹⁰³ Gedachten over een uitwisseling van bevolkingen werden in die eerste jaren door de zionisten zelf overigens niet geuit. Dat werd pas een officieel Israëliisch standpunt op een veel later tijdstip, zoals ook de oprichting van de hierboven genoemde organisatie WOJAC pas haar beslag kreeg in de jaren '70.

Dan de bommen. Verschillende Israëliische auteurs trokken de conclusies van het Iraakse hof dat de zaken van de Joodse verdachten afhandelde in twijfel. Shlomo Hillel, de Mossad employé die naar Irak was gestuurd om over de aftocht te onderhandelen en er een boek over schreef, schrijft dat het enige geloofwaardige van het proces was dat de getuigen waren gemarteld. De historici Meir-Glitzstein en Moshe Gat, die beiden over het onderwerp hebben geschreven, komen tot de conclusie dat het niet de Joden waren geweest die de bommen plaatsten, maar waarschijnlijk antisemitische Iraki's.¹⁰⁴ Gat levert daarover een verhaal, over een gerucht dat onder meer door Britse diplomaten in hun correspondentie met Londen werd vermeld, dat een christelijke legerofficier, die lid was van de Istiqlal, in een vroeg stadium zou zijn gearresteerd. Over deze man is echter later nooit meer iets vernomen. Gat baseert zijn verhaal bovendien op het feit dat de laatste drie aanslagen na de deadline van de "wet van 1950" kwamen. Ze konden volgesn hem daarom niet meer de functie hebben om de Joden op te jagen. Ook betroffen ze meer Amerikaanse of Britse doelen dan dat ze in de eerste plaats tegen Joden waren gericht.¹⁰⁵ Het lijken geen sterke argumenten. De bommen zouden best bedoeld kunnen zijn geweest als een aansporing om de Joden, van wie een groot aantal nog op transport wachtte, sneller te laten uitreizen. Of om een anti-Brits en anti-Amerikaans sentiment in Irak te suggereren, teneinde die landen de kant van de zionisten te laten kiezen en druk uit te laten oefenen op de Iraakse regering. (Iets dergelijks gebeurde later met

---

101 Bashkin, *New Babylonians*, p. 199

102 Norman Rose, *Chaim Weizmann, A Biography*, New York: Viking Penguin, 1986

103 David Ben Gurion, *My Talks with Arab Leaders*, Jerusalem Keter Books, 1972. Ook Bashkin meldt dit verblijf, p. 185

104 Rachel Shabi, *Not the Enemy*, p. 92.

105 Moshe Gat, "The Bombings in Baghdad and the Jewish Emigration 1950-1951" *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, No. 3 (Jul., 1988), pp. 312-329.

de bommen die door zionisten werden geplaatst in Egypte, in het kader van de "Operatie Susanna"). Orit Bashkin is in dit opzicht dan ook voorzichtiger. Zij neemt in haar boek, na wat voors en tegens tegen elkaar te hebben afgewogen, het standpunt in dat het voor historici waarschijnlijk onmogelijk zal zijn te bepalen wie de bommen gegooid heeft.¹⁰⁶

Dit soort argumentatie is in de zionistische geschiedschrijving niet onbekend. Sinds 1948 hielden achtereenvolgende Israëlische historici vol dat Arabische leiders tijdens de oorlog van 1948 via de radio de Palestijnen hadden opgeroepen te vertrekken. Totdat eind jaren '80 een nieuwe generatie historici, de zogenoemde "new historians" aantoonde dat dit onzin was en dat de Palestijnen grotendeels met opzet waren verdreven. Sindsdien brak een soort "Historikerstreit" uit in Israël die nooit is beslecht. Wat dat aangaat is sprake van een analogie met de rol van de Joodse ondergrondse in Bagdad ten aanzien van het gooien van die handgranaten. Ook voor de mogelijkheid dat die bommen door Joden zijn gegooid bestaan sterke argumenten, die door sommige Israëlische historici onder tafel zijn gewerkt en nog steeds onder tafel worden gewerkt. In de eerste plaats waren bijvoorbeeld de Britse en Amerikaanse diplomatieke vertegenwoordigers in Bagdad die de zaak tegen Basri en Shalom c.s. volgden, helemaal niet overtuigd van het feit dat het proces niet deugde. Wilbur Grane Eveland, een voormalige medewerker van de CIA die in die tijd in Bagdad was en die was verbonden aan de ambassade van de VS, is daarvan een duidelijk voorbeeld. Hij schreef in zijn later verschenen boek *"Ropes of Sand"* onder meer:

"Net toen ik in Bagdad was aangekomen werd een Israëlische burger gearresteerd die herkend was. [...] zijn ondervraging leidde tot de ontdekking van 15 opslagplaatsen van wapens die de ondergrondse zionistische beweging Irak had binnengebracht. [...] In een poging de Iraki's anti-Amerikaans te laten lijken en om Joden bang te maken, plaatsten de zionisten bommen bij de bibliotheek van de Amerikaanse Informatiedienst en bij synagogen en spoedig verschenen er ook pamfletten die de Joden opriepen om naar Israël te vluchten. De Iraakse regering die in verlegenheid was gebracht, startte een grondig onderzoek en deelde haar informatie met onze ambassade."

[...] "Ondanks voortdurend rapporten van onze kant dat de situatie in Irak werd overdreven en van buitenaf kunstmatig werd opgestookt, droeg het State Department ons op met de Iraakse regering contact op te nemen en aan te dringen op het faciliteren van een luchtbrug die de zionisten aan het organiseren waren om de Iraakse Joden "te redden". [...] "Hoewel de Iraakse politie onze ambassade bewijsmateriaal toespeelde om te tonen dat de bomaanslagen op de synagoge en de

---

106 Bashkin, *New Babylonians*, pp 207-208.

*bibliotheek, evenals de anti-Amerikaanse en anti-Joodse campagne met pamfletten het werk was geweest van een ondergrondse zionistische organisatie, geloofde het grootste deel van de wereld berichten dat Arabisch terrorisme de vlucht van de Iraakse Joden had ingegeven, terwijl de zionisten hen in werkelijkheid hadden "gered" om de Joodse bevolking van Israël te vergroten...."*¹⁰⁷

In Israël kwam de linkse krant *Ha'olam Haze* (van Uri Avneri en de in Irak geboren en later uit Egypte gevluchte Shalom Cohen) in 1966 met verhalen over de zionistische betrokkenheid bij de bommen. Dat was onder meer gebaseerd op de getuigenis van de inmiddels vrijgelaten Yehuda Taggar. In 1972 deed de toenmalige opstandige beweging van Joden uit Arabische landen, die veel stof deed opwaaien, de "Black Panther beweging" (waarvan dezelfde Shalom Cohen lid was), het nog eens over. Ditmaal was dat gebaseerd op de getuigenissen van nog meer ooggetuigen die intussen allemaal in Israël woonden. De ex-leider van de zionistische beweging in Irak, Mordechai ben Porat, die door de Iraaks-Joodse Israëli's vrij algemeen Murad al-Qanabil werd genoemd, "Murad van de bommen", (zijn Iraakse naam was Murad al-Kazzaz), werd om zijn aandeel in het doden van Joden en het verjagen van een hele gemeenschap behoorlijk zwartgemaakt, maar een klacht tegen de man die hem besmeurde in *Ha'olam Haze* wegens smaad liet hij zitten. Hij zei de man "een te kleine vis" te vinden. David Hirst, de toenmalige Midden-Oosten correspondent van de Britse krant *The Guardian* en Marion Woolfson namen het relaas van de Black Panthers over in hun boeken..¹⁰⁸ Woolfson vermeldt bovendien ook nog het verhaal van een Joodse schoenmaker uit Bagdad, die werd geïnstrueerd om naar de plaats Zakho in het noorden van Koerdistan af te reizen en de plaatselijke rabbijn daar bij het uitgaan van de synagoge ten overstaan van de andere Joden in zijn gezicht te spugen en te slaan, teneinde op die manier een illusie van antisemitisme te wekken. Hij kreeg er 150 dinar voor.¹⁰⁹

Beide auteurs vermelden de episode als "cruel Zionism", een term voor deze manier van optreden van de zionisten. Ben Gurion zelf zou de term hebben gebezigd. Woolfson vermeldt ook nog een niet genoemde Israëli'sche minister van Defensie (Lavon?), die nadat de zionistische beweging in Egypte diverse bomaanslagen had uitgevoerd (Operatie Susanna/ de Lavon Affaire) opmerkte: "Deze methode van opereren was niet uitgevonden voor Egypte, zij werd eerst uitgeprobeerd in

---

¹⁰⁷ W.G. Eveland, *Ropes of Sand, American Failures in the Middle East*. London/New York: W.G Norton Company, 1980, pp. 48-49, geciteerd door Shiblak (p. 154).

¹⁰⁸ David Hirst, *The Gun and the Olive Branch*. London : Futura Editions Ltd, 1978, pp. 155-164, Woolfson, *Prophets in Babylon*, pp. 189 - 201.

¹⁰⁹ Woolfson, *Prophets in Babylon*, p. 195

Irak¹¹⁰."

Dan nog een opmerking tot slot: Er bestaat ook het boek van Naeim Giladi "*Ben Gurion's Scandals, How the Haganah and the Mossad Eliminated Jews*".¹¹¹ Daarin geeft Giladi, die onder de naam Khalaschi deel uitmaakte van de zionistische ondergrondse in Irak, maar later een scherpe criticus werd die uit Israël uitweek naar de VS, onder meer een vertaling uit de verhoren van de geëxecuteerde Basri en Shalom. Hij citeert daarbij uit een (nagenoeg) verdwenen boek van de Iraakse politieman Abd al-Jabbar Fahmi. "Het gif van de zionistische adder" (Samm al-laf'aa al-sahioniyya). Uit de citaten wordt duidelijk dat Basri en Shalom weliswaar aanwezig waren bij het gooien van een aantal van de handgranaten, maar niet zelf gooiden en in feite een ondergeschikt aandeel hadden in de organisatie. Belangrijker waren Taggar en Rodney, die echter lagere straffen kregen (levenslang en vijf jaar), en anderen. Met name Mordechai ben Porat en een zekere Josef Khabaza, die de bommen daadwerkelijk zou hebben gegooid (beiden wisten tijdig te ontsnappen). Giladi's boek is chaotisch en zeker niet te hanteren als een betrouwbare bron. Toch verdient een aantal door hem aangegeven sporen nader te worden nagegaan en dienen dienovereenkomstig vragen te worden gesteld : 1) heeft de Israëlische regering er, zoals hij aanvoert, bij de Iraakse regering op aangedrongen Taggar en Rodney te sparen? 2) In hoeverre kunnen de Iraakse justitiële archieven intussen, na de val van Saddam Hussein, worden geraadpleegd en uitsluitsel geven over het proces, en 3) in hoeverre zijn de zionistische archieven in Israël omtrent de hele episode nog steeds geclassificeerd en wat is er intussen mogelijk vrij gegeven?

Conclusie

In de publieke opinie in Israël, maar ook daarbuiten in de landen van de Westerse wereld, heeft gaandeweg de mening postgevat dat de Joden uit de Arabische landen, in casu uit Irak, zijn verdreven door de antisemitische houding van hun niet-Joodse burens. Door inspanningen van de zionistische beweging en de Israëlische regering zouden zij vervolgens "van de ondergang zijn gered".

Deze voorstelling van zaken is even simplistisch als onjuist. De Joden van Irak hebben Irak verlaten als gevolg van een serie ontwikkelingen waarvan zonder enige twijfel de geboortegeschiedenis van de staat Israël, met de toenemende spanningen tussen Joden en Palestijnen en de uiteindelijke verdrijving van de Palestijnen, een hoofdrol heeft gespeeld. Sommigen, zoals Ella Shohat, spreken

---

¹¹⁰ Woolfson, *Prophets in Babylon*, p. 199

¹¹¹ Naeim Giladi, *Ben Gurion's Scandals, How The Haganah and The Mossad Eliminated Jews*. Tempe (Az): Dandelion Books, 2003.

in dit verband van "the Jewish victims of Zionism".¹¹² De emeritus hoogleraar in Oxford, Avi Shlaim, één van de Israelische "new historians", had het in een interview in oktober 2017 met de internet site Jadaliyya wat voorzichtiger over de Arabische Joodse gemeenschap als "another victim of zionism", (na de voornaamste slachtoffers, de Palestijnen). Ook de familie van Shlaim had Irak destijds noodgedwongen moeten verlaten.¹¹³

Natuurlijk was het een opeenstapeling van factoren. De Farhud van 1941, de weerslag van de Palestijnse opstanden van 1929 en 1936-1939, en de oorlog van 1948 tegen de nieuwe Joodse staat, waarna de Iraakse Joden na 2.600 jaar samenleven met hun niet-Joodse burens ineens in een soort uitzonderingspositie kwamen te verkeren. De Joodse gemeenschap dacht dat zij die situatie misschien nog wel te boven zouden kunnen komen. Onder meer de traditionele leiders als rabbijn Sassoon Khadouri huldigden dit standpunt. De zionistische beweging en Israël lieten echter weinig mogelijkheden onbenut om hen daarbij voor de voeten te lopen. Er zijn geen bewijzen dat het de Israëli's waren die rechtstreeks invloed op de Iraakse regering uitoefenden om de wet van 1950 door te voeren, teneinde emigratie van de Joden mogelijk te maken, maar uitgesloten is dat evenmin. Indirect werd er namelijk wel degelijk druk uitgeoefend, onder meer via de Britse en Amerikaanse regeringen, of door berichten in de Westerse pers en diverse demonstraties in Westerse hoofdsteden, en dat alles op basis van door Israël en de zionistische beweging verspreide onjuiste informatie over de veronderstelde benarde positie waarin de Joden zich bevonden. Ook een element waren de rechtstreekse onderhandelingen door zionistische afgevaardigden met de Iraakse regering over het organiseren van een luchtbrug, plus het feit dat er per ticket een extra 10 Dinar aan de Iraakse regering werd betaald. Verder droeg Israël, dat de Iraakse Joden immers nodig had, krachtig bij aan de verslechterende situatie door het organiseren van een ondergrondse zionistische beweging, aangestuurd door uit Israël gezonden leiders, en door het verstrekken van militaire trainingen, met behulp van door Israël geleverde en gesmokkelde wapens, die waren opgeslagen in niet minder dan 15 opslagplaatsen.

Als klap op de vuurpijl is er dan tenslotte de zaak van de bomaanslagen, die naar maatstaven van de huidige toestand in de Arabische wereld (in 2017) met burgeroorlogen en ISIS wellicht haast kinderachtig aandoet, maar die niettemin effectief bleek bij het geven van de laatste zet aan de Iraakse Joden om er vandoor te gaan. Dat de plegers van deze aanslagen Joden, zionisten, waren is wellicht iets dat op grond van de huidige voorhanden zijnde bewijzen niet voor de volle 100 procent

---

112 Ella Shohat, "Sefardim in Israël: Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims". *Social Text* No 19, Autumn 1988, Durham (NC): Duke University Press.

113 Avi Shlaim interview op <http://www.jadaliyya.com/Details/34642>

bewezen geacht kan worden. Maar gezien de hele context van al sinds 1942 bestaande plannen om de Joodse bevolking over te brengen, de aanwezigheid van wapenopslagplaatsen in Bagdad, de rechtbankverslagen uit Bagdad (waarvan we helaas alleen niet te verifiëren vertaalde verslagen uit "Ben Gurion's Scandals" van Giladi hebben), en de overtuiging van de Amerikaanse en Britse diplomatieke vertegenwoordiger die de processen volgden, dat er op de rechtsgang niets viel aan te merken, kan dat echter, naar mijn mening, toch met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid worden vastgesteld.

Aanhangsel

Eén van de belangrijkste redenen dat deze paper veel meer tijd heeft geveerd da ik aanvankelijk voor mogelijk had gehouden, is dat het vrijwel onmogelijk leek om relevante informatie te vinden in de Arabische taal, zoals voor dit vak wordt gevraagd. Er is wel wat in Israël, maar dat bleek niet verkrijgbaar te zijn via de UB van de UvA. Verder is er ongetwijfeld het één en ander in andere buitenland, waaronder Irak, maar daar de hand op leggen ging de eisen die aan deze paper gesteld worden te boven. Uiteindelijk stuitte ik via zoeken op internet op een archief van de Joodse Gemeente in Bagdad, dat in 2003 door de Amerikaanse troepen die Irak waren binnengevallen werd aangetroffen in de kelders van het hoofdkantoor van de (voornaamste) Iraakse *mukhabarat* (inlichtingendienst). De aangetroffen zaken waren op het moment dat ze werden gevonden nat, de kelders waren namelijk ondergelopen. Ze werden daarom meegenomen naar de VS om te worden gerestaureerd. Onder de zaken bevond zich een knipselarchief uit Iraakse kranten van 1950 en 1951, dat via internet te downloaden was (<https://www.ija.archives.gov/viewer/2539/16216>).

Het bestond onder meer uit een ruim aanbod aan anti-Joodse artikelen uit de kranten *al-Yaqdha* en *al-Liwa al-Istiqlal* van de rechtse, nationalistische en anti-Joodse Istiqlal-partij. Zij handelden met name over het clandestiene vertrek van Joden, het feit dat ze hun spullen verkochten, en dat ze soms werden gesnapt. Er was sprake van tenminste één geval dat eindigde in schietpartij bij de Shatt al-Arab in de buurt van Basra, waarbij één van de smokkelaars die hen naar Iran brachten werd gedood. De vluchtelingen in dit geval, 56 in aantal, werden gearresteerd.

Er waren ook andere krantenpublicaties, waaronder bijvoorbeeld één over de economische positie van de Joden die een uiterst belangrijk deel van de Iraakse economie vertegenwoordigden.

Uiteindelijk heb ik gekozen voor de (verkorte) weergave van een aantal verslagen van de debatten over het aannemen van de wet no.1 van 1950, die de Joden de gelegenheid bood te vertrekken als ze hun nationaliteit opgaven. De weergave is deels gedwongen verkort (sommige delen van krantenverslagen zijn moeilijk leesbaar of in het geheel niet meer leesbaar), deels omdat een letterlijke vertaling onnodig lang zou worden. Het gaat uiteindelijk om de sfeer van de debatten.

De wet zelf wordt in krantenverslagen omschreven als bestaande uit de volgende elementen:

- 1) De regering heeft het recht de nationaliteit af te nemen van iedereen die daarvoor een handtekening zet bij een vertegenwoordiger van het ministerie van Binnenlandse Zaken. 2) Wie vlucht verliest zijn nationaliteit, 3) Hetzelfde geldt voor wie langer wegblijft uit Irak dan twee maanden. 4) De minister van Binnenlandse Zaken moet zorgen dat wie tekent het land verlaat, tenzij er nog juridische zaken die hem betreffen niet zijn afgerond. De wet geldt voor een jaar, maar kan op elk moment voor die tijd worden ingetrokken als de koning daartoe beslist.

Al-Nabaa (3 maart 1950) De minister van binnenlandse Zaken (*Saleh Jabr*) verdedigt de wet: De wet is nodig aangezien er geen andere mogelijkheid meer was. Iedereen heeft die situatie opgemerkt die slecht is voor een deel van de Joodse burgers. Daardoor was er de noodzaak dit wetsvoorstel in te dienen.

U weet allemaal, mijne Heren, dat de vluchtbeweging van de Joden al een tijdje bezig is. Deze beweging is doorgegaan en begint beetje bij beetje meer te worden. Het was een individuele zaak, ze gingen niet tegelijk, en maar enkelen hielpen hen. Dat waren maar weinig mensen. Het waren individuen, wat betreft de Joodse burgers zowel als de helpers. Maar helaas heeft het zich zo ontwikkeld dat we niet langer stil kunnen blijven. Diegenen die Irak willen verlaten zijn niet meer enkele individuen zoals eerst, maar in de afgelopen weken waren het groepen van tientallen, of honderden. En diegenen die hen helpen zijn georganiseerde bendes geworden die zijn georganiseerd om het vluchten te vergemakkelijken voor diegenen die Irak op niet legale manier voorgoed willen verlaten. Daarbij worden wetten overtreden.

Er zijn, ter voorbereiding, (ook) centra voor de verkoop van meubels. Die meubels worden nu openlijk verkocht, er zijn nu honderden van die centra. Dat was de situatie bij het aantreden van de huidige regering (*de regering Suwaydi, die kort daarvoor was gevormd, mjh*). Het is daarom noodzakelijk die met wijsheid te verhelpen. We probeerden contact te maken met sommigen in de Joodse gemeenschap om te proberen een einde aan deze ergerlijke situatie te maken en terug te keren tot de legale situatie, maar die taak was te moeilijk voor hen, ze konden het niet stoppen. De nieuwe wet is in het voordeel van de Joodse gemeenschap, want als iemand niet wil blijven, dan willen wij hem niet hier houden.

Fa'eq Samara'i (niet aangegeven maar vermoedelijk afgevaardigd van Istiqlal):

Hij wil niet dat het een toevoeging wordt (op de Wet uit 1933 op de nationaliteit) maar een aparte wet. Het gaat namelijk niet alleen om staatsburgerschap. De wet moet ook gaan over het meenemen van geld. Hij wil dat wordt gekeken wat er in Egypte gebeurt en dat dit een beperkt bedrag wordt, alleen 200 Dinar. De tegoeden van hen die naar Irael gaan moeten worden bevroren. Het is niet eerlijk, zegt hij, dat van de broeders in Palestina hun bezit wordt afgepakt en hun huizen gesloopt en dat dit land burgers die luxe bezitten die laat houden zodat dat naar Israël gaat.

Mohammad Bahr al-'ulum: Hij is het eens met de wet.

Yusuf Mawla: De Joden worden te zeer gerespecteerd. In Israël is er geen respect voor Arabieren.

Afgevaardigde Abdel Razaq: Het is noodzakelijk het voorstel aan te nemen. De mensen moeten er niet te makkelijk over doen. Het is niet een recht van het parlement. Het is een verplichting voor het parlement.

Mousa al-Fadis is het eens met het ministerie van Binnenlandse Zaken, maar wil veranderingen in de tekst.

Mahmud al-Saadi levert kritiek op de tekst, heeft geen politieke bedoelingen.

De minister antwoordt dat Saadi advocaat is geweest en daarom een duidelijke tekst nodig heeft. Kinderen moeten in de wet dezelfde behandeling krijgen als de ouders. Het is een kwestie van bewoordingen.

Ma'amud al-Saadi: de wet is er niet alleen voor de nationaliteit maar ook over de kinderen, de nakomelingen. Kinderen moeten dezelfde behandeling krijgen als hun ouders. Als we dit verwaarlozen zal dat in de toekomst veel problemen opleveren.

Abdel Rahman al-Jalili: De wet heeft het niet over geld. Hij betreft dus alleen maar een deel van de zaak.

Nusa al-Farisi: Ik ben tegen de wet. Het is een internationale zaak. Er is geen reden tot haast.

Ismail al-Ghanim: De wet lijkt nieuwe privileges te geven aan de Joden. Mensen worden verdedigd hoewel ze ons de rug toekeren en ons met de wapens hebben bevochten. Wij vragen dat ze allemaal eruit worden gezet. We hoeven hen geen toestemming te geven en geen privileges.

De minister: We moeten onderscheid maken tussen de Joden die Israël ondersteunen en degenen die dat niet doen en die Iraakse burgers zijn. Alle Iraki's zijn gelijk voor de wet. Wie tegen het belang van de staat ingaat is een vijand, maar anderen zijn dat niet. Dat is niet fair, en het gaat bovendien in tegen het belang van Irak.

Fa'eq Samara'i vraagt opnieuw het woord. Hij zegt dat hij in de wet ingevoegd wil zien dat de tegoeden van hen die gaan worden bevroren.

De minister: Dit zal problemen veroorzaken. Dit is niet goed te doen. De regering kan dit niet accepteren.

Samara'i: Ik heb er opnieuw naar gekeken. Dezelfde redenen maken het noodzakelijk. Het gaat om mensen die de misdaad hebben begaan te vluchten of die vrijwillig afstand hebben genomen van hun nationaliteit. Ze vluchten naar een "vijandige staat". Als het geen Joden waren zou de regering hen zo behandelen dat hen hun tegoeden worden afgenomen, dat is de straf die ze behoren te krijgen. Israël heeft dat ook gedaan. Israël heeft de tegoeden van de Palestijnen bevroren zonder enig recht.

Al-Farisi: Ik weet dat wat ik zeg geen zin heeft (gelach) maar dit artikel heeft absoluut geen zin. Ik wil dat wordt vastgelegd ..... (verder onleesbaar).

Saadi: uit de tekst moet worden geschrapd "volgens het besluit van het parlement". Dat heeft namelijk geen nut.

De krant *al-Umma* schrijft bij de behandeling in de Senaat op 4 maart 1950 (het voorgaande was in de Kamer van Afgevaardigden) de reactie van de Joodse senator Ezra Menahem Daniel:

Deze wet heeft niets te maken met de Joodse gemeenschap. De gemeenschap had te maken met beperkingen van het zakenleven, van hun vrijheid en van een deel van hun burgerrechten, in tegenstelling tot grootste deel van de bevolking. De Joden wonen hier al 3.500 jaar. Het is hun vaderland. Wie wilde gaan was vrij om te gaan. Deze wet maakt de dingen erger voor ze. Dit helpt

niet in de toekomst en heeft niets te maken met de echte redenen voor wat er nu in Irak gebeurt. Het heeft niets te maken met waar de burgers over klagen. Ik weet niet wat de Joodse gemeenschap zal gaan doen. Want de afgelopen twee jaar was de situatie slecht. Onderwijs kon niet worden worden gevolgd, er waren beperkingen op het hebben van banen, om in veel sectoren te werken. Als de regering iets wil doen, laat ze dan iets doen vóór hen, en niet tegen hen.

4 Egypte: klem tussen nationalisme en zionistische dadendrang

Joden woonden sinds mensenheugenis in Egypte. Het grenst aan het gebied dat ooit het koninkrijk Judea is geweest. Jozef was er volgens de Bijbel (en de Qoran) ooit onderkoning. Mozes ontving bij de uittocht uit Egypte volgens de overlevering de Torah op de berg Sinai. Het was bekend terrein. Zo bekend, dat er volgens sommigen al Joden hebben gewoond vóór de Babylonische ballingschap, namelijk op het eiland Elephantine.¹¹⁴ In de tijd van de verovering door Alexander de Grote (332 v Chr.) kwamen er in ieder geval Joden mee naar Egypte. Aan hun aanwezigheid is de eerste vertaling van het 'Oude Testament' te danken, de Septuagint. Moshe Maimonides, de misschien wel belangrijkste Joodse geleerde ooit, vluchtte in de 12e eeuw voor vervolgingen door de heerschappij van de "Moorse" Muwahidun in islamitisch Spanje naar Cairo. Hij werd er lijfarts van Salah al Din (Saladin) en hoofd van de Joodse Gemeente. Na de verovering van Egypte door de Osmaanse Turken in 1517 kwamen er opnieuw Joden naar Egypte, met name vluchtelingen uit het inmiddels weer gekerstende Spanje. In de periode van modernisering van Khedive Ismail, de jaren '60 van de 19e eeuw, en de opening van het Suezkanaal in 1865, nam hun aantal flink toe.

In het begin van de 19e eeuw waren er enkele duizenden Joden in Egypte.¹¹⁵ In 1948, toen de staat Israel werd uitgeroepen, waren het er rond de 80.000 ¹¹⁶ op een totale bevolking van rond de 20 miljoen Egyptenaren.¹¹⁷ De belangrijkste gemeenschappen bevonden zich in Cairo en Alexandrië, maar er waren ook gemeenschappen in kleinere steden als Tanta, Mansoura, Port Said of Ismailiyya. De grootse groepering was die van de Sefardim, Joden die hetzij al eeuwen in Egypte verbleven, dan wel waren gekomen uit Turkije, of streken als de Balkan, andere Midden-Oosterse landen of uit Noord- Afrika. Sommige families waren intussen puissant rijk, zij waren ook de leiders van de gemeenschap. De families Cattawi, Cicurel, Mosseri, en Suarez en Adeh in Cairo, de Menascas, Rolo's en Aghions in Alexandrië. Zij speelden een belangrijke rol in de industrialisatie van Egypte of in de bankwereld, hadden goede betrekkingen met hun niet-Joodse collega's of handelspartners en speelden een rol in het society leven. Zo begon bijvoorbeeld Tala'at Harb de oprichter van de Bank Misr en één van de belangrijkste industriëlen van Egypte die zelf niet Joods was, vroeg in zijn carrière als directeur bij de suikerfabriek van de Cattawi's in Kom Ombo. Eén van de Cattawi's

---

114 Michael M. Laskier, "Egyptian Jewry under the Nasser Regime, 1956-70" *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 3 (Jul., 1995), pp. 573-619.

115 Hayyim J. Cohen. *The Jews of the Middle East*. Jerusalem, Israel Universities Press 1973. p. 10

116 Joel Beinin, *The Dispersion of Egyptian Jewry; Culture, Politics and the Formation of a Modern Diaspora*. Berkely/ Los Angeles/ London: University of California Press, 1998.

117 Selma Botman, *Egypt from Independence to Revolution, 1919-1952*. Syracuse/New York, Syracuse University Press, 1991. p. 22

werd later lid van de directie van zijn nieuwe bank.¹¹⁸ Yusuf Cattawi, voorzitter van de gemeente, was parlamentslid, minister en later lid van de Senaat. Zijn vrouw, geboren Suarez, was een erehofdame, eerst van koningin Farida en later van koningin Nazli. Bij Yusuf Cattawi's aftreden als Senaatslid benoemde koning Faruq diens zoon Aslan in zijn plaats, terwijl Cattawi's andere zoon, René, tegelijkertijd als afgevaardigde van Kom Ombo in het parlement kwam.¹¹⁹

Naast de Sefardim was er een kleinere groep Ashkenazische Joden, afkomstig uit Oost-Europa. Zij hadden hun eigen synagogen. Min of meer een ander apart deel van de gemeenschap waren de Joden die woonden in het middeleeuwse (Fatimidische) gedeelte van Cairo, de Haret al-Yahud, de jodenwijk. Zij waren handwerkslieden of arbeiders en spraken, anders dan de andere groepen, alleen Arabisch. De andere Joodse groepen waren meestal meertalig en spraken meestal niet of slecht Arabisch. Direct naast deze Haret al-Yahud lag een vergelijkbare wijk, de Haret al-Yahud al-Qara'in. Daar woonden Karaitische Joden. Deze laatste, ook Arabischtalige gemeenschap woonde er tenminste al ruim duizend jaar, maar mogelijk nog veel langer. Karaïeten zijn Joden (als zodanig ook tegenwoordig erkend door het opperrabbinaat in Israel) die afwijken van de ons veel bekendere, rabbanitische Joden doordat ze de Talmud afwijzen. Hun leidraad is alleen de volledige joodse Bijbel, de Tanach (het Oude Testament). Ze hebben daardoor hun eigen, van de ons bekendere rabbanitisch joden afwijkende wetten, en ook andere zeden en gebruiken. Zo zijn ze patrilineair, dat wil zeggen dat het geloof wordt overgeërfd via de vader, terwijl dat bij de rabbanitische Joden de moeder is. Ook bidden zij geknield en trekken ze, net als de moslims in de moskee, bij het binnengaan van de synagoge hun schoenen uit.

Het ontstaan van de beweging wordt door de rabbanitische Joden gesitueerd in de 8ste eeuw in Babylonië (Irak) en Perzië, waar het zou zijn ontstaan als gevolg van een conflict. De Karaïeten zelf wijzen op nog oudere wortels die teruggaan tot de periode van de Tweede Tempel in Jeruzalem. Er zijn historici die dit onderschrijven. Zo wijst onder meer de historicus Abraham Geiger op overeenkomsten tussen de Karaïeten met sekten rond het begin van de gewone jaartelling die bekendheid kregen door de vondsten van de Dode Zee rollen.¹²⁰ Joel Beinin schatte hun aantal in Egypte op rond de 5.000 in 1948.¹²¹ Gezien het feit dat er ook een belangrijke Karaïtische middenklasse was (onder meer werkzaam in de edelsmid-branche volgens Beinin maar ook in andere witte boorden beroepen) die buiten de Haret al-Qara'in woonden in wijken al-Abassiya, denk ik dat Beinins schatting te laag was. Een groot deel van de gemeenschap kwam uiteindelijk in Israel

---

118 Joel Beinin, <https://web.stanford.edu/group/SHR/5-1/text/beinin.html>

119 (ibid.) Joel Beinin, <https://web.stanford.edu/group/SHR/5-1/text/beinin.html>

120 Encyclopaedia Judaica, Karaites

121 Joel Beinin, *The Dispersion of Egyptian Jewry.*, pp 39-41

terecht, waar het totaal aantal Karaïeten nu tussen de 30.000 en 50.000 wordt geschat. Naast Karaïeten uit Irak en gebieden als de Krim moet een belangrijk deel van hen uit Egypte afkomstig zijn geweest.¹²²

Nationaliteit

Het grootste deel van de Joden in Egypte had niet de Egyptische nationaliteit. Zij hadden dat overigens gemeen met grote aantallen Grieken, Italianen, Armeniërs en andere buitenlanders, die vooral naar Egypte trokken in de tijd van het graven van het Suez-kanaal en het begin van de industrialisatie van Egypte. Zij waren de "aanjagers" van dit industrialisatie-proces. De "autochtone" Egyptische maatschappij was vooral agrarisch georiënteerd, de elite ervan ontleende zijn status en geld vooral aan landbezit. De "buitenlanders" die in Egypte met de naam "mutamassirun" werden aangeduid (mensen die al langer in Egypte woonden maar er toch niet helemaal bijhoorden), hadden hun geld echter vooral verdiend met de uitbreiding van het spoorwegnet, de katoenhandel, de bankwereld en de industrie, met name de suikerindustrie.¹²³ Het feit dat zij, ook al waren ze vaak al enige generaties in Egypte, toch buitenlanders bleven, was een erfenis van het Ottomaanse rijk, waar geen nationaliteiten bestonden, maar millets, religieuze gemeenschappen met hun eigen leiders en burgerlijke wetten, die werden gerespecteerd en die vreedzaam naast elkaar leefden. Pas in de 20ste eeuw namen nationale staten de plaats in van de millets. De overgang van burger in een millet naar de nationaliteit van een nieuwe staat verliep echter niet meteen voor alle burgers even snel of automatisch.

Een andere reden waarom deze groepen buitenlanders lang buitenlanders bleven, had te maken met de "Capitulaties". Dat was een systeem daterend uit de tijd dat het Ottomaanse Rijk handel dreef met Westerse rijken zoals de Republiek Venetië (de 16e en 17e eeuw) en om die handel te bevorderen een regeling uitvaardigde, waarbij onderdanen van een ander land dan het Turkse rijk zakelijke en andere geschillen konden laten berechten door zogenoemde "gemengde rechtbanken". Die bestonden deels uit consulair personeel van hun eigen nationaliteit, in plaats van de gebruikelijke shari'a rechtbanken. Voor handelaren was dat voordelig en dat was voor veel mutamassirun een reden een Westerse nationaliteit te hebben en te houden. Ongeveer een kwart van de Joden in Egypte was mede daarom Brits, Frans, Italiaans of burger het Habsburgse rijk. Vaak waren die nationaliteiten gekocht. Een ander, kleiner deel van de Joden vroeg en kreeg de

---

122 Encyclopaedia Judaica. Karaïeten menen op grond van een bijbeluitspraak (Genesis 32 ".....ik zal jullie nakomelingen schenken dat zoals het zand van de zee te talrijk is om te tellen") dat het tellen van Joden ongeoorloofd is.

123 Hayyim J. Cohen, *The Jews of the Middle East*, p. 87

Egyptische nationaliteit, die nadat Egypte in 1922 nominaal onafhankelijk was geworden in 1929 bij wet was geregeld. Weliswaar beantwoordde ongeveer de helft van de Joden in Egypte aan de criteria die in deze wet waren gesteld (namelijk dat de familie al vóór 1900 in Egypte woonde) en dat gold zeker voor de inwoners van de oude Joodse wijken, haret al-yahud en haret al-qara'in. Maar het aantal van diegenen die de nationaliteit ook daadwerkelijk verkregen, bleef onder de 10.000.¹²⁴ De rest, ruim meer dan de helft, was stateloos. En diegenen die in later jaren alsnog probeerden de Egyptische nationaliteit te verkrijgen, kregen meestal nul op het rekest. Dat gold overigens niet alleen voor de Joden, maar voor alle "mutamassirun", die in die tijd een kosmopolitische bovenlaag van de Egyptische bourgeoisie vormden. De redenen waarom zij de nationaliteit niet kregen zijn nooit goed onderzocht. Als reden wordt wel genoemd dat autochtone Egyptenaren sterk nationalistisch waren georiënteerd en dus "anderen" op een afstand hielden. Ook ambtelijke traagheid wordt vermeld, maar dat klinkt minder overtuigend.¹²⁵

Het aantal van de mutamassirun werd vóór 1948 op ongeveer een kwart miljoen mensen geschat. Samen met de Koptische Egyptische minderheid waren ze de voornaamste eigenaren en investeerders in de Egyptische industrie. In 1919 waren zij de eigenaars van 91 procent van het in de Egyptische industrie geïnvesteerde kapitaal. In 1948 was een groter aantal "autochtone" Egyptenaren bij de industrie betrokken geraakt en was hun in ondernemingen geïnvesteerde aandeel inmiddels flink toegenomen, maar ook toen was het aandeel van Kopten en mutamassirun nog altijd 61 procent.¹²⁶ Het project van de Bank Misr, om zoveel mogelijk met Egyptisch kapitaal een eigen Egyptische industriële bourgeoisie te creëren, kon ook niet om buitenlands en mutamassir kapitaal heen.¹²⁷

Afgezien daarvan leverden deze categorieën ook, in de jaren voor de revolutie het grootste aantal advocaten, doktoren en andere beoefenaars van vrije beroepen. Dat kwam door het systeem van internationale scholen, dat aanvankelijk door missionarissen was opgezet en later ook door Britse en Amerikaanse seculiere organisaties werd gerund. Voor de Joodse bourgeoisie kwamen daar ook de scholen van de "Alliance israelite universelle" bij. De groep mutamassirun en verwesterde Egyptenaren die dit soort onderwijs volgden, spraken hun talen en waren in het algemeen 14 keer meer gealfabetiseerd dan het Egyptische gemiddelde.¹²⁸ Daar stond echter vaak tegenover dat,

---

124 Joel Beinin, *The Dispersion of Egyptian Jewry*, p. 38.

125 Onder meer Selma Botman, *Egypt from Independence to Revolution, 1919-1952*. Syracuse/New York, Syracuse University Press, 1991, wijst op het nationalisme van de "autochtone" Egyptianen

126 . Selma Botman. *Egypt from Independence*, pp 83 en 84.

127 Joel Beinin and Zachary Lockman. *Workers on the Nile, Nationalism, Communism Islam, and the Egyptian Working Class, 1882-1954*, Cairo: The American in Cairo University Press, 1998, p.11

128 Botman, *Egypt from Independence*, p. 92

hoewel zij een veelvoud van vreemde talen spaken, met name Grieks, Frans en Italiaans, ze in het geheel geen of gebrekkig Arabisch spraken. In het geval van de Joodse effendiya (bourgeoisie) was ook Ladino of Jiddisch nog vaak een voertaal.¹²⁹

In 1937 kwam er een verandering in de status van de mutamassirun, doordat er tijdens de Conventie van Montreux werd besloten dat de Capitulaties en de gemengde rechtbanken in een periode van 12 jaar geleidelijk zouden worden afgeschaft.¹³⁰ Daarmee vervielen de voordelen van de "gemengde" rechtbanken. Zij maakten plaats voor een rechtssysteem van de staat dat was geënt op de Code Napoléon. Het leek een hinderpaal minder op weg naar het Egyptianiseren van de mutamassirun. In 1947 kwam echter onder invloed van sterk nationalistische tendensen een streven op gang om de Arbeid te "Egyptianiseren". Er kwam een "Wet op de ondernemingen" die bepaalde dat ondernemingen een minimum van 75 procent aan Egyptische werknemers in dienst moesten hebben, van de "blauwe boorden" arbeiders was dat zelfs 90 procent. Verder moest 51 procent van het geïnvesteerde kapitaal Egyptisch zijn en moesten 40 procent van de directieleden de Egyptische nationaliteit hebben.¹³¹ Dat was een maatregel die ook Joodse bedrijven zwaar trof, bijvoorbeeld de warenhuizen van de familie Cicurel, "Oreco" en "Les Grands Magasins", waar het personeel tot dan toe voornamelijk Joods was, altijd alleen Frans had gesproken en overwegend niet de Egyptische nationaliteit bezat.¹³² Men schikte zich. Cohen voert echter aan dat al in die tijd een flink aantal mensen dat zijn baan verloor vertrok, hetzij naar het Israel in wording, hetzij naar andere buitenland.¹³³

Politiek

Eind jaren '30, in de tijd van toegenomen industrialisatie en dienovereenkomstig toegenomen aantallen industriearbeiders en vakbewegingen, nam ook het aantal Joden toe dat zich met politiek ging bezighouden. Joden stonden aan de wieg van niet minder dan vier communistische groeperingen. Of zelfs vijf, als we hun invloed op het ontstaan van de communistische beweging in Soedan meetellen. Soedan vormde toen nog één geheel met Egypte. De meesten van hen spraken nauwelijks Arabisch, maar ze voelden zich wel degelijk Egyptenaar en de beweging was sowieso een internationalistische beweging, dus ze zagen het ook niet als een belemmering. En merkwaardig genoeg was het dat ook lang niet in alle gevallen. Eén van de meest uitgesproken leiders, de

---

129 André Aciman. *Uit Egypte*. Amsterdam, Meulenhof, 1995

130 Botman, *Egypt from Independence*. p. 39

131 Marius Deeb, "The Socioeconomic Role of the Local Foreign Minorities in Modern Egypt, 1805-1961". *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 1 (Jan., 1978), pp. 11-22

132 Beinini, *The Dispersion*, p. 21

133 Cohen, *The Jews of the Middle East*, p. 89

Franstalige Henri Curiel, zoon van een bankier, was een charismatisch leider die ondanks zijn gebroken Arabisch veel mensen, ook arbeiders wist te inspireren. Hij werd uiteindelijk in het begin van de jaren '50 het land uitgezet en zette daarna zijn werkzaamheden met een kleine kring getrouwen voort vanuit Parijs. In Egypte is zijn naam echter ook nu nog steeds bekend als één van de "vaders" (zij het door zijn Joodse afkomst en betrokkenheid bij Israël/Palestina omstreden vader) van de communistische en linkse beweging.¹³⁴

Behalve de honderden, of mogelijk meer dan duizend Joden die als communisten actief waren (de precieze aantallen zijn niet bekend) was een ander deel van de Joden geïnspireerd door het zionisme. De ideologie werd onder meer verbreid via de door de Alliance israelite universelle geïmporteerde docenten op vooral middelbare scholen. Maar de jeugdbewegingen als de linkse HaShomer HaTzair (Jonge wachters), de gelovige Bné Akiva en de rechtse nationalistische Beitar trokken over het algemeen een aanhang van niet meer dan enkele honderden. In het midden van de jaren '40 kwam er een lichte verandering. Vanaf dat moment werden ook afgezanten van het Joods Agentschap in Palestina naar Egypte gezonden. Het waren de jaren waarin de toevloed van Joden naar Palestina uit Europa onder invloed van de Tweede Wereldoorlog en Hitlers jodenvervolgving tot staan was gekomen. Binnen de zionistische beweging leidde dat tot een heroriëntatie, waarbij de belangstelling in plaats van op de Duitse, Poolse en Russische Joden nu vooral werd gericht op de Joden uit de diverse Arabische landen. Hun aantallen waren nodig omdat een Joodse staat anders niet levensvatbaar zou worden, was de gedachte. Zij moesten worden overgehaald om te emigreren. In 1942 adopteerden de zionisten in Palestina daarvoor het "Plan van een miljoen"¹³⁵ waarin details omtrent de komst van de Joden uit de Arabische landen naar Israël waren uitgewerkt. De toegenomen belangstelling uit Palestina zorgde echter niet meteen voor een groter enthousiasme voor het zionisme onder de Egyptische Joden. In het algemeen waren zij niet zo geïnteresseerd of zelfs anti-zionistisch.¹³⁶ Zionisme werd toch in de eerste plaats gezien als een uitvinding van Europese Joden voor Europese omstandigheden. In de meeste andere Arabische landen was dat overigens niet anders.

Spanningen

---

134 Beinin, *The Dispersion*. pp. 142 – 163. Zie ook: Gilles Perrault, *Un homme à part*. Parijs: Editions Bernard Barraud, 1984. Marius

135 Esther Meir-Glitzenstein, "From Eastern Europe to the Middle East: The reversal in Zionist policy vis-à-vis the Jews of Islamic countries". *Journal of Israeli History*, 20:1, 24-48, 2001
Yehouda Shenhav, "The Phenomenology of Colonialism and the Politics of "Difference", *European Zionist Emissaries and Arab Jews in Colonial Abadan*". *Social Identities*, Vol. 8 No. 4 pp. 522-45, Taylor and Francis.

136 Laskier "Egyptian Jewry"

Van belang was in de vooroorlogse jaren de opkomst van de Moslim Broederschap in 1928 en de rechtse, ook qua uiterlijk min of meer op fascistische voorbeelden (Mussolini en nazi-Duitsland) geënte rechts-nationalistische Misr al-Fatat (Jong Egypte). Zowel de Moslim Broeders als Misr al-Fatat waren mede beïnvloed door de kwestie Palestina en waren krachtig pro-Palestijns. Nazi-propaganda vond in de jaren '30 eveneens zijn weg naar het Midden-Oosten en naar deze bewegingen, maar het waren toch vooral de gebeurtenissen in Palestina die invloed hadden. In 1936 en in 1939 waren er demonstraties in verband met de opstand in Palestina. En in 1945 liep een herdenking van de 28ste verjaardag van de Balfour Verklaring in Cairo, die was georganiseerd door de Moslim Broederschap, uit de hand. Een Ashkenazische synagoge in de wijk Muski werd in brand gestoken en brandde af, Tora rollen verbrandden mee en een aantal gebouwen, waaronder een soep-keuken en een Joods oude lieden-tehuis, werd beschadigd.¹³⁷ De rellen verspreidden zich de volgende dag ook naar andere wijken waarbij ook winkels van niet-Joden werden geplunderd. Zes mensen vonden de dood. De opperrabbin van Egypte Haim Nahum Effendi stuurde naar aanleiding van de gebeurtenissen een brief naar premier Nuqrashi, waarin hij protesteerde tegen het geweld tegen Joden. Koning Faruq, Nuqrashi en de secretaris-generaal van de net gevormde Arabische Liga, Azzam Pasha, veroordeelden het anti-Joodse geweld. De koning ontving rabbijn Nahum in audiëntie en premier Nuqrashi bezocht een aantal getroffen plaatsen.¹³⁸

Het was een voorproefje. Grotere problemen voor de Joodse gemeenschap kwamen er pas in 1948, tijdens wat Israel zijn "Onafhankelijkheidsoorlog" noemde en wat in de Arabische wereld de geschiedenis zou ingaan als de Nakba, de verdrijving van de Palestijnen. Egypte nam deel aan de oorlog tegen de nieuwe Joodse staat. Het vaardigde in '48 de noodtoestand uit, stelde perscensuur in en zette ongeveer 1300 mensen gevangen in kampen in Abu Qir, Huckstep (een oude Britse legerbasis in de buurt van Cairo) en al-Tur. Onder hen waren Europese en andere vijanden, plus een 300-tal zionisten en een aantal communisten, onder wie eveneens een 300-tal Joden. Het zionisme, dat tot dan toe legaal was geweest, werd verboden en werd tot ontsteltenis van de zionisten, gelijk gesteld aan communisme, (iets wat trouwens in die tijd op meer plaatsen gebeurde, waaronder Irak). Zionistische organisaties werden ontbonden of gingen ondergronds, afgezanten uit Israel verdwenen van het toneel. Bezittingen van geïnterneerde personen, waaronder veel bedrijven, werden overgenomen door de staat. De oorlogsopwinding ging ook gepaard met aanslagen onder meer met met bommen op de Karaitisch-Joodse wijk (21 doden), en later nog een keer op de rabbanitische wijk (19 doden). Ook waren er brandstichtingen en vernielingen van verschillende winkels en

---

137 Laskier, "Egyptian Jewry"

138 Bein, The Dispersion, pp. 64 en 65

bedrijven, waaronder de warenhuizen van de familie Cicurel.¹³⁹

Veruit de meeste geïnterneerden werden na enkele maanden in het voorjaar van 1949 weer vrijgelaten (de rest in de zomer) en de bezittingen, die overigens als het om bedrijven ging intussen vaak verliezen hadden geleden, werden teruggegeven. Een grote groep Joden, zo'n 20.000 van de naar schatting 80.000 besloot in de periode van mei 1948 tot januari 1949 dat de stichting van Israël hun situatie in Egypte op scherp had gesteld en dat het beter was uit Egypte te vertrekken. Minder dan de helft van hen ging naar Israël.¹⁴⁰

De episode was intussen ook gepaard gegaan met felle campagnes van de nieuwe Israelische regering en de diverse Joodse organisaties in de Westerse wereld, waarin de meest alarmerende berichten werden rondgestrooid over de behandeling van de Joden in Egypte (en andere Arabische landen). Er werd in heftige termen geschreven over discriminatie, aanvallen van boze menigten, grootscheepse interneringen, foltering, en het afpakken van bezittingen.¹⁴¹ Uiteraard waren deze berichten overdreven en grotendeels onwaar. Maar de overdrijving was dan ook niet alleen een uiting van bezorgdheid over het lot van de Joden. Het was tevens een uiting van een zionistische tendens om de Joden in de Arabische landen onder de noemer van het zionisme te brengen en de wereld ervan te doordringen dat ook zij in Israël thuis hoorden en alleen daar veilig waren. Het zette Arabische regeringen, waaronder dus ook de Egyptische, onder druk. En het maakte dat de Joodse gemeenschappen in toenemende mate werden geassocieerd met Israël.

Operatie Suzanna

De situatie van de overgebleven 60.000 Joden raakte na de woelige periode van deze oorlog in 1949 weer geleidelijk genormaliseerd voor zover dat in Egypte in die woelige jaren, eind jaren '40 en begin jaren '50 met elkaar opvolgende stakingen, regeringswisselingen en rellen, mogelijk was. Maar op 23 juli 1952 vond, na dagen van heftige onrust en brandstichtingen, een gebeurtenis plaats die de geschiedenis van Egypte drastisch zou veranderen. Een groep "Vrije Officieren" greep de macht, zette koning Faruq en diens familie het land uit en benoemde generaal Naguib tot president. De nieuwe regering zag het als haar taak om Egypte te moderniseren en de inkomsten minder afhankelijk te maken van de monocultuur van katoen. Zij voerde onder meer al snel een ingrijpende landhervorming door die vooral te koste ging van de oude landadel. De verhouding met de Joodse gemeenschap was in die eerste jaren echter zonder meer goed. President Naguib bezocht zelfs op

---

139 Beinin, *The Dispersion*, pp. 67 en 68

140 Laskier "Egyptian Jewry".

141 Beinin, *The Dispersion*, p. 60

Jom Kippoer in 1952 de grote synagoge in de 'Adly straat in Cairo en begroette daar opperrabbijn Haim Nahum.¹⁴² Hetzelfde jaar bezocht hij ook de Karaïtische synagoge in 'Abassiya om daar de hand te drukken van opperrabbijn Babovitch en bestuurders van de gemeenschap.¹⁴³ Zoiets was nooit eerder vertoond. Binnen de Vrije Officiëren ontstond echter onenigheid over de te volgen politiek, die ertoe leidde dat Mohammed Naguib in 1954 afstand deed. Gamal 'Abdel Nasser, die al vanaf het begin een leidende positie innam, werd de nieuwe president.

Eén van de doelen die de Vrije Officiëren zich hadden gesteld was de totale onafhankelijkheid van het land. Tot dat doel werden al snel na de revolutie gesprekken gevoerd met Engeland over een wijziging van het samenwerkingsverdrag van 1936 dat de Britten Egypte hadden opgedrongen, en over een aftocht van de Britse troepen uit de Kanaalzone. Israël zag dit laatste als een gevaar, omdat een vertrek van de Britten een bufferzone zou wegnemen die verhinderde dat de Egyptenaren direct tegenover Israël kwamen te staan.¹⁴⁴ Mogelijk is dat de reden is geweest dat een ondergrondse zionistische organisatie onder leiding van Israelische geheime agenten in 1954 een reeks bomaanslagen pleegde, die de schijn moesten wekken dat Egypte anti-Brits en anti-Westers was en die landen tegen Cairo zouden opzetten. Of dat werkelijk de opzet was zal mogelijk nooit echt duidelijk worden. De Israelische regering was buiten de hele opzet gehouden en wist ook van niets, wat toen de zionistische organisatie werd opgerold tot heftige ontkenningen leidde en beschuldigingen dat de zaak door Egypte in scene was gezet. Pas veel later gaf Israël zijn betrokkenheid toe, maar dat leidde niet tot veel meer duidelijkheid, want nooit is duidelijk geworden wie in Israël de opdracht heeft gegeven (al zijn er wel verdenkingen, bijvoorbeeld dat het premier David ben Gurion zelf kan zijn geweest) en waarom. Documenten zijn nooit vrijgegeven en waarschijnlijk intussen ook vernietigd. Feit is in ieder geval dat er in 1954 een bomaanslag werd gepleegd op het centrale postkantoor van Alexandrië en kort daarna rond 23 juli (de verjaardag van de revolutie) op bibliotheken van de Amerikaanse Informatiedienst in Cairo en Alexandrië, op het centrale treinstation in Cairo en op bioscopen in Alexandrië en Cairo.

De aanslagen gingen in Egypte de geschiedenis in onder de naam "Operatie Suzanna" en kregen in Israël de naam "Lavon-Affaire", naar de toenmalige Israelische minister van Defensie, die toen duidelijk werd dat Israël erachter zat, de schuld in de schoenen geschoven kreeg. De daders werden snel gepakt. Onder meer doordat een bom afging in de broekzak van één van hen, Philip Nathanson,

---

142 Muhammad Abd el-Wahab Sayed-Ahmed, *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*. Cairo: The American University in Cairo Press, 1991. p.101

143 Beinun, *The Dispersion*, p. 79

144 Muhammad Abd el-Wahab Sayed-Ahmed, *Nasser and American Foreign Policy*, p. 105.

op het moment dat hij in de foyer van een bioscoop stond. Hij raakte daarbij zwaar gewond.¹⁴⁵ In december 1954 volgden processen, waarbij vier daders ter dood werden veroordeeld, de arts Moussa (Moshe) Marzouq, Sami (Shmu'el) Azar, en twee Israelische agenten, John Darling (Avraham Dar) en Paul Frank (Avraham Seidenweg). De laatste twee in absentia, zij hadden tijds Egypte verlaten. Marzouq en Azar werden in januari 1955 geëxecuteerd. Hun medeverdachten Marcelle Ninio en Robert Dassa kregen levenslang, Victor Levy en Philip Nathanson 15 jaar (zij werden allemaal in 1967 vrijgelaten bij de uitwisseling van krijgsgevangenen). Me'ir Meyuhas en Me'ir Zafran kregen ieder zeven jaar. Twee mensen werden vrijgesproken. Max Binner, een majoor van de Israelische inlichtingendienst, pleegde zelfmoord in zijn cel, hoewel hij niet rechtstreeks betrokken was. En de huisbaas van Marcelle Ninio, die niets met de zaak te maken had, pleegde ofwel zelfmoord of werd doodgeslagen door de Egyptische inlichtingendienst.¹⁴⁶

De affaire droeg bij tot een zekere verwijdering tussen de Joodse bevolkingsgroep en de overige Egyptenaren, onder meer omdat de daders Egyptische zionisten waren uit verschillende lagen van de bevolking (Marzouq was bijvoorbeeld een Karaïtisch Joodse arts), en ook door het feit dat de Israelische regering, die van niets wist, lange tijd volhield niets met de zaak te maken te hebben. Dal leidde in de Israelische en buitenlandse pers tot opgewonden beschuldigingen over anti-Joods optreden van de Egyptische regering en in scene gezette processen. In Israel zelf had de zaak trouwens ook minder fraaie gevolgen. Er waren beschuldigingen van de chef van de geheime dienst Gibli, die overigens nooit hard gemaakt konden worden, dat minister van Defensie Lavon de opdracht had gegeven, terwijl Lavon weer kringen rond Ben Gurion en Ben Gurion zelf ervan beschuldigde dat zij werkelijk alles in het werk stelden om te verhinderen dat hij zich ooit vrij zou kunnen pleiten van schuld. De zaak werd verder gecompliceerd doordat Paul Frank (Avraham Seidenweg) later werd ontmaskerd als een dubbelspion en in Israel daarvoor 10 jaar gevangenisstraf uitzat. Onder meer Marion Woolfson suggereert daarom dat de hele operatie van tevoren aan de Egyptenaren werd verraden.¹⁴⁷ Een reden die zij geeft, zou kunnen zijn geweest dat er sprake van was dat er geheime besprekingen zouden plaatsvinden tussen Nasser en premier Moshe Sharett, en dat die verhinderd moesten worden.¹⁴⁸ Hoe dat ook zij, een feit is dat Nasser inderdaad zijn leven lang een kanaal open heeft gehouden voor mogelijke geheime besprekingen

---

145 Beinin, *The Dispersion*, pp. 19, 20

146 Beinin, *The Dispersion*, p. 19

147 Marion Woolfson, *Prophets in Baylon, Jews in the Arab World*. London: Faber and Faber, 1980. pp., 201

148 Beinin, *The Dispersion*,. Op p 20 haalt hij Seidenweg aan, die dit later suggereerde.

met de Israeli's, onder meer via de ambassade in Parijs en via zijn vertrouweling Ali Sabri.¹⁴⁹

1956

Michael Laskier meldt dat er begin 1956 nog een aantal van ongeveer 50.000 Joden was in Egypte.¹⁵⁰ Operatie Suzanna leidde niet meteen tot een uittocht onder hen. Hun zwaarste beproeving kwam echter datzelfde jaar 1956 in de vorm van wat in het Westen de Suez-crisis zou gaan heten en in Egypte de "tripartite agressie". Er gingen mislukte onderhandelingen met de Amerikanen over wapenaankopen aan vooraf.

Nassers primaire machtsbasis was het leger. Modernisering van de bewapening van dat leger was daarom een strikte eis. Zeker nadat de VS met Irak en Turkije in 1955 het "Bagdad Pact" opzette tegen de Sovjet-Unie, iets waardoor Nasser die koste wat kost neutraal wilde blijven, zich bedreigd voelde. Een raid, die Israel enkele dagen na de ondertekening van dat Bagdad-pact uitvoerde op de Egyptische troepen in Gaza, waarbij 36 soldaten en twee burgers werden gedood, wakkerde de haast nog verder aan. Nasser was in diezelfde tijd in gesprek met de Amerikanen over wapenleveranties. Maar de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken John Foster Dulles toonde geen haast en bleef weifelen, ondanks het feit dat Nasser zich verzoeningsgezind uitte over Israel en liet blijken dat een aftocht van de Britten uit de zone van het Suez-kanaal zijn échte prioriteit had. Uiteindelijk noemde Nasser ongeduldig een uiterste datum. Dulles, die dacht dat Nasser blufte, liet die passeren, en daarop ging Nasser in op een toezegging uit het Oostblok dat hij in Tsjechoslowakije wapens kon kopen. Dit leidde tot een verdere, ernstige verwijdering tussen hem en de Amerikanen en Dulles trok vervolgens ook de belofte in om zorg te dragen voor de financiering van de "Hoge Dam" bij Aswan. Een dam die Nasser onontbeerlijk achtte voor de verbetering van de landbouw en de levering van elektriciteit voor de uitbouw van moderne industrie. En dat leidde weer tot Nassers stap om de Maatschappij van het Suez-kanaal te nationaliseren.¹⁵¹ Eveneens werd dat de reden dat de dam uiteindelijk door de Sovjet-Unie werd gebouwd.

De keten van gebeurtenissen was echter intussen de aanleiding voor de tripartite agressie van Engeland, Frankrijk en Israel tegen Egypte. Nadat de Amerikanen definitief hun bijdrage aan de bouw van de Hoge Dam bij Aswan hadden geschapt, besloot Nasser op 26 juli het Suez-kanaal te nationaliseren om op die manier aan de nodige gelden te komen. Het antwoord kwam eind oktober.

---

149 Khaled Mohi El-Din, *Memories of a Revolution*. Cairo: The AUC Press, 1995 pp.130 en 131

150 Michael Laskier, "Egyptian Jewry under the Nasser regime" (op. cit.)

151 Muhammad Abd el-Wahab Sayed-Ahmed, *Nasser and American Foreign Policy*, pp. 105-121.

Israel rukte door de Sinai woestijn op naar het Kanaal, en Frankrijk en Engeland stelden, zoals de drie landen tevoren hadden afgesproken, een ultimatum en bombardeerden enkele dagen later de steden Suez, Ismailiyya en Port Said, terwijl ze parachutisten dropten langs het Kanaal. De bedoeling was geweest het Kanaal terug te veroveren en Nasser te verdrijven, maar in plaats daarvan moesten de partijen zich onder druk van Amerika en de USSR weer terugtrekken. Egypte kwam uit de strijd tevoorschijn als de morele winnaar. Engeland beleefde zijn laatste nederlaag als koloniale mogendheid en het Kanaal bleef een aantal maanden geblokkeerd.

Nasser reageerde buitengewoon fel. Hij riep de noodtoestand uit, beknotte de persvrijheid, en pakte Britse, Franse en Joodse onderdanen op. Precieze aantallen arrestaties zijn niet bekend, maar bij de Joden ging het om minimaal enkele honderden. Bezittingen van de geïnterneerden werden in beslag genomen. Daarenboven werden Joodse werknemers van de in beslag genomen firma's ontslagen, terwijl veel anderen ook hun banen kwijtraakten bij de overheid of bij niet-Joodse ondernemingen. Er waren berichten dat veel families een tijdlang een soort huisarrest hadden, dat door de bawab (de huismeester van hun huys) werd gecontroleerd en in stand gehouden. Handelaars ondervonden problemen met vergunningen en kredieten. Enkele honderden Joden werden uitgewezen, sommigen met de Britse of Franse nationaliteit, anderen statelozen, en sommigen Egyptische zionisten. De situatie leidde tot een ware uittocht, waarbij de vertrekkenden voor zover Egyptisch, afstand moesten doen van hun nationaliteit. Allen moesten bovendien bij voorbaat afzien van eventuele claims op Egypte wegens achtergelaten bezit en beloven nooit meer terug te keren. Geschat wordt dat tussen de 23.000 en 25.000 Joden tussen 22 november 1956 en 30 juni 1957 zo Egypte verlieten, onder wie meer dan 6.000 die per schip gingen, dat was gehuurd door het Internationale Rode Kruis met geld van de United Jewish Appeal.¹⁵² Laskier, aan wie deze gegevens zijn ontleend, vermeldt verder dat er ook uitgebreide antisemitische campagnes plaatsvonden, die op nazi-wijze werd gevoerd, onder meer door naar Egypte gevluchte oud-nazi's.¹⁵³ Dergelijke berichten hebben in die tijd onder meer ook in de Westerse pers volop gecirculeerd. Het was in die tijd niet ongebruikelijk in het Westen om Nasser, wiens nationalisatie van het Suez-kanaal als een uiterst anti -Westerse daad werd opgevat, een tweede Hitler te noemen, zoals bijvoorbeeld de Britse leider Anthony Eden deed. Gilbert Achcar schrijft onder de kop "Nasserism and antisemitism" over de onfrisse campagnes van Israel en Joodse organisaties in het buitenland uit de tijd om Nasser voor te stellen als een kloon van Hitler en het regime als ten diepste anti-Joods.¹⁵⁴ Een goed voorbeeld

---

152 Laskier, "Egyptian Jewry under the Nasser regime".

153 Laskier. Ibid.

154 Achcar, *The Arabs and the Holocaust*, pp. 193-200

daarvan is het rapport "The Black Record, Nasser's Persecution of Egyptian Jewry" van het American Jewish Congress uit 1957, waarin de vergelijking Hitler-Nasser een belangrijke rol kreeg toebedeeld.¹⁵⁵ Stemmingmakerij tegen Nasser heeft het Westen lange tijd parten gespeeld, zonder dat daar een duidelijke grond voor bestond. Ook verhalen die in de jaren vijftig de ronde deden over gevluchte nazi's die in Egypte aan de ontwikkeling van raketten werkten, bleken later totaal ongefundeerd. Achcar is er zeker van dat Nasser nooit blijk heeft gegeven van klassieke anti-joodse sentimenten behalve één keer, toen hij in een interview de Protocollen van de Wijzen van Zion aanpreef, die hij blijkbaar kort tevoren onder ogen had gehad zonder te weten dat het om een vervalsing ging. Wel was er in Egypte na '56 vermoedelijk sprake van een heftige anti-Israëlische rancune die zich ook uitte jegens de Joodse Egyptenaren. Ik heb in de vroege jaren '90 met eigen ogen de geweldige vernielingen gezien die aan de Joodse begraafplaats Bassatim waren toegebracht zonder dat ik er ooit in ben geslaagd vast te stellen, wanneer die precies hebben plaatsgevonden. Men wist het niet of praatte het er liever niet over. Maar waarschijnlijk was dat in 1956 gebeurd, hoewel 1967 ook in aanmerking komt. Mogelijk was het beide.

Slotfase

Zoals hierboven al beschreven was de Egyptische industrie en de bijbehorende kapitalisatie ervan in 1948 nog voor 61 procent in handen van een (overwegend) buitenlandse minderheid, de niet Egyptische christenen, Grieken, Fransen, Britten, Italianen, Armeniërs en Joden. De coup in 1952 van de Vrije Officiëren bezegelde in feite hun lot. Het nieuwe bewind van eerst Naguib en later Nasser, begon met het aanpakken van het grootgrondbezit en landhervormingen. Het volgende doel in het kader van het moderniseren van Egypte was industrialisatie. Het streven naar de bouw van de Hoge Dam bij Aswan was daar een belangrijk onderdeel van. Verwikkelingen met het Westen rond de financiering van dat project leidden tot het nationaliseren van het Suez-kanaal in 1956, en dat werd weer aanleiding voor de "Tripartite agressie" van Israël, Engeland en Frankrijk tegen Egypte, die door Egypte beantwoord werd met het massaal naasten van Fransen, Engelsen en Joden bezit. Het luidde een nieuwe fase in in het karakter van het regime, waarbij de ontwikkelingen steeds meer gingen in de richting van het Egyptische staatsbezit van de voornaamste productiemiddelen en een planeconomie. Dit ging hand in hand met nationalistische tendensen, waarvan de Vrije Officiëren zelf trouwens een exponent waren. De "buitenlandse Egyptenaren", die tot dan één van de belangrijkste factoren, zij het de belangrijkste factor, waren geweest van de Egyptische industrie, waren vanzelfsprekend de voornaamste slachtoffers van deze politiek. John

---

155 The Black Record, Nasser's Persecution of Egyptian Jewry. New York: The American Jewish Congress, 1957

Waterbury meldt dat na de Tripartite veldtocht:

"By Laws 22, 23 and 24 of January 1957 alle commercial banks, insurance companies, and commercial agencies for foreign trade were fully Egyptianized in management and capital. Nine banks, including Barclay's and Crédit Lyonnais, were sold to Egyptian public sector banks. Nearly two hundred foreign-owned insurance companies were purchased by three newly created Egyptian insurance companies. Other French and British assets were placed under the control of the Economic Organization, a public holding company created in January 1957." ¹⁵⁶

Iets verderop merkt hij op dat voor de Britse bezittingen later een (flink ondergewaardeerde) compensatie van 25 miljoen LE (Egyptische ponden) werd betaald en voor de Franse bezittingen een onbekend bedrag bovenop de 27,5 miljoen LE voor de bezittingen van de Suez Kanaal Company. Laskier heeft het ook over een Italiaans-Egyptische overeenkomst over compensatie. ¹⁵⁷ Waterbury vervolgt:

"The Suez war was thus a major watershed. The state found itself the owner of considerable assets and from then on until 1967 there was no turning back on the systematic expansion of the public sector." ¹⁵⁸

Het was een begin van een situatie waarin alle investeringen in handen van de staat kwamen. In 1960 nam de staat Bank Misr en de Nationale Bank over. De pers volgde. In 1961 kwam de totale importsector in handen van de overheid, plus het grootste deel van de export, inclusief die van de katoen. In 1962, na het ontbinden van de unie met Syrië, werd bovendien het bezit van de 600 rijkste families in Egypte (moslims, Kopten zowel al Joden) genationaliseerd. Sommige leden van die families werden gearresteerd. Volgens het "Nationale Handvest" van dat jaar was er vanaf dat moment alleen nog sprake van "staatskapitalisme". ¹⁵⁹

In de periode tussen 1957 en 1960 vertrokken ongeveer 36.000 Joden, meldt Laskier. Ongeveer 8.000 tot 10.000 bleven achter. ¹⁶⁰ Het vertrek van de 36.000 was te herleiden tot een combinatie

---

156 John Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat, the Political Economy of Two Regimes*. Princeton: Princeton University Press, 1983. pp. 68 and 69

157 Laskier, "Egyptian Jewry under the Nasser regime".

158 Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, p. 69

159 J.P Vatikiotis, *The History of Egypt from Muhammad Ali to Mubarak*. London: Weidenfeld and Nicholson, 3rd ed. 1985. pp.393 and 394.

160 Laskier, "Egyptian Jewry under the Nasser regime"

van factoren: de hierboven vermelde onteigeningen, de Company Wet van 1947 die ondernemingen ertoe dwong dat 75 procent van hun werknemers de Egyptische nationaliteit moeten hebben (waardoor veel Joden hun baan verloren). Verder de maatregelen tegen communisten en zionisten in 1948; de Operatie Susanna van 1954 die in Egypte de mening versterkte dat Joden een soort dubbele loyaliteit konden hebben, hoe hard opperrabbijn Chaim Nahum ook riep dat de Joden Egyptenaren waren met een andere godsdienst en niet anders. En tenslotte de Tripartite Veldtocht van 1956 die niet alleen het begin van een periode van een reeks eindeloze onteigeningen inluidde, maar die zeker nog verder bijdroeg aan een verdere verwijdering tussen Joden en anderen. Het vertrek van de Joden vond zonder twijfel plaats in deze context van onteigeningen en het egyptianiseren van de economie. Dit streven zou ook uiteindelijk leiden tot het vertrek van ongeveer alle mutamassirun, onder wie bijvoorbeeld alleen al zo'n 100.000 Grieken,¹⁶¹ Dit vertrek vond echter pas na 1960 plaats.¹⁶² Voor de Joden kwam het allemaal enkele jaren eerder. Voor hen speelden dan ook andere zaken een rol dan alleen de onteigeningen en egyptianisering van de economie. Laskier zoekt die andere zaken in de "antisemitische" benadering door de regering en de uitwijzingen in november 1956 van zo'n 500 staatloze Joden, plus een onbekend aantal Joden met de Franse en de Britse nationaliteit (die uiteraard allemaal gevolgd werden door hun gezinnen). Ook wijst hij op de specifiek tegen zionisten gerichte aanpak van de Egyptische regering, die onder meer tot uiting kwam in aanvullingen op de nationaliteitenwet, die het voor zionisten onmogelijk maakte om Egyptenaar te worden en de Egyptische regering bovendien de macht gaf om van die zionisten die al Egyptenaar waren de nationaliteit weer af te nemen.¹⁶³

Wat de, zoals Laskier het noemt, de "antisemitische benadering" van Nasser en zijn regering betreft, vrees ik echter dat dit een misbruik van de term "antisemitisme" is waar Israeli's zich vaker aan schuldig hebben gemaakt. Zie ook wat ik hierboven daarover schreef. Egypte wees weliswaar Joden uit, maar dat waren hetzij burgers van de landen die Egypte hadden aangevallen, namelijk Engeland en Frankrijk, hetzij zionisten die geacht konden worden gemene zaak te maken met Israel, het derde land dat Egypte had aangevallen. Er waren, met andere woorden wel degelijk redenen om in ieder geval sommige Joden als vijanden van Egypte te beschouwen. Na twee oorlogen die de twee landen hadden gevoerd en de Operatie Suzanna waarin Egyptische zionisten een duidelijke anti-Egyptische rol hadden gespeeld, was moeilijk vol te houden dat het wantrouwen ten opzichte van in ieder geval een deel van de Joden geheel uit de lucht kwam vallen. Maar of de criteria voor

---

161 Het aantal wordt genoemd in Anthony P. Gorman, "Egypt's Forgotten Communists: The Postwar Greek Left". *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 20, Number 1, May 2002, pp. 1-27

162 Marius Deeb, "The socioeconomic role" Op.cit.

163 Laskier, "Egyptian Jewry"

het bepalen wie zionist was en wie niet altijd volstrekt zuiver werden gehanteerd, is een moeilijker te beantwoorden vraag. In het kader van het door de verjaging van de Palestijnen in 1947 1949 en de stichting van de Staat Israël waren de verhoudingen al vrij vroeg onder druk komen te staan, met soms bizarre uitschieters als gevolg.

Eén zo'n bizarre affaire was de uitwijzing al in 1950, en ondanks het feit dat hij de Egyptische nationaliteit had, van Henri Curiel, de oprichter en één van de belangrijkste leiders van een communistische organisatie, HADETA (Harakat Dimuqratiyya al-Tahrir al-Watani, Democratische Beweging ter Bevrijding van het Vaderland), een samengaan van een eerder door hem opgerichte beweging en de beweging Iskra (de Vonk). Curiel maakte de fout in 1947 de lijn van Moskou te volgen en te kiezen voor een twee-statenoplossing in Palestina, een Joodse en een Palestijnse staat. Hem werd verweten dat hij deze keuze had gemaakt uit sympathie voor Israël. Het was één van de redenen waarom hij zijn plaats aan het hoofd van HADETA verloor. Ook andere Joodse leiders die een voortrekkersrol in de diverse organisaties hadden gespeeld, werden geweerd toen in de jaren '50 een nieuwe, overkoepelende Egyptische Communistische Partij werd opgericht. De Egyptische "nationalistische" communisten weigerden namelijk in dit opzicht het voorbeeld van Moskou te volgen en verdachten hun Joodse broeders van zionistische sympathieën. De Joodse groep hergroepeerde zich later in Parijs in de "Rome groep", van waaruit zij actief politiek bleven bedrijven.¹⁶⁴ De behandeling van dit onderwerp valt verder buiten het kader van deze scriptie, maar bij de verschijning van de mémoires van Curiel in Egypte, eind jaren '80, bleek dat het debat over de Joodse identiteit van deze leiders nog steeds niet was verstomd.¹⁶⁵

Een andere, veelzeggende aanwijzing over de speciale situatie die langzamerhand voor de Joden in Egypte was gaan gelden, betreft het feit dat uiteindelijk niet alleen mutamasserin, Joden met een "onduidelijke" Egyptische identiteit en behorend tot de "buitenlandse bovenlaag" wegtrokken, maar ook de duizenden proletarische, Egyptisch Arabisch prekende Joden uit de Harat al-Yahud, de Jodenbuurt in Fatamidisch Cairo en hun Karäitische burens uit de Harat al-Qarain. Ook zij voelden zich blijkbaar niet meer helemaal op hun plaats in Egypte.

Na de jaren '60 was het vrijwel afgelopen met de Joden in Egypte, net als met de andere "buitenlandse" Egyptenaren. Eind jaren '80 was er nog één klassiek Grieks restaurant waarvan ik het bestaan wist. Op de vraag waarom de filmreclames in Egypte zo'n bedroevend ouderwets beeld boden, kreeg ik vaak het antwoord dat de reclame vroeger in handen van de Grieken was, en

---

164 Beinin, *The Dispersion of Egyptian Jewry*. p. 142 e. v.

165 Rami Ginat, "Remembering History, The Egyptian Discourse on the Role of Jews in the Egyptina Communist Movements". *Middle Eastern Studies*, 27 November 2013, <https://doi.org/10.1080/00263206.2013.836497>

dat de ontwikkeling was blijven stilstaan nu ze er niet meer waren. In de grote synagoge in de 'Adly straat waren een journalist van de Wall Street Journal en ikzelf op een Jom Kippoer (Grote Verzoendag) in 1989 of 1990 de twee mannen die zorgden dat er een minimum aantal van 10 Joodse mannen (minjan) was om überhaupt een dienst mogelijk te maken. Ook waren er enkele vrouwen. Voor de rest was deze immense synagoge geheel leeg. Ooit was dat geheel anders, schrijft Victor Sanua in een droevig en nostalgisch artikel over Joods Egypte. Op deze dag waren dan in de 'Adly synagoge alleen nog maar staanplaatsen... ¹⁶⁶

Epiloog

De vraag die sommigen stellen, zijn de Joden uit Egypte weggejaagd of niet? is waarschijnlijk veel te simpel geformuleerd. Egypte was in de 19e eeuw een vrijwel geheel agrarisch land met een nagenoeg afwezige industrie. Met de bedoeling het land te moderniseren en er industrie te vestigen werden door de Egyptische heersers, te beginnen bij Mohammed 'Aly maar zeker onder Khedive Ismail in de jaren zestig van de 19e eeuw, buitenlanders aangemoedigd zich in Egypte te vestigen en er te investeren. Zij werden aangelokt door belastingvrijdom en de "gemengde rechtspraak" onder de Capitulaties, die de buitenlanders bescherming bood. De buitenlanders, van wie de meesten christenen waren, profiteerden, samen met een deel van de christelijke Egyptenaren, de Kopten, van de activiteiten van de missie die veel beter onderwijs bood dan het traditionele sunni moslim onderwijs van de autochtone Egyptenaren. Voor de Joden kwam daar later ook onderwijs van de Alliance israelite universelle bij.

Al deze omstandigheden leidden ertoe dat de de buitenlanders buitenlanders bleven, een eigen categorie die in Egypte werd aangeduid met de naam mutamassirun. In de 20ste eeuw stuitten deze mutamassirun echter op de nationalistische tendensen in de Egyptische politiek, die na de revolutie van 1919 steeds sterker werden en ook tot uiting kwamen in de economie. Een steeds grotere groep autochtone Egyptenaren ging zich eveneens bezighouden met het bankwezen en de industrie. En in 1947 leidde het toegenomen nationalisme tot de Wet op de Ondernemingen, die de "arbeid" tot op grote hoogte verEgyptianiseerde, ten koste van de veelkleurige groep mutamassirun, waaronder ook de Joden. Met de machtsovername van de Vrije Officieren in 1952 werd de afbraak van het aandeel van de "mutamassirun" verder doorgevoerd. De onteigeningsgolf, die in 1956 begon met de overname van de Suez-kanaal maatschappij, schreed in de jaren '60 zover voort dat er van privé ondernemingen in het geheel niets meer over bleef. Een nationalistisch beleid bij het werven van personeel en een restrictief beleid bij het toekennen van de

---

166 Victor Sanua, "The Vanished World of Egyptian Jewry". *Judaism*, Spring 1994, Vol.43(2), p.212

Egyptische nationaliteit deden de rest. Een grote groep Grieken (zo'n 100.000), en nog enkele tienduizenden anderen, Armeniërs, diverse Europese en Oost-Europese nationaliteit en ook Joden, vertrokken in die tijd.

Het gros van de Joden vertrok echter veel eerder. Een deel na de oorlog van 1948, die volgde op het uitroepen van de Staat Israel. Een veel groter deel na de Tripartite Aanval van 1956, de rest niet lang daarna. Van de naar schatting 80.000 vertrekkenden gingen er 35.000 naar Israel, de rest verspreidde zich over (vooral) Frankrijk, en Italië, Engeland, de VS en Zuid-Amerika. Na de jaren '60 (en zeker na de Juni oorlog van 1967) gingen de beide grote gemeenten in Cairo en Alexandrië een proces tegemoet dat kan worden omschreven als een tergend langzame dood. Kleinere gemeenten in Port Said, Mansoura en Suez waren al na 1956 opgeheven.

Wat dit vertrek van de Joden betreft, moeten we vaststellen dat de gemeenschap voor het grootste deel te maken had met dezelfde processen die ook de Grieken en andere groepen troffen die Egypte eveneens verlieten. Maar aan de andere kant kunnen we er niet omheen dat de Joden als groep door de twee oorlogen met Israel van '48 en '56, plus de Operatie Susanna, in een aparte ongemakkelijke positie terechtkwamen. Felle beschuldigingen uit Israel en van zionistische organisaties elders aangaande verondersteld antisemitisch optreden van de Egyptische autoriteiten maakten de zaak er niet beter op. De Joden genoten dan ook het twijfelachtige genoegen dat zij als eerste groep mutamassirun uit Egypte vertrokken, voor de rest uit. In hun kielzog verdwenen overigens ook de kleinere groepen "autochtone" Joodse Egyptenaren uit de Haret al-Yahud en de Haret al-Qara'in op een manier die eigenlijk nog onvoldoende is beschreven.

Wat intussen interessant is, is dat de discussie over het vertrek van de Joden de laatste jaren ook in Egypte in bescheiden mate wordt gevoerd. Het boek van Joel Beinin "The Dispersion of Egyptian Jewry" is in het Arabisch vertaald en is in intellectuele kringen goed bekend. Er zijn tenminste twee films gemaakt over de Joden in Egypte: "Salata Baladi" (2008) van Nadia Kamel over de familie van haar Joodse (tot de islam bekeerde) moeder, en "An Yahud Misr" (Over de Joden van Egypte, 2013) een documentaire van Amir Ramsis en producer Haitham al-Khamisi. Beide werden redelijk lovend besproken.¹⁶⁷ In de laatste film komt Mohammed Abu 'l-Ghar aan het woord, die de auteur is van een recent geschiedenisboek over de Egyptische Joden, "Yahud Misr" (De Joden van Egypte ¹⁶⁸). Uit een aantal artikelen spreekt nostalgie. Uiteindelijk behoren beroemde artiesten van Joodse afkomst als de zangeres en danseres Laila Murad, de filmmaker Togo Mizrahi, de componist

---

167 Vgl Rafi 'Abd al-Raziq in Al-Masry al-Youm,

<https://www.webcitation.org/6FIQDbOA6?url=http://www.almasryalyoum.com/node/1613786>

168 Mohammed Abu 'l-Ghar, Yahud Misr, min al-Azdehar illa al-Shananat, ed.....

Dawood Hosni en nog heel wat anderen tot de geschiedenis van Egypte. Er is sprake van een herwaardering. En er hangt de min of meer uitgesproken vraag overheen of het vertrek van de Joden echt niet te vermijden was geweest.

5 "Wenen bij de wateren van Zion"

Paper voor het vak "History of Modern Israel"
Docenten dr Bart Wallet/dr Yaniv Hagbi.

Door:

Maarten Jan Hijmans,
Student nr 110444076

Introductie

In de jaren na zijn stichting, in 1948, kreeg Israel te maken met een toevloed van Joden uit Arabische en Midden Oosterse landen. In totaal ging het om ongeveer 800.000 mensen die in golven binnenkwamen. Vanaf het midden van de jaren '50 begonnen zij zelfs de meerderheid te vormen van de Israelische Joodse bevolking, die in 1948 nog uit ongeveer 600.000 mensen bestond. Door de toevloed in de jaren '90 van nog eens zo'n 800.000 mensen uit Sovjet gebied na de val van de Sovjet Unie, is die meerderheidspositie van die Midden Oosterse Joden intussen weer ongedaan gemaakt. Maar in de tussentijd zorgden de Mizrahim, zoals de Midden Oosterse Joden tegenwoordig worden genoemd, voor een politieke verschuiving die de aloude hegemonie van de socialistische partijen ongedaan maakte. Door hun toedoen verloor de Arbeidspartij, die sinds de eerste dagen van de staat aan de macht was geweest in 1977 de verkiezingen. Voor het eerst kwam de rechtse Likud-partij aan het bewind. Het zorgde voor een grondige verandering van het karakter van de staat. Ondanks het feit dat de socialisten sinds die verschuiving nog wel een paar keer kort terugkeerden in het centrum van de macht, lijkt die situatie blijvend.

Wat was de achtergrond van dat stemgedrag van de Mizrahim? Klassenverschil of politieke overtuiging was niet zozeer de reden. De meesten van hen moesten bij hun vertrek naar Israel hun bezittingen achterlaten, zodat ze berooid aankwamen en wat hun status betreft leken ze daarom eerder te horen bij links, bij het socialistische kamp. Doorslaggevend moet de wijze te zijn geweest waarop ze door dit links, de oude Ashkenazische elite van Israel, werden onthaald. De Ashkenazim keken met minachting op de berooide mizrahische nieuwkomers neer. Israel was een Westers land, de nieuwkomers waren Oosters, Arabisch, "Levantijns". En "Levantijns" stond voor ongeveer alles wat het Ashkenazische Israel niet wilde zijn: niet Westers, onderontwikkeld, achtergebleven, niet beschaafd, niet in staat Westers onderwijs te volgen, primitief. De Mizrahim werden dienovereenkomstig behandeld en stemden als een consequentie van deze discriminatie in 1977 overwegend "rechts". Het was een duidelijk symptomen dat er een diepe kloof heerste in de maatschappij. Tegenwoordig wordt vaak gezegd dat de kloof intussen minder is geworden. Er zijn meer Mizrahim in hogere functies terecht gekomen, meer "gemengde" huwelijken gesloten. Maar de

grote vraag is of de wens hier niet de vader is van de gedachte. Of met andere woorden, of de aanname dat de kloof minder is geworden wel klopt.

In de periferie

In 1941 kwam David Ben Gurion, de latere eerste premier van Israel en toen de belangrijkste man van de Jewish Agency, met een plan om een miljoen Joden uit de landen in het Midden Oosten naar Palestina te halen. De achtergrond daarvan was dat de Tweede Wereldoorlog toen al verhinderde dat de Joden uit Europa naar Palestina kwamen. Zonder die Europese massa's zou de nog op te richten Joodse staat nooit voldoende mensen en mankracht kunnen mobiliseren om een levensvatbaar land te kunnen vormen, meende hij. Ben Gurion was trouwens ook bang dat de vervolgingen die de Joden in Europa troffen, uiteindelijk ook ten deel zouden vallen aan de Joden in de Arabische landen. Volgen hem was het een taak van het zionisme om de Oosterse Joden te redden, voordat het daarvoor te laat was.¹⁶⁹

Er waren toen Ben Gurion met zijn plan kwam al wel Joden uit Midden Oosterse landen naar Palestina gekomen. Een aantal Joden uit Jemen kwam al in de jaren '80 van de 19e eeuw. Nog een kleine 2.000 andere Jemenitische Joden volgden hen in de beginjaren van de 20ste eeuw, nadat een zionist uit Palestina, met een "oosters" gemaakte naam en posierend als rabbijn hen had weten over te halen. De achtergrond was dat de Joodse kolonisten in Palestina arbeidskrachten nodig hadden in de landbouw. Er waren wel Palestijnse arbeidskrachten voorhanden, maar die waren niet gewild. De kolonisten vreesden dat die als bewerkers van het land misschien ook een claim op het land zouden kunnen laten gelden. Bovendien gold het zionistische adagium dat "avoda ivrit" (Joodse arbeid) de voorkeur verdiende.

De redenen waarom de Jemenieten zich lieten overhalen zijn nooit helemaal duidelijk geworden. Mogelijk werden zij gedreven door messianistische verwachtingen. Mogelijk is dat zij als kleine handwerkslieden weinig economische mogelijkheden hadden, of ook in het toen nog streng religieuze Jemen weinig rechten hadden. Misschien was het een combinatie van deze drie. Feit is dat zij in Palestina in de landbouw werden ingezet.

Zo werkte een aantal families sinds 1912 onder uiterst primitieve omstandigheden bij het Meer van Galilea, waar zij werden ingezet om moerassen leeg te maken en land te ontginnen. In 1921 vestigden zich op ditzelfde stuk land ook Ashkenazische Joden, die er de kibbutz 'Kvutzat Kinneret' stichtten. De Jemenitische families werden echter niet als lid van deze kibbutz geaccepteerd. Ze

---

¹⁶⁹ Rachel Shabi, *Not the Enemy, Israel's Jews from Arab lands*. New Haven and London: Yale University Press, 2009 pag. 88

werden op een afstand gehouden en uiteindelijk werden ze zelfs door de kibbutzleden op grove wijze uit het gebied weggepest, bijvoorbeeld door hun watertoevoer af te sluiten. Tegenwoordig wonen deze families in de plaats Rehovot.¹⁷⁰ Het is een beschamende episode uit de zionistische geschiedenis, die echter min of meer bepalend werd voor wat er later gebeurde.

Het plan van Ben Gurion om een miljoen mensen te halen, werd in de oorlogsjaren nog niet uitgevoerd.¹⁷¹ Het zou tot na de uitroeping van de staat Israel in 1948 duren voor de eerste grote golven Joden uit de Midden Oosterse landen kwamen. Ook in dit geval kwamen de eersten uit Jemen, waar ze, door middel van een gedeeltelijk door de Amerikaanse organisatie "Joint Distribution Committee" betaalde luchtbrug (Operatie "Flying Carpet", of ook wel Operatie "Magic Wings" genoemd) werden overgevlogen vanuit het door de Britten bestuurde Zuid Jemen. Noord Jemenieten, die op grote schaal voor dit vertrek warm werden gemaakt, moesten van Noord- naar Zuid-Jemen komen. Door een gebrek aan logistieke organisatie in Aden zijn hierbij honderden mensen in overvolle kampen omgekomen.¹⁷²

De ruim 30.000 Jemenieten die vanaf 1949 kwamen, werden vrij snel gevolgd door grote golven Libiërs, en Iraki's, en nog wat later door Marokkanen, Egyptenaren en kleinere aantallen anderen. Al met al kwamen er in die beginjaren ruim 650.000 mensen het land binnen, waarvan ongeveer de helft mizrahim. Door een nijpend gebrek aan opvangcapaciteit werden ze ondergebracht in tenten, die wat later werden vervangen door hutten. Veel mensen verbleven jaren in deze situatie. En dat lot trof vooral de mizrahim. In 1952 was 80 procent van de mensen in deze kampen afkomstig uit een Midden-Oosters land. Vooral omdat ze langer in deze situatie werden gelaten dan andere, Europese, "olim" (immigranten).¹⁷³ Veel van deze kampen waren gevestigd in de periferie, in plaatsen die waren verlaten door hun vroegere Palestijnse inwoners, zoals Beit Shean, in het oosten, Sderot, Dimona of Ofakim in het zuiden, Kiryat Shemona in het uiterste noorden of Ma'alot in Galilea. In latere stadia werden de kampen nieuwe dorpen en steden, die ook dienden ter bescherming van de grenzen met omringende vijandige gebieden. Israelische sociologen als Aziza Khazzoom en Sami Smooha toonden later aan dat mizrahim procentueel een (veel) grotere kans hadden in deze buitengebieden te worden ondergebracht. Het leidde ertoe dat in 1998 twee derde van de bevolking in deze steden in de periferie uit mizrahim bestond.¹⁷⁴

---

170 Ibid., pp 39 tot 41

171 Ibid, p. 88

172 Meir Glizenstein, Esther. " Operation Magic Carpet: Constructing the Myth of the Magical Immigration of Yemenite Jews to Israel". In *Israel Studies*, Vol. 16, No. 3 (Fall 2011), pp. 149-173: Indiana University Press.

173 Shabi, pag. 47

174 Shabi, pag. 65, Khazzoom, Aziza, "Did the Israeli State Engineer Segregation? On the Placement of Jewish Immigrants in Development Towns in the 1950s", In: *Social Forces*, Volume 84,

De perifere steden, zo was het plan, zouden gaan functioneren als "service" centra voor omringende kibbutzim, met scholen, banken en winkels. Het pakte echter anders uit. De kibbutzim hadden al hun eigen netwerken en voorzieningen en de inwoner van de perifere steden konden hoogstens als landarbeider bij de kibbutzim aan de slag. De socialistische regering probeerde vervolgens de plaatsen te industrialiseren en gaf vestigingspremies aan ondernemers die er arbeidsintensieve bedrijven, textielfabrieken bijvoorbeeld, wilden vestigen. Maar het werkte slecht. De ontwikkelingssteden werden reservoirs van laaggeschoolde arbeid. In de jaren '70 werd Israël getroffen door een recessie en kwam er veel werkloosheid.¹⁷⁵ Het leidde tot "armoede, afhankelijkheid van sociale steun, ongehuwd moederschap, depressies, alcoholisme, schoolverlatingen, zowel als lagere opleidingsniveaus en banenmogelijkheden", aldus Khazzoom.¹⁷⁶ (Anderen voegen daar drugsgebruik prostitutie en misdaad aan toe).¹⁷⁷ Khazzoom komt tot de conclusie dat de staat Israël op deze manier, op zijn minst deels, verantwoordelijk was voor het creëren van een arme onderklasse en een vorm van segregatie tussen Ashkenazim en de Joden uit de Arabische landen. Zij zegt geïnspireerd te zijn geweest door postzionistische auteurs die aangaven dat Israël probeerde een staat te creëren die Ashkenazisch en Westers was. Dat bracht haar op het idee te kijken of het onderbrengen van Mizrahim in de perifere ontwikkelingssteden een planmatige achtergrond had. De uitkomst van haar (onder meer statistische) analyse was dat Mizrahim met een ontwikkelde achtergrond, nuttige werkervaring en een kleine familie nog altijd meer kans hadden in zo'n ontwikkelingsstad terecht te komen dan Askenazim met een laag ontwikkelingsniveau, weinig nuttig arbeidsverleden en een grote familie. Wat haar ertoe bracht te concluderen dat de staat deze uitkomst mogelijk heeft gewild. En dat in ieder geval bewoners van deze steden het gevoel hebben gekregen dat de wijze waarop ze naar de rand van het land waren gedirigeerd een etnisch gemotiveerde manier was om hen buiten te sluiten.¹⁷⁸

Onderdrukt

Het mag waar zijn dat Israël de intocht van de Joden uit Arabische landen wilde en ook nodig achtte om als staat te kunnen overleven. Die intocht viel ook binnen het kader van de zionistische ideologie van "de inzameling der ballingen". Maar dat wil niet zeggen dat de nieuwkomers een prettig welkom wachtte. Wat gebeurde was in feite van het begin af aan een botsing van culturen,

---

Number 1, September 2005, pp. 115-134

175 Shabi, pag. 65

176 Khazzoom, *ibid.*

177 Shohat, Ella. The Invention of the Mizrahim, In: *Journal of Palestine Studies*, Vol. 29, No. 1 (August 1999)

178 Khazzoom, *ibid.*

die in het nadeel verliep van de zwakkere partij, de Mizrahim. Eén van degenen die de scherpste analyse heeft gegeven van wat daarachter schuilging, is de Amerikaanse hoogleraar, van Israelisch Iraakse afkomst, Ella Shohat. In een essay uit 1988, *Sephardim in Israel: Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims* schrijft ze dat zionisme weliswaar claimde een bevrijdingsbeweging voor alle Joden te zijn, en dat zionistische ideologen geen moeite hebben gespaard om de termen "joods" en "zionist" zo goed als synoniem van elkaar te maken, maar dat het in feite een bevrijdingsbeweging van Europese Joden was.¹⁷⁹ En dan zelfs nog voor de kleine minderheid van Europese Joden die zich daadwerkelijk in Israel vestigde. De Sephardische Joden waren in overgrote meerderheid geen zionisten, en moesten worden overgehaald. Ze werden naar Israel gebracht op grond van specifieke Europees zionistische redenen, stelt zij. En nadat ze er eenmaal waren, werden zij gediscrimineerd door een zionisme dat haar energie en materiële hulpbronnen verschillende gebruikte, ten voordele van de Europese en ten nadele van de Oriëntaalse Joden.¹⁸⁰ Zionisme kwam tot nu toe, stelde ze, onder vuur van critici die Israel beschreven als een Westerse staat waarvan de stichting was gebaseerd op de ontkenning van het Oosten en de legitieme rechten van de Palestijnen. Shohat verbreedt deze voorstelling van zaken. Niet alleen de Palestijnen zijn volgens haar slachtoffer van het zionisme geworden, maar ook de Oriëntaalse Joden zijn door de Europese zionistische elite onderdrukt. Ze gebruikte de terminologie van Edward Said om te stellen dat die elite, conform de manier waarop het koloniserende Westen zichzelf altijd kwaliteiten toekende die superieur waren aan de gekoloniseerde volken, "een flexibele positionele superioriteit" wist te handhaven die verzekerde dat wat er ook gebeurde, zij steeds de sterkere partij bleef.¹⁸¹ Shohat voegt eraan toe dat de voorstelling van de Oriëntaalse Joden als onderdrukt Derde Wereld-volk ingaat tegen de heersende mening, "die ook buiten Israel door de Westerse media wordt verspreid", dat het zionisme de Sephardische Joden heeft gered van de strenge heerschappij van hun Arabische "ontvoerders". Maar om haar stelling te adstrueren komt ze uit bij de duidelijk kolonialistische termen waarin de nieuwkomers werden begroet. Zoals een journalist van de Israelische krant Haaretz, ene Arye Gelblum, die in 1949 schreef:

"This is the immigration of a race we have not yet known in the country.... We are dealing with people whose primitivism is at a peak, whose level of knowledge is one of virtually absolute ignorance, and worse, who have little talent for understanding anything intellectual. Generally,

---

179 Shohat, Ella. "Sephardim in Israel: Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims". In: *Social Text*, No. 19/20 (Autumn 1988), Duke University Press.

180 Shohat gebruikte in 1988 nog het toen gangbare "Sephardische" Joden voor Joden uit Arabische landen. In later werk gebruikt ze de inmiddels ingeburgerde term "Mizrahim".

181 Shohat, *Sephardim in Israel*.

they are only slightly better than the general level of the Arabs, Negroes and Berbers in the same regions. In any case they are at an even lower level than what we knew with regard to the former Arabs of Eretz Israel. ...These Jews also lack roots in Judaism, as they are totally subordinated to the play of savage and primitive instincts..... As with the Africans you will find card games for money, drunkenness and prostitution. Most of them have serious eye, skin and sexual diseases, without mentioning robberies and thefts. Chronic laziness and hatred for work, there is nothing safe about this asocial element... "Aliyat HaNoar" (the official organization dealing with young immigrants) refuses to receive Moroccan children and the Kibbutzim will not hear of their absorption among them."

En het was niet de mening van een zonderlinge enkeling. Shohat, maar ook anderen, noemen een reeks van opmerkingen in dezelfde zin van Israelische leiders. Premier David Ben Gurion, die verschillende malen opmerkte dat de Mizrahim "zelfs de meest elementaire kennis misten" en dat ze "geen spoor van Joodse of menselijke opvoeding vertoonden". Of die bij een andere gelegenheid zei dat "we niet willen dat Israeli's Arabieren worden. We zijn verplicht om te vechten tegen de geest van de Levant die individuen en maatschappijen corrumpeert, en om de authentieke Joodse waarden te behouden, zoals die zijn uitgekristalliseerd in de Diaspora". Abba Eban, die voor hij minister van Buitenlandse Zaken werd ooit minister van Onderwijs was: "het doel moet zijn [de Mizrahim] van een Westerse geest te voorzien, in plaats van dat ze ons meetrokken in een onnatuurlijk Oriëntalisme". En: "Eén van de grote dingen die ons ongerust maakt ... is het gevaar dat het overwicht van immigranten van Oriëntaalse origine Israël ertoe dwingt haar culturele niveau gelijk te trekken met dat van de omringende wereld." Golda Meir vergeleek de Mizrahim met mensen die uit een slecht gedefinieerd soort Middeleeuwen stamden. "Zullen we in staat zijn deze immigranten te verheffen tot een bruikbaar niveau van beschaving?"¹⁸² Dezelfde Golda Meir zei ooit dat "degenen die geen Jiddisch spreken geen Joden zijn".

"Lage" volkscultuur

De mening van Shohat wordt elders ondersteund. Avner Ben Amos van de universiteit van Tel Aviv beschrijft hoe de geschiedenisboeken, die in de late jaren '50 werden geconcipieerd, uitgingen van een zionistisch model van Joodse geschiedschrijving, die hij "de ruggengraat" noemt van de Joodse natie. Daarbij werd de geschiedenis in drie fasen verdeeld. De eerste fase was die van het Oude Israël, dat onafhankelijk was en waarin de religie ongehinderd kon worden uitgeoefend. De tweede die van de Galut of ballingschap waarbij de Joden te maken hadden met antisemitisme en bleven

---

182 Shohat, Sephardim in Israel.

verlangen naar Zion. En de derde, teleologische fase, was de terugkeer van de ballingen naar Eretz Israel, waar een moderne staat werd gecreëerd, als een nieuwe versie van de oude Bijbelse staat. Ben Amos geeft aan dat in deze opsomming de Oriëntaalse Joden wel voorkwamen, maar alleen in de vorm van beschrijvingen van de Babylonische periode en van de gemeenschappen in Spanje tot de verdrijving van 1492. In de derde fase bleven de Oriëntaalse Joden vrijwel geheel buiten beschouwing. Zij hadden immers geen deel gehad aan de wordingsgeschiedenis van het zionisme. En waar de Europese Joden een grote hoeveelheid teksten hadden geleverd die in het curriculum konden worden opgenomen, hadden de Oriëntaalse Joden eigenlijk alleen "lage" volkscultuur opgeleverd in de vorm van rituelen, gebruiken en liederen die niet interessant genoeg werden bevonden om te worden vermeld.¹⁸³

De houding tegenover de Mizrahim was die van de *Mizug Galuyot*, het "vermengen van de ballingen", dat vergeleken kon worden met de veronderstelde "smeltkroes" van Noord-Amerika. Daarin was de inbreng van alle Joodse culturen uit de Diaspora gelijk, aldus Ben Amos. Maar deze versie, die ook in de curriculae werd vermeld, was bedrieglijk. Bedoeld werd dat de Oriëntaalse Joden de "modernistische cultuur moesten overnemen van de nieuwe Israelische staat". De algemene mening was dat de achterlijke "Levantijnse" kenmerken van de Oriëntaalse Joden niet alleen de culturele verworvenheden en de morele samenhang van de Israelische maatschappij bedreigden, maar ook de eenheid ervan en zijn capaciteit om als een moderne, technologisch geavanceerde maatschappij zijn Arabische vijanden te weerstaan. Ook Ben Amos citeert Ben Gurion, die in die tijd verzuchtte dat er heel veel nodig was om "deze richtingloze, miserabele menselijke wezens te veranderen in een geciviliseerde, onafhankelijke en toekomstgerichte natie".¹⁸⁴

In dezelfde jaren '50 werd er daarom door sociologen en filosofen veel nagedacht en geschreven over hoe de culturele verschillen te lijf te gaan. In het tijdschrift voor sociologie *Megamot* verscheen in 1951 een serie artikelen over "De etnische verschillen in de natie". Algemeen werd gevonden dat de Europese cultuur op functioneel-structuralistische gronden (een uit Amerika overgenomen methodische benadering) de voorkeur verdiende. Veel gewicht werd toegekend aan de mening van de befaamde Israelische socioloog S.N. Eisenstadt, die in een artikel, *The Social Significance of Education in View of the Incorporation of Immigrants*, betoogde dat de kinderen van Oriëntaalse Joden, die nog behoorden tot een traditioneel type samenleving, niet konden meekomen

---

183 Ben Amos, Avner. "An impossible Pluralism? European Jews and Oriental Jews in the Israeli History Curriculum", In: *History of European Ideas*, Vol. 18, No.1, pp 41-51, 1994, Elsevier Science.

184 De quote is uit Lissak, *Images of Immigrants* en refereert volgens Ben Amos aan alle immigranten.

met formeel onderwijs volgens een Westers model. Eisenstadts oplossing was niet het onderwijs te veranderen, maar in plaats daarvan te investeren in niet-formele sociale activiteiten die de kinderen rijp zouden kunnen maken om in een later stadium deel te nemen aan de formele onderwijsprogramma's.¹⁸⁵

Ben Amos geeft aan dat in latere jaren werd geconcludeerd dat de hierboven geschetste Ashkenazische inhoud van de geschiedenisboeken aanpassing behoeftte, omdat de eenheid van het land er niet door werd bevorderd. Er kwamen in de jaren '70 nieuwe versies, waarin iets meer aandacht aan de cultuur van de Mizrahim werd besteed, maar de uitgangspositie werd niet wezenlijk veranderd. Een echt pluralistische benadering, waarbij de mizrahische cultuur het volle pond kreeg, bleek toch niet mogelijk. Vandaar ook de titel van zijn artikel.

Een feit dat bij de tegenstelling Ashkenazim-Mizrahim sowieso over het hoofd werd gezien, was trouwens dat er ook grote verschillen bestonden tussen de Mizrahim onderling. Joden uit landelijke Berber- of Kurdische gebieden verschilden nogal van de Joden uit steden als Cairo, Alexandrië, Bagdad of Basra om slechts een paar steden te noemen. Die steden waren redelijk modern, en de vooruitgang in de vorm van literatuur, films, en technische verworvenheden, om niet te spreken van modern onderwijs, was er echt niet aan voorbij gegaan. In beide landen speelden Joden een belangrijke rol in het bankwezen en het economische leven. Irak had in de jaren '40 een Joodse minister van Financiën, Heskell Sasson, en hetzelfde gold voor Egypte, James San'ua. In Irak, een land waar de Joden sinds de Babylonische ballingschap zo'n 2600 jaar hadden gewoond, waren de spoorwegen vooral in Joodse handen en waren Joden ook sterk vertegenwoordigd in de ambtelijke wereld. Afgezien daarvan was het muzikaleven in Irak vrijwel geheel en in Egypte gedeeltelijk in handen van Joden. Verder speelden Joden belangrijke rollen als schrijvers, toneelspelers en filmregisseurs.

Al deze mensen kwamen in de *ma'aberot*, de kampen, terecht en deelden in de ellende. Alhoewel, er waren uitzonderingen. Joel Beinon vertelt in zijn boek over de verspreiding van de Egyptische Joden een tragi-komisch verhaal van een aantal jonge zionistische Egyptenaren, leden van de linkse jeugdorganisatie *HaShomer HaTzair*, dat in 1949 terecht kwam in kibbutz Ein Shemer. Daar vielen ze, wegens hun hogere ontwikkelingsniveau, veel betere marxistische scholing en verfijndere opvoeding dan de overwegend laag opgeleide overige kibbutzleden die afkomstig waren uit achteraf gebieden in Polen, nogal uit de toon. Niettemin werd er hevig op hen, als Oriëntaalse Joden, neergekeken. Na korte tijd verlieten ze daarom allemaal de kibbutz. De meesten wonen

tegenwoordig in het buitenland.¹⁸⁶ Opleidingsniveau was kennelijk niet de enige reden om te discrimineren.

Heel wat families, die in landen als Marokko, Egypte en vooral Irak een goed leven hadden gehad, kwamen terecht in de *ma'abarot*, de opvangkampen. Door de afgelegen ligging, de geringe mogelijkheden van passend werk en de veel slechtere onderwijsmogelijkheden dan in het centrum van het land, betekende dat dat veel families een flinke val maakten op de maatschappelijke ladder. Shohat weet dat deels aan de "structureel-functionalistische" aanpak van Eisenstadt en zijn gelijken. Het zionistische "inzamelen van de ballingen", schrijft ze, hield in dat de nieuwkomers de geaccepteerde consensus van de "gast" maatschappij moesten overnemen en hun "pre-moderne" tradities moesten afleggen. Waar voor Europese immigranten "opvang" voldeed, moesten de immigranten uit Afrika en Azië een proces van "opvang door modernisatie" ondergaan. In de aanpak van Eisenstadt betekende dat, dat de Oriëntaalse Joden een proces van "desocialisatie", dat wil zeggen het uitwissen van hun culturele erfgoed, moesten ondergaan, en daarna een proces van "resocialisatie", waarbij ze de Ashkenazische levenswijze moesten overnemen.¹⁸⁷ Jemenistische Joden werden bij aankomst ontdaan van hun "peijes" (slaaplokken). Hun handgeschreven culturele erfgoed (er was geen drukpers in Jemen in die tijd) werd wel in de vliegtuigen geladen, maar kwam nooit aan. De Jemenieten zagen delen ervan later terug in musea of bij dure antiquairs. Een veel ergere diefstal was de verdwijning van honderden pasgeboren baby's die van de door de tocht verzwakte Jemenieten na een kort verblijf in het ziekenhuis werden afgenomen onder het mom dat ze waren overleden, en die aan Ashkenazische ouders ter adoptie werden aangeboden. Hier moet echter bij worden vermeld dat successieve Israelische onderzoekscommissies zich later over deze klachten hebben gebogen, maar vreemd genoeg nooit bewijzen hebben kunnen terugvinden.¹⁸⁸ Religieuze Mizrahim, die in handen vielen van orthodoxe autoriteiten, werden gedwongen hun kinderen naar Ashkenazische religieuze scholen te sturen, waar ze leerden bidden met het juiste Jiddische accent en op de juiste Ashkenazische manier, en waarbij ze ook de zwarte kleding van eeuwen terug uit Polen overnamen. Het was één van de factoren die leidde tot de stichting van de politieke partij Shas, merkt Shohat in een later artikel op.¹⁸⁹ Afgezien van de geringere onderwijsmogelijkheden in de ontwikkelingssteden was trouwens ook sprake van negatieve

---

186 Beinin, Joel. *The Dispersion of Egyptian Jewry, Culture, Politics and the Formation of a Modern Diaspora*. University of California Press, Berkely, Los Angeles, London, 1998.

187 Shohat, *Sephardim in Israel*.

188 Shabi, *Not the Enemy*, pag. 43-46

189 Shohat, Ella. "The Invention of the Mizrahim". pp 5-20

selectie. Mizrahi kinderen kregen in het algemeen korter onderwijs en het aantal drop-outs was hoger. En waar voor Ashkenazim werd gemikt op middelbaar en hoger onderwijs, was het traject dat voor Mizrahim werd bedacht veel korter en vaak gericht op beroepsonderwijs.

Waarom?

De allesoverheersende vraag is: waarom? Het is opnieuw Shohat die het meest uitgesproken antwoord formuleert. Arabische Joden beschouwden zichzelf, zeker in die landen waar ze al eeuwen woonden, zoals Jemen, Marokko en Irak, als Arabieren van het joodse geloof. In de eerste plaats Arabieren dus. Arabieren, zoals Arabische moslims, of Arabische christenen, maar toevallig joods. Voor het Westerse zionisme was dat Arabische aspect echter niets anders dan een soort door de diaspora veroorzaakte vervuiling, die door assimilatie kon en moest worden gereinigd. Een Arabische Jood is in die terminologie namelijk een inherente tegenstelling, iets dat gewoon onmogelijk kan bestaan. Arabisch en Joods, ze sluiten elkaar wederzijds uit. In de zionistische kijk op geschiedenis wordt daarom 1) de Arabische en islamitische context van gebeurtenissen, identiteit en instituties weggelaten. Maimonides, Ibn Gabirol en Ibn Ezra worden zeker wel genoemd, maar dat veel van hun teksten in het Arabisch geschreven waren of op Arabische voorbeelden waren gebaseerd of door de Arabische omgeving waren geïnspireerd, wordt er niet bij vermeld. Het andere element van de zionistische aanpak was dat 2) ook de Arabische Joden werden ingelijfd bij de "universele" Joodse geschiedenis. En deze aanpak om alle Joden voor te stellen als meer verwant met elkaar dan met de culturen waarvan ze deel uitmaakten, houdt de ontmanteling in van de identiteit van die Arabische gemeenschappen, aldus Shohat. Het was ook dit laatste element, volgens haar, dat de deur open zette naar het liquideren van de Joodse gemeenschappen in het Midden Oosten, terwijl de Joden daar gelijktijdig onder druk werden gezet om hun identiteit aan te passen aan Europese zionistische paradigma's. Uiteindelijk komt dat allemaal uit bij wat Shohat "het *master narrative* van het eeuwige Joodse slachtofferschap" noemt. En daarbij heeft de "Joodse natie" een gemeenschappelijke "historische vijand", namelijk de islamitische Arabier. Het vereist een soort dubbele amnesie, voegt ze eraan toe, die de Judeo-Islamitische geschiedenis doet vergeten evenals de koloniale manier waarop Palestina werd opgedeeld. En daar hoort dan, als vast element van de zionistische retoriek en als uiting van de Europese zionistische nachtmerries, als het gaat over het Israelisch Palestijnse conflict dat toch echt van een heel andere aard is, de valse vergelijking tussen Arabieren en nazi's nog bij.¹⁹⁰

Het is deze onverenigbare antithese tussen Jood en Arabier, die tot de onderdrukking heeft geleid

van de Mizrahim en hun isolatie in moeilijk bereikbare geïsoleerde plaatsen met (uiteindelijk) slechte flatwoningen en ontoereikende infrastructuur. In de Ma'aberot werden daar in de jaren '50 al protesten tegen georganiseerd. In het begin van de jaren '70 ontstond er een brede protestbeweging, van Mizrahi jongeren die zich "Black Panthers" noemden, zowel een verwijzing naar de gelijknamige beweging van de zwarten in de Verenigde Staten, als in zekere zin een vertaling van het jiddische "schwarze khayes" (zwarte beesten) een bekend scheldwoord dat voor de "zwarte" Mizrahim werd gebruikt. De beweging breidde zich landelijk uit en leidde tot heftige confrontaties met ruim over de 100 arrestanten, maar bloedde uiteindelijk min of meer dood door de Yom Kippuroorlog van 1973. Dat wil echter niet zeggen dat de ondertoon van protest en de nadruk van velen op hun Arabische identiteit geleidelijk zouden zijn uitgewist. Rachel Shabi schetst in haar 2009 verschenen boek, dat het resultaat is van een zoektocht, onder meer beelden van de gemeenschap Or Yehuda, niet ver van Tel Aviv, waar op straat het Iraaks-Joodse Arabische dialect wordt gesproken en de bewoners, jong en oud, niet aarzelen zich Iraki's te noemen. De plaats is een voormalige opvangkamp van, vooral, Iraakse Joden die er voor een belangrijk deel hun Iraakse levensstijl voortzetten. Op straat is Iraaks voedsel te koop, zoals *sambusak* (kaas pasteien), *kubba* (een soort loempia's van vlees met bulghur, gebakken in olie met een saus van bieten of van okra), en *ba'aba bitamar* (platte pasteien met dadels). In 1973, enkele maanden voor de Yom Kippuroorlog uitbrak vond de overheid het nodig in Or Yehuda ook een "herinneringscentrum" te stichten voor het oude leven in Irak en de zionistische inspanningen om de Joden daar te "bevrijden". Schoolkinderen worden er met bussen heengereden. Er is een plaquette die vertelt dat de Joden van Babylon "na 2.600 jaar en masse terugkeerden en in alle levenssferen in Eretz Israel integreerden". Een ander plakkaat vertelt dat de Joden van Babylon nooit hun liefde voor Zion verloren en vanaf het begin zionistische organisaties opzetten". De meeste bewoners van Or Yehuda, nemen dit met een korrel zout. Vrijwel niemand van hen was ooit zionist. En wat het vertrek van de Joden van Irak betreft, dat van 1951 een grote vlucht nam nadat er drie bommen waren ontploft in Bagdad, er is vrijwel niemand in Or Yehuda te vinden, volgens Shabi, die er niet van overtuigd is dat die bommen het werk waren van de Israelische Mossad. ¹⁹¹

Taal

Nog een aspect dat niet eerder in dit verhaal is genoemd is het aspect van de taal. Hebreeuws is een semitische taal en als zodanig sterk verwant met het Arabisch. Het heeft oorspronkelijk, net als het Arabisch, een aantal letters die de Europese talen niet hebben. Letters die de taal een gutturaal

---

191 Shabi, Not the enemy. pp 76-105

karakter geven, en de verwantschap met het Arabisch accentueren. De letters zijn de *ayin*, die een keelklank dimensie geeft aan de a, o, of i, of de letter *het*, die ongeveer wordt uitgesproken als een Limburgse zachte g. De ayin met zijn keelklank wordt in het moderne ivriet niet gebruikt, zodat er geen verschil is tussen bijvoorbeeld een *ayin* of een gewone a, een *alef*. De zachte *het* is een chet geworden, die wordt uitgesproken als een gewone harde g, zodat Israeli's het hebben over Gussein, Gamas en Gezbollah. Naast deze twee is er nog een "r" die als rollende r uitgesproken hoort te worden wat niet gebeurt, en een Kaf, die een harde Q zou moeten zijn, maar die in het Ivriet een gewone "k" is geworden.

De reden, dat deze uitspraak is gegroeid, is, zo wordt gezegd, dat de eerste Russische en Poolse kolonisten die Hebreeuws leerden, de semitische klanken niet konden leren, of er gewoon het nut niet van inzagen. Hebreeuws is daardoor wezenlijk anders gaan klinken dan een semitische taal, en ook de spelling is lastiger geworden, omdat letters die vroeger via hun klank verrieden hoe ze geschreven moesten worden dat nu niet langer doen. Ayin of Alef, je kan het niet meer horen. Israeli's die niet anders gewend zijn, zien er het probleem niet van in. Maar wie wel de oosterse, gutturale uitspraak van het Hebreeuws beheersen, zijn vanzelfsprekend de Mizrahim. Daarmee bewijzen ze zichzelf overigens geen dienst, want Mizrahisch Hebreeuws is ongeveer zoiets als bij ons de Vlaamse variant van het Nederlands: mikpunt van flauwe Belgenmoppen en in veel functies ongewenst, al wordt het voor sommige reclameboodschappen soms nog wel gebruikt omdat het nu eenmaal veel duidelijk is. Shabi geeft echter voorbeelden van hoe het mensen in de weg kan zitten: een Iraakse acteur die destijds in Bagdad gevierd was, maar bij het Israelische toneel alleen zwijgende rolletjes kreeg, mensen die geen carrière konden maken bij radio of tv, anderen die werden afgewezen bij sollicitaties. Maar er zijn ook legio mensen die er niet over piekeren hun uitspraak overboord te gooien, omdat ook taal en hoe je die uitspreekt, een belangrijk element is van iemands identiteit.¹⁹²

Scholen zijn instituten waar de uitspraak glad wordt gestreken. En natuurlijk zijn er ook veel Israeli's die hun best doen bij de meerderheid te horen en die hun accent zoveel mogelijk te lijf gaan. Ook dat is trouwens een element dat de discriminatie van de mizrahim met zich mee heeft gebracht: Joden die hun haar laten bleken, en in hun hun dracht, gewoonten en uitspraak zo Ashkenazisch gaan doen als maar mogelijk is, in de hoop erbij te kunnen gaan horen. Los van het feit dat soms Mizrahische Joden in elkaar zijn geslagen omdat ze werden aangezien voor Palestijnen en dit dus ook een middel kan zijn om zichzelf te beschermen, noemt Shohat dit een uiting van "Jüdische Selbsthass". Dat is uiteraard een oorspronkelijk Ashkenazisch fenomeen, dat onder druk

van het Europese antisemitisme is ontstaan, en dat nu volgens haar door hen is overgeplant naar de Oriëntaalse Israeli's.¹⁹³

Afgezien van die Selbsthass, noemt Shohat echter ook een heel ander fenomeen dat is ontstaan onder de Ashkenazische druk: dat was het ontstaan van een alternatieve "Mizug Galuyot" (Smetlkroes), waarbij in de jaren '50 en '60 in de buurten van de werkende klasse, Arabische, Turkse en Iraanse Joden, ver van de spiedende ogen van het Establishment, een nieuwe gezamenlijke cultuur opbouwden. Men nam elkaars uitdrukkingen en elkaars gerechten over. Er werd op de radio geluisterd naar Umm Kulthum en andere Arabische sterren. Zo luisterden de Iraki's vooral naar Nazim al-Ghazali. In de jaren '70, toen iedereen tv's ging kopen, werd massaal gekeken naar Arabische programma's. Die cultuur wordt nog steeds volop door Egyptische, Jordaanse en Libanese tv programma's, video's, films en muziek gevoed. Ook wordt intussen Mizrahi muziek geproduceerd in samenwerking met Palestijnen, zingen groepen in Marokkaans Arabisch en zingen Iraakse Israeli's oude Iraakse liederen. Het is zegt, Shohat, een "terugkeer naar de Diaspora" geworden, een soort ironische omkering van het "Volgend jaar in Jeruzalem". Een omkering van Zion en Babylon in het bekende Bijbelse lied: "Bij de wateren van Zion zaten wij neer en weenden, toen we terugdachten aan Babylon."¹⁹⁴

Conclusie

Er is in de Israelische maatschappij en het onderwijs in de loop der jaren iets meer ruimte gekomen om aandacht te besteden aan de Mizrahische cultuur, al was het alleen omdat Israels populaire muziek in de loop der jaren sterk de invloeden van Oriëntaalse muziek heeft ondergaan. Ook zijn de Mizrahim, zij het in bescheiden mate, wat meer opgerukt in het openbare en academische leven. Al is het bij lange na niet het niveau van de Joden destijds in Irak of Egypte. De kloof die in bij de komst van de Oriëntaalse Joden vooral in de jaren '50 ontstond, is echter niet geheeld. Die kloof hangt mede samen met de krampachtige wijze waarop het officiële Israel zich nog steeds afwendt van de Arabische omgeving en de Palestijnen en dientengevolge neerkijkt op de geschiedenis van de eeuwen van Judeo-Arabische samenleving. Shohat noemt als middel om de kloof te dichten meer onderzoek naar die geschiedenis, en ook meer onderzoek naar de wijze waarop Joodse gemeenschappen in een mum van tijd uit hun redelijk vertrouwde omgeving konden worden losgeweekt en naar Israel konden worden overgebracht. Daarbij is niet alleen van belang de rol die de zionisten speelden, meent zij, maar ook de vele vragen over betrokkenheid van Britten, Fransen

---

193 Shohat, The Invention of the Mizrahim.

194 Shohat, *ibid.*

Amerikanen en niet in de laatste plaats, in hoeverre de Arabische regeringen een actieve rol speelden, al of niet in samenwerking met Israel of derde landen.

Ik sluit me bij deze laatste opmerkingen aan. Het vertrek van de Oriëntaalse Joden is, in vergelijking met zaken als bijvoorbeeld de verdrijving van de Palestijnen die door de "new historians" op verhelderende wijze opnieuw zijn belicht, een nog vrijwel ononderzochte "poot" van de zionistische activiteiten gebleven. Zonder dat een grotere duidelijkheid en openheid ontstaat, is het moeilijk voor te stellen dat de twee helften, Ashkenazim en Mizrahim, veel verder naar elkaar kunnen toegroeien of uiteindelijk integreren.

6 Conclusie

Na de stichting van de Staat Israel in 1948 en de daarop volgende oorlog met de landen van de Arabische Liga zijn de joodse bevolkingen van de Arabische landen in korte tijd vrijwel geheel verdwenen. Tussen de 800.000 en 900.000 van deze mensen zijn vertrokken, de meesten naar Israel, een deel naar andere bestemmingen. De vraag waar deze scriptie zich mee bezig houdt was waarom zij weggingen.

De Israelische (zionistische) versie van de geschiedenis geeft aan dat de Joden uit de Arabische landen zijn weggejaagd, en/of uit een diepe zionistische overtuiging naar Israel kwamen toen de Joodse staat er eenmaal was. Voor dit verjagen, noch voor de diepe zionistische overtuiging, worden door de zionistische auteurs die dit beschrijven wetenschappelijk overtuigende bewijzen aangedragen. De cijfers spreken het bovendien tegen. Zaken als de Farhud (een opstand waarbij Joden werden gedood) in Irak, het "wezendecreet" in Jemen (waarbij Joodse weeskinderen gedwongen islamitisch werden opgevoed), of de "wet op de ondernemingen" in Egypte van 1947 (die een veel groter aandeel van mensen met de Egyptische nationaliteit in het arbeidsproces vereiste), worden door deze auteurs uit hun verband gelicht. Ze worden ten onrechte aangeduid als 'waterscheidingen', of anti-Joodse maatregelen waarbij de ware antisemitische houding van de overheden en /of bevolkingen in de diverse landen ten opzichte van hun Joodse onderdanen en medeburgers duidelijk werden, zodat duidelijk werd dat de Joden wel móesten gaan. Het grootste deel van de Israelische bevolking is in deze visie mee gegaan. In het Westen is deze versie intussen ook vrijwel algemeen aanvaard.

Deze scriptie spreekt dit verhaal op nagenoeg alle punten tegen. Joden zijn uit geen van de hier onderzochte Arabische landen verjaagd. Ze zijn gegaan. Soms na strubbelingen, maar dan vooral anti-zionistische en anti-Israelische strubbelingen, waarbij de Joden in de betreffende landen vaak, en meestal ten onrechte, met zionisme en Israel werden geïdentificeerd. Daarbij werd de woede soms op een deel van de Joden gekoeld, maar dit leidde nooit rechtstreeks tot een massaal vertrek van de Joden.

Israel moedigde zo'n massaal vertrek desondanks aan en oefende op vele manieren druk uit om dat te bewerkstelligen. De Jewish Agency, de voorloper van de Israelische regering, nam daartoe in 1943, toen duidelijk werd dat de toevloed van Europese Joden door de Holocaust stakte, een plan aan, het Plan van een Miljoen, en paste zijn beleid aan op het binnenhalen van de Joden uit de Midden-Oosterse landen. Onder meer door het sturen van shelichim (zionistische afgezanten). Soms

via subversieve acties, zoals in Irak en Egypte, vaak door een politieke houding (waarvan de Sinai-campagne van 1956 samen met Engeland en Frankrijk tegen Egypte een goed voorbeeld is). Ook werd druk uitgeoefend op regeringen, die in de meeste gevallen de emigratie wilden verhinderen. Dat gebeurde indirect via bevriende regeringen en publieke opinies en de pers in bevriende landen en via (meestal indirecte) onderhandelingen. Israël bood in een aantal gevallen geld voor de vertrekkende Joden (zoals in Irak en Marokko en mogelijk ook in Jemen), en bood de regeringen van Jemen en Marokko aan dat zij als compensatie voor de economische verliezen, als gevolg van het vertrek van de Joden, de Joodse bezittingen konden overnemen. Israël leverde bovendien in bijna alle gevallen (indirect) logistieke hulp bij het vertrek. De Arabische regeringen kan hoogstens worden verweten dat zij zich niet krachtiger tegen de Israelische druk teweer hebben gesteld. Israël had de mizrahische Joden hard nodig om een levensvatbare staat te kunnen vormen, nadat de toevloed van Westerse Joden door de nazivervolgingen tijdens WO II was gestopt. Pas later werd, mogelijk nadat de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie PLO druk had gezet op het "Recht van Terugkeer" van de Palestijnen, als een tegenwicht tegen de vlucht van de Palestijnen, de versie van de geschiedenis bijgesteld en wel zodanig dat ook het vertrek van de Joden uit de Midden-Oosterse landen werd voorgesteld als een vlucht. Bijkomend voordeel hiervan was dat in deze versie niet alleen een belangrijk deel van de Ashkenazische Joden, maar ook de Joden uit de Arabische landen werden voorgesteld als mensen die waren gevlucht voor vervolgingen. Door de Joden uit de Arabische landen, net als de Joden uit het Westen, hun neo-lachrymose momenten van vervolging en ellende toe te kennen, werd de kloof tussen de twee soorten Joden, de Mizrahim en de Ashkenazim, verkleind. Deze "homogenisering" van de Joodse geschiedenis maakte het makkelijker om te kunnen spreken van één volk met één en dezelfde geschiedenis. De Arabische dimensie en culturele achtergrond van de "Arabische joden" werd hieraan opgeofferd en een geschiedenis van ruim 2.000 jaar redelijk vreedzaam samenleven van Joden, moslims en christenen in het Midden-Oosten werd zo veranderd in een verhaal van overwegend treurnis, vervolgingen en antisemitische incidenten.

Zoals Israël heel lang het onjuiste verhaal is blijven volhouden van de Palestijnen die in 1948 "even weg waren gegaan omdat hun Arabische radiostations daartoe hadden opgeroepen", zo heeft Israël ook het vertrek van de Joden uit de Arabische landen op deze manier een onjuiste politieke wending gegeven. Het vertrek van de Joden heeft de kloof tussen Arabieren en Joden er al niet smaller op gemaakt. Door de manier waarop het verhaal van hun vertrek wordt opgediend is dat er niet beter op geworden. Deze scriptie beoogt er op bescheiden wijze toe kunnen bijdragen dat de manier waarop de uittochten uit de verschillende landen werkelijk hebben plaatsgevonden in de toekomst op een meer genuanceerde manier kunnen worden verteld.

Literatuurlijst

Boeken

- Abdou, Ali Ibrahim en Kasmieh, Khairieh. *Les juifs des pays Arabes*. Bayrouth. Centre de Recherches de l'Organisation de Libération Palestinienne, juin 1971
- Abitbol, Michel. *Juifs et Arabes au XXe siecle*. Paris: Editionjs Perrin, 2006.
- Abu 'l-Ghar, Mohammed. *Yahud Misr, min al-Azdehar illa al-Shatat*, Cairo: Dar al Hilal, 2004.
- Achcar, Gilbert, *The Arabs and the Holocaust, The Arab-Israeli War of Narratives*, London: Saqi Books, 2010/2011 (translation of "Les arabes et le shoah"). pp. 88-91.
- Aciman, André. *Uit Egypte*, Amsterdam: Meulenhof, 1995. (Orig.: Out of Egypt a Memoir, vert Babet Mossel)
- Ariël, Ari, *Jewish-Muslim Relations and Migration form Yemen to Palestine in the Late Nineteenth and Twentieth Centuries*. Leiden Boston. Brill 2014.
- Atlas, Y., *Ad'amud ha-toliah alilot ha-materet be-Iraq* (The Jewish Underground Movement in Iraq, Hebreeuws), Tel Aviv: Ma'arakot, 1969
- Avneri. Uri. *My Friend, the Enemy*. London: Zed Books, 1986
- Bashkin, Orit, *New Babylonians, A History of Jews in Modern Iraq*, Stanford California: Stanford University Press, 1974;
- Batatu, H., *The Old Social Classes and the Revolutionary Movement in Iraq, A study of Iraq's Old Landed Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists and Free Officers*, London, Saqi Books, 2004.
- Bat Ye'or, *Islam and Dhimmitude, Where Civilizations Collide*. Cranbury/Mississauga/Lancaster: Associated University Presses/Gazelle Book Service Ltd.. 2002.
- Beinin, Joel .*The Dispersion of Egyptian Jewry; Culture, Politics and the Formation of a ModernDiaspora*. Berkeley/Los Angeles/ London: University of California Press, 1998.
- Beinin, Joel, and Lockman, Zachary. *Workers on the Nile, Nationalism, Communism Islam, and the Egyptian Working Class, 1882-1954*, Cairo: The American in Cairo University Press, 1998,
- Ben Gurion, David, *My Talks with Arab Leaders*. New Rochelle (NY): Okpatu Communications Corp. 2011.
- Bensimon, Agnès. *Hassan II et les Juifs, Histoire d'une émigration secrète*. Paris: Editions du Seuil, 1991.
- Botman, Selma. *Egypt from Independence to Revolution, 1919-1952*. Syracuse/New York: Syracuse University Press, 1991.
- Cohen, H.J. *The Jews of the Middle East 1870 – 1972*. Jerusalem: Israel Universities Press, 1973

- Curiel, Henri. *Pour une paix juste au Proche-Orient*. Paris: Association Henri Curiel, 1979
- Deacon, Richard, *The Israeli Secret Service*, London: Sphere Books Limited, 1979.
- De Felice, Renzo. *Jews in an Arab Land, Libya 1835–1970*. Austin: University of Texas Press, 1985
- [Encyclopaedia Judaica](#),
- Eisenstadt, S.N. *Israeli Society*. New York: Basic Books Inc. 1976
- Eveland, R.G., *Ropes of Sand, American Failures in the Zachary Middle East*, London/New York: W.G Norton Company , 1980 (pag. 48-49
- Flapan. Simcha,. *The Birth of Israel, Myths and Realities*. New York: Pantheon Books, 1987
- Giladi. Naeim, Ben Gurion's Scandals, How The Haganah and The Mossad Eliminated Jews. Tempe (Arizona): Dandelion Books, 2003.
- Goitein, S.D., *Jews and Arabs, A Concise History of Their Social and Cultural Relations*, Mineola/ New York: Dover Publications Inc., 2005.
- Halliday, Fred, *100 Myths about the Middle East*, London: Saqi Books, 2003
- Harkabi, Y. *Arab Attitudes to Israel*. London: Vallentine, Mitchell, 1972
- Al-Hasani, A.R. *Tarikh al-wizarat al-'irakiya* (geschiedenis van de Iraakse ministeries), Sidon: Matba'at al-Irfan, 1955b, 1933-1955.
- Hillel, Shlomo. *Operation Babylon. Jewish Clandestine Activity in the Middle East 1946-51*. London/Glasgow/Sydney/Auckland/Toronto/Johannesburg: William Collins Sons & Co,Ltd, 1988.
- Hirst, David, *The Gun and the Olive Branch*, London: Futura Editions Ltd, 1978.
- Hollander, Isaac. *Jews and Muslims in Lower Yemen, A Study in Protection and Restraint 1918-1949*. Leiden/Boston: Brill, 2005.
- Kattan, Naïm. *Adieu Babylone*. Paris: Juillard, 1976
- Kattan, Victor, *From Coexistence to Conquest, International Law and the Origins of the Arab-Israeli Conflict, 1891-1949*. London: Pluto Press, 2009
- Khalidi, Rashid. *The Iron Cage, The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*. Oxford: Oneworld Publications, 2009.
- Khalidi, Rashid. *Palestinian Identity, The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press, 2010
- Krämer, Gudrun. *Minderheit,, Millet, Nation? Die Juden in Ägypten 1914 – 1952*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1982.

- Laskier, Michael M. *North African Jewry in the Twentieth Century, The Jews of Morocco, Tunisia and Algeria*. New York/London: New York University Press, 1994.
- Masalha, Nur, *Politics of Denial, Israel and the Palestinian Problem*, London: Pluto Press, 2003.
- Masalha, Nur, *Expulsion of the Palestinians, The Concept of Transfer in Zionist Political Thought 1882-1948*. Washington D.C.: Institute for Palestine Studies, 1992.
- Masalha, Nur (ed.). *Catastrophe Remembered, Palestine, Israel and the Internal Refugees*. London/New York: Zed Books, 2005.
- Meir-Glitzenstein, Esther, *The "Magic Carpet" Exodus of Yemenite Jewry, An Israeli Formative Myth*. Eastborne, Chicago, Toronto: Sussex Academic Press, 2014
- Meir-Glitzenstein, Esther, *Zionism in an Arab Country, Jews in Iraq in the Early 1940s*, London: Routledge, 2004,
- Mohi El-Din, Khaled. *Memories of a Revolution*. Cairo: The AUC Press, 1995
- Morris, Benny, *The Birth of the Palestinian Refugee Problem Revisited*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press, 2008
- Morris, Benny. *1948, The First Arab-Israeli War*. New Haven/London: Yale University Press, 2008
- Niblock, Tim (ed). *Iraq: The Contemporary State*. London/Canberra: Croom Helm, 1982
- Nini, Yehuda, *The Jews of the Yemen 1800-1914*, Chur: Harwood Academic Publishers, 1991
- Pappé, Ilan.(Ed.) *The Israel/Palestine Question*. London/NewYork: Routledge, 1999.
- Pappé, Ilan, *A History of Modern Palestine*. Cambridge/New York/Melbourne/Madrid/Cape Town: Cambridge University Press, 2004.
- Pappé. Ilan. *De ethische zuivering van Palestina*. Kampen: Uitgeverij Omniboek, 2009
- Perrault, Gilles. *Un homme à part*. Parijs: Editions Bernard Barrault, 1984.
- Piterberg, Gabriel. *The Returns of Zionism. Myths, Politics and Scholarship in Israel*. London/New York, 2008.
- Rejwan, Nissim. *The Jews of Iraq, 3000 years of History and Culture*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1985.
- Rejwan, Nissim. *Nasserist Ideology, its Exponents and Critics*. Jerusalem, Israel Universities Press, 1974.
- Said, Edward W., *Orientalism*, New York/Toronto: Pantheon Books 1978
- Sayed-Ahmed, Muhammad Abd el-Wahab. *Nasser and American Foreign Policy, 1952-1956*.

- Cairo: The American University in Cairo Press, 1991.
- Segev, Tom, *The Seventh Million, The Israelis and the Holocaust*. New York: Henry Holt and Company, 2000
- Shabi, Rachel, *Not the enemy. Israel's Jews from Arab Lands*. New Haven and London, Yale University Press, 2009.
- Shenhav, Yehouda. *The Arab Jews*. Stanford: Stanford University Press, 2006.
- Shiblak, Abbas, *Iraqi Jews, A History of Mass Exodus*, London., Saqi Books. 1986 and 2005
- Shlaim, Avi. *The Iron Wall, Israel and the Arab World*. New York/London: W.W. Norton & Company, 2000
- Stillman, Norman A. *Jews of Arab Lands in Modern Times*. Philadelphia, The Jewish Publication Society, 5764/2003
- Stora, Benjamin. *Les trois exils. Juifs d'Algérie*. Paris: Librairie Arthème Fayard/Pluriel, 2010
- Tobi, Yosef, *The Jews of Yemen: Studies in their History and Culture*. Leiden: Brill, 1999
- Vatikiotis, P.J. *The History of Egypt from Muhammad Ali to Mubarak*. London: Weidenfeld and Nicholson, 3rd ed. 1985.
- Vatikiotis, P.J. *Among Arabs and Jews, A Personal Experience 1936-1990*. London: Weidenfeld and Nicholson, 1991
- Waterbury, John. *The Egypt of Nasser and Sadat, the Political Economy of Two Regimes*. Princeton: Princeton University Press, 1983.
- Woolfson, Marion. *Prophets in Babylon, Jews in the Arab World*, London and Boston, Faber and Faber, 1980.
- Zafran, Haïm. *Mille ans de vie juive au Maroc, Histoire et culture. religion et magie*. Paris: G.-P. Maisonneuve & Larose, 1981.
- .Zertal, Idith, *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*. Cambridge/New York/Melbourne/Madrid/Cape Town: Cambridge University Press, 2005

Artikelen

- 'Abd al-Raziq, Rafi. in *Al -Masry al-Youm*,
<https://www.webcitation.org/6FlQDbOA6?url=http://www.almasryalyoum.com/node/1613786>
- American Jewish Congress, *The Black Record, Nasser's Persecution of Egyptian Jewry*. New York, AJC, 1957
- Ben Amos, Avner. "An impossible Pluralism? European Jews and Oriental Jews in the Israeli History Curriculum". *History of European Ideas*, Vol. 18, No.1, pp 41-51, 1994, Elsevier

Science.

Beinin, Joel. <https://web.stanford.edu/group/SHR/5-1/text/beinin.html>

Bin Nun, Yigal, "La quête d'un compromis pour l'évacuation des Juifs du Maroc". *Pardès*, 01 August 2003, Vol.N 34(1), pp.75-98

Bin Nun, Yigal, "The Contribution of World Jewish Organizations to the Establishment of Right for Jews in Morocco, 1956-1961", *Journal of Modern Jewish Studies*, 01 July 2010, Vol.9(2), p.251-274

Bin Nun, Yigal. "Les raisons du départ des juifs du Maroc". *Tribune juive*.
file:///F:/Les%20raisons%20du%20d%C3%A9part%20des%20juifs%20du%20Maroc%20Par%20Yigal%20Bin-
Nun,%20Universit%C3%A9%20de%20Tel%20Aviv%20%20%20Tribune%20Juive.html

Cohen, Mark R. "The Neo-Lachrymose Conception of Arab-Jewish History". With a reply by Norman A. Stillman. "Myth, Countermyth, and Distortion". *Tikkun*, Vol. 6, Nr 3
https://www.academia.edu/6560487/Neo-lachrymose_Conception_of_Jewish-Arab_History?auto=download

Deeb, Marius. "The Socioeconomic Role of the Local Foreign Minorities in Modern Egypt, 1805-1961". *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No. 1 (Jan., 1978), pp. 11-22

Eraqi-Klorman, Bat-zion. "The Forced Conversion of Jewish Orphans in Yemen". *International Journal of Middle East Studies*, 2001, Vol.33(1), pp.23-47

Eraqi-Klorman, Bat-Zion. "Yemen: religion, magic, and Jews". *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Vol. 39, Papers from the forty-second meeting of the Seminar for Arabian Studies held in London, 24-26 July 2008. pp. 125-134

Gaimani, Aharon. "The 'Orphans' Decree' in Yemen: Two New Episodes". *Middle Eastern Studies*, 01 July 2004, Vol.40(4), p.171-184

Gamliel, Amram. "A Spark of Enlightenment among the Jews of Yemen", *Hebrew Studies*, Vol. 25 (1984), pp. 82-89

Gat, Moshe, "The Bombings in Baghdad and the Jewish Emigration 1950-1951. *Middle Eastern Studies*, Vol. 24, No. 3 (Jul., 1988), pp. 312-329

Ginat, Rami. "Remembering History, The Egyptian Discourse on the Role of Jews in the Egyptian Communist Movements". *Middle Eastern Studies*, 27 November 2013,
<https://doi.org/10.1080/00263206.2013.836497>

Gorman, Anthony P. "Egypt's Forgotten Communists: The Postwar Greek Left". *Journal of Modern Greek Studies*, Volume 20, Number 1, May 2002, pp. 1-27

Halamish, Aviva. "A New Look at Immigration of Jews From Yemen to Mandatory Palestine". *Israel Studies*, Volume 11, Number 1, Spring 2006, pp. 59-78

Hillel, S. "Operation Ezra and Nehemia", in: Izriel Eisenberg and Leah Ain Glob, *Home at Last*,

New York, Block Publishing 1977.

Khazzoom, Aziza, "Did the Israeli State Engineer Segregation? On the Placement of Jewish Immigrants in Development Towns in the 1950s", In: *Social Forces*, Volume 84, Number 1, September 2005, pp. 115-134

Kedouri, Elie "The Sack of Basra and the Farhud in Baghdad". In *Arab Political Memoirs and Other Studies*, London and Portland (USA), Frank Cass. 1974.

Laskier, Michael M.. "Egyptian Jewry under the Nasser Regime, 1956-70". *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No. 3 (Jul., 1995), pp. 573-619.

Meir-Glitzenstein, Esther. "Operation Magic Carpet: Constructing the Myth of the Magical Immigration of Yemenite Jews to Israel". *Israel Studies*, Vol. 16, No. 3 (Fall 2011), pp. 149-173

Meir-Glitzenstein, Esther. "From Eastern Europe to the Middle East: The reversal in Zionist policy vis-à-vis the Jews of Islamic countries". *Journal of Israeli History*, 20:1, 24-48, 2001

Victor Sanua, "The Vanished World of Egyptian Jewry". *Judaism*, Spring 1994, Vol.43(2), p.212

Schechtman, Joseph B. "The Repatriation of Yemenite Jewry". *Jewish Social Studies*, Vol. 14, No. 3 (Jul., 1952), pp. 209-224

Shenhav, Yehouda, "The Jews of Iraq, Zionist Ideology and the Property of the Palestinian Refugees of 1948', An Anomaly of National Accounting", in: *International Journal of Middle East Studies*, no 31, 1999, pag.605- 630, Cambridge, Cambridge University Press.

Shenhav, Yehouda. "The Phenomenology of Colonialism and the Politics of "Difference", European Zionist Emissaries and Arab Jews in Colonial Abadan". *Social Identities*, Vol. 8 No. 4 pp. 522-45, Taylor and Francis.

Shenhav, Yehouda. "Ethnicity and National Memory: The World Organization of Jews from Arab Countries (WOJAC) in the Context of the Palestinian National Struggle." [*British Journal of Middle Eastern Studies*](#), Volume 29, 2002 - [Issue 1](#)

Shlaim, Avi, Interview oktober 2017, op <http://www.jadaliyya.com/Details/34642>

Shohat, Ella. "Sephardim in Israel. Zionism from the Standpoint of its Jewish Victims". *Social Text* No 19, Autumn 1988, Durham (North Carolina); Duke University Press.

Shohat, Ella. "The Invention of the Mizrahim". *Journal of Palestine Studies*, Vol. 29, No. 1 (August 1999)